

Néprajzi Hívek

A Magyar Néprajzi Társaság tájékoztatója

Kutatások	(3)
Tudományos rendezvények, konferenciák	(6)
Évfordulók, megemlékezések, köszöntések	(47)
In memoriam	(82)
Mindenféle	(86)

HARMINCKILENCEDIK ÉVFOLYAM
2010/2.

Szerkesztők:

Hála József (felelős szerkesztő)

Máté György

A kiadást támogatta az

nka

Nemzeti Kulturális Alap

ISSN 0133 - 8021

Kiadja a Magyar Néprajzi Társaság

Felelős kiadó: Bodó Sándor

Engedélyszám: III/Sz1/426/1980

Terjeszti a Magyar Néprajzi Társaság

Megrendelhető:

1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 12.

Nyomdai munkálatok:

Innova-Print Kft.

1047 Budapest, Baross u. 92-96.

Felelős vezető: Komornik Ferenc

Tartalom

KUTATÁSOK	3
Tóth J. Attila: Újabb magyarországi bődönhajóleletek.....	3
TUDOMÁNYOS RENDEZVÉNYEK, KONFERENCIÁK	6
Filep Antal: Mesterségek a székely közösségekben (Énlaka, 2009. szeptember 24–26.)	6
Knézy Judit: A XVI. Népi Építészeti Tanácskozás (Békés, 2009. október 1–3.)	13
Pilipkó Erzsébet: Népi vallásosság a Kárpát-medencében VIII. (Balatonfüred, 2009. október 1–3.)	18
Mohay Tamás: Veszélyeztetett örökség – veszélyeztetett kultúrák: A moldvai csángók V. (Bákó–Lábnyik, 2009. október 16–17.)	22
Regionális néprajzi kutatások a Kárpát-medencében (Budapest, 2009. november 9.)	26
Báti Anikó: Beszámoló a „Regionális néprajzi kutatások a Kárpát-medencében” című konferenciáról.....	26
Paládi-Kovács Attila: A „Regionális néprajzi kutatások a Kárpát-medencében” című konferencia megnyitója	28
Filep Antal: Százötven éves az Erdélyi Múzeum-Egyesület (Kolozsvár, 2009. november 20–21.).....	31
A szerk.: Pesterzsébet. A kerület mint terep – a (nagy)városi társadalom megközelítési lehetőségei a néprajzi terepmunka módszerével (Budapest, 2009. november 26.)	37
Bali János: A nagyvárosi kerület mint kutatási problematika.....	38
Benedek Katalin: Benedek Elek-émlékülés (Budapest, 2009. december 4–5.).....	41
ÉVFORDULÓK, MEGEMLÉKEZÉSEK, KÖSZÖNTÉSEK	47
Szilágyi Miklós: Százhuszonöt éve született Ecsedi István.....	47
Kresz Mária-émlékülés (Budapest, 2009. november 18.).....	51
Gráfik Imre: „Akinek mindenkihez volt (jó) szava (mondanivalója)” (Szubjektív arcképvázlat Kresz Máriáról).....	51
Kriston Vízi József: Kresz Mária első tárgya: a játék.....	66
Csupor István: Kresz Mária, a „kerámiakutató”	69
IN MEMORIAM.....	82
Tari Lujza: Búcsú Tóth Margittól (1920–2009).....	82

MINDENFÉLE 86

Halák Emese–Hoppál Mihály: Az Európai Folklór Központért
Egyesület és az Európai Folklór Intézet története (1994–2009) 86

KUTATÁSOK

Újabb magyarországi bődönhajóleletek

Számos rönkhajó található hazai múzeumok gyűjteményeiben. A bődönhajók többsége néprajzi gyűjtésből származik, de akad néhány, amely véletlen felfedezés során került elő, és bizonyítottan, vagy vélelmezhetően régészeti korú.¹

Szerte Európában a 19. századot megelőző korszakok leggyakoribb hajó- és csónakleletei a különféle típusú rönkhajók. A folyami és tavi víz alatti régészet elterjedésével egyre nagyobb számban kerülnek elő a leletek. A kutatás területi kiegyensúlyozatlanságából fakadóan a legtöbb rönkhajó Nyugat-Európából, illetve Közép-Európa nyugati feléből ismert.² A lengyel kutatás is felfigyelt a témára, és el is készítették átfogó gyűjtésüket, amely igazolta a hajótípus jelentőségét az Elbától keletre is.³

A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat keretében működő Búvárrégészeti Szakosztály, együttműködésben a megyei múzeumokkal, illetve 2009-től az MTA Régészeti Intézetével, számos víz alatti felderítést és feltárást végzett magyarországi folyókban, tavakban. Kutatásaink során hajó- és csónakleleteket is találtunk.

A lelőhelyek közül kiemelkedő jelentőségű a Drávatamási határában a Dráva medrében felfedezett hajótemető. Rózsás Márton, a barcsi Dráva Múzeum kutatója a folyó alacsony vízállásakor több rönkhajót is megfigyelt, valamint begyűjtött egy török kori rézkancsót is. A 2006-tól minden évben megszervezett kutatásaink során megállapítottuk, hogy a lelőhely minden előzetes várakozást felülmúl. Mára 30 rönkhajót azonosítottunk, többségüket a határ magyar oldalán. Jelenleg ez Európa legnagyobb bődönhajó-lelőhelye. Vizsgálataink alapján a hajók ugyanabban az időszakban készültek, így ez a világ egyik legnagyobb számú azonos korú hajókból álló együttese! A kutatás során egy további török kori rézedény is előkerült. Rózsás Márton korábbi feltételezése, hogy a lelőhelynek talán köze lehet a Petthő Gergely krónikájában említett, 1603-ban elpusztított török hídhoz, az eredmények alapján nagyon valószínű. A rönkhajók 10–13 méter hosszúak, 110–130 cm-es tölgy-rönkből vannak kifaragva. Keresztmetszetük kör alakú. A hajók végét eredetileg deszkalappal zárták, amelyet egy, a hajó végébe vájt horonyba faszegekkel rögzítettek. A deszka mindegyik hajóból hiányzik, de a horony, illetve a szegek számára fúrt lyukak (gyakran maguk a faszegek is) bizonyítják jelenlétét.

¹ A hazai rönkhajók kérdéskörét korábban Gráfik Imre (1993) tekintette át.

² Első átfogó gyűjtésüket Arnold Béat (1985) svájci kutató végezte.

³ Ossowsky 1999.

Az ipolyi bődönhajólelet
(Fotó: Lakatos József)

Azonos kiképzésű hajó korábban Barcs Belcsa-pusztánál került elő egy régi mederben végzett földmunka során. A Nyíregyháza–Sóstói Múzeumfaluban bemutatott, Tiszabecsről származó rönkhajó is nagyon hasonló kialakítású. A drávatamási lelőhely, illetve a Dráva-völgy régészeti kutatására megszerveztük az Argonauta Programot, amelynek keretében 2011-ig biztosított a felderítés jövője.⁴

2009 nyarán bejelentés érkezett egy, a Letkés határában, az Ipoly medrében található rönkhajóról. Ősszel vandálok elmozdították helyéről a korábban általunk stabilizált hajót. A kialakult vészhelyzetet a szobi Börzsöny Múzeum Baráti Köre által szervezett önkéntes csapattal sikerült megoldanunk. A hajót kiemeltük, majd elsüllyesztettük egy bányatóban. Mivel Magyarországon nincs megnyugtatóan megoldva a víz alól előkerült hajómaradványok konzerválása, ezért az újrásüllyesztés, illetve elsősorban az eredeti (víz alatti) helyen való megőrzés a legjobb megoldás.

⁴ A 2006–2008. években az NKA és az ASO (Osztrák–Magyar Akció Program) támogatásával végeztük a drávatamási lelőhelyek kutatását. 2008-ban a drávatamási programot az OTKA is támogatta (K72231). 2009-től az OTKA Argonauta Programja (NNF 78931) finanszírozásában kezdődött meg egy szisztematikus drávai kutatási program. A korábbi kutatás összefoglalása: Tóth 2009.

A letkési hajó szintén tölgyből készült, azonban jóval szerényebb méretű a drávaiaknál (5 m hosszú, 50 cm széles, 30 cm magas). Lényeges eltérés, hogy a rönköt téglalap keresztmetszetűre faragták. Ez a deszkatechnika imitációja. Évgyűrű alapú kelezéssel megállapítottuk, hogy a fát 1700 körül vágták ki. A hajó funkciója kérdéses. A Dunajecen ismertek hasonló jellegű rönkhajók, amelyeket tutajjához kötötték össze. A bődönhajótutaj jól használható ott, ahol kis merülésű, de a hagyományos tutajnál nagyobb teherbírású szállítóeszközre van szükség. Mivel az oldalfalak kopottak, hiányosak, nem tudtunk megfigyelni rögzítésre alkalmas lyukakat. Az orr és a far semmi jelét nem mutatja rögzítésnek. Lehetséges, hogy önállóan, csónakként használták. Az ipolyi hajó- és csónakhasználat kérdése további vizsgálatot igényelne.

Reményeink szerint az eredmények alapján folytatódhat a hazai vizek régészeti emlékeinek feltérképezése, és így újabb fontos leletekkel leszünk gazdagabbak.

TÓTH J. ATTILA

Kulturális Örökségvédelmi Hivatal

Irodalom

Arnold, Béat

1995 *Pirogues monoxyles d'Europe centrale*. Archéologie Neuchâteloise 20–21. Neuchâtel.

Gráfik Imre

1993 Bődönhajók, fatörzsből vájt csónakok. *Ethnographia* CIV. 373–390.

Ossowski, Waldemar

1999 *Studia nad todiamijednopiennymi z obszaru Polski*. Gdańsk.

Tóth János Attila

2009 La Drava (Hongrie), un fleuve inconnu. *Dossiers d'Archéologie* 331:1. 46–49.

TUDOMÁNYOS RENDEZVÉNYEK, KONFERENCIÁK

Mesterségek a székely közösségekben (Énlaka, 2009. szeptember 24–26.)

A 2007. október 6-án és 7-én, Énlakán megtartott első tudományos konferencia – ennek anyagát *Tanulmányok Énlaka történetéről és kultúrájáról* (Énlaka–Pécs, 2008) címmel már közzé is tették – folytatásaként ismét találkoztak a kutatók a nagy múltú község hatalmas művelődési házában. A rendező szervek, a Molnár István Múzeum (Székelykeresztúr), a Pro Énlaka Alapítvány, a Sapientia Egyetem Humántudományok Tanszéke (Marosvásárhely) és a Pécsi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke erre a tudományos tanácskozásra a *Mesterségek a székely közösségekben* témakört tűzték ki. A konferencián a romániai és a magyarországi múzeumok, egyetemek, kutatóintézetek munkatársai, kutatói közül mintegy 18 fő jelentkezett előadással, akik sorát a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékének hallgatói, valamint a Sapientia Egyetem egyik növendéke egészített ki. Így összesen 22 előadás hangzott el.

A tudományos rendezvényt mind magyarországi, mind romániai magán- és közéleti személyek, valamint gazdasági szervezetek támogatták. Így Ader János, Tordáné Bethlenházy Judit budapesti, Somosi László pécsi lakosok nyújtottak segítséget Magyarországról. Farkas László énlakai, Fülöp Jenő székelykeresztúri polgárok járultak hozzá a konferencia megrendezéséhez. Karsai Károly, a Budapest V. Kerület Önkormányzata alpolgármestere, Rafai Emil, Székelykeresztúr polgármestere sietett a rendezőszervek segítségére. Támogatást biztosított a Gas Tours és a Fresh-Color Kft (Székelykeresztúr) is.

A konferencia alkalmából megnyitották Czire Alpár *Vallomás Énlakához* című fényképkiallítását, amely a ma Énlakán élő székely emberek alakjait, mindennapi munkálkodását kiválóan, magas művészi színvonalon jelenítette meg. Felvételei a művészi ábrázoláson túl rendkívül tanulságosak néprajzi, szociológiai szempontból is.

Az előadások közé beiktatták Egyed Adrienn és Jombach Sándor (Szent István Egyetem, Gödöllő) *Tájátalakulási tendenciák előrejelzése a Firtos térségében* címmel készített, ökológiai vizsgálatokat összegző, az utóbbi évtizedek gazdálkodásának átalakulási folyamatai alapján előrelátható következményeket számba vevő előadását. Ennek anyagát a legkorszerűbb térinformatikai, távérzékelési módszerekkel állították össze. Egyben rámutattak az előadók arra, hogy a megváltozott életforma és a határhasználat a táj hagyományos és jelenlegi arculatát rendkívül erősen befolyásolhatja. Egyben magunk

hozzá is tehetjük, hogy a táj átalakulása a jövőben bizonyos kézműves-, háziipari tevékenységeket előtérbe állíthat.

Idősebb Szávai Márton (az egykori helyi iskola nyugalmazott igazgatója, tanítója, a Pro Énlaka Alapítvány elnöke) *Falusi kisgazdaságok gyümölcsészete Etéd és Énlaka térségében* címmel tartotta meg előadását a falusi családi gazdaságok fontos kiegészítő ágazatáról. A természetesen túl a feldolgozás (így az aszalás) eljárásait és berendezéseit is ismertette, de kitért az értékesítés módjaira is. Az előadása érintette a témakör művelődéstörténeti összefüggéseit. A hozzászólások rendjén kiderült, hogy a helyben használt aszalótípusnak gazdag régészeti előzményei vannak.

Pozsony Ferenc (egyetemi docens, Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár) *Eredmények és feladatok a székelyföldi kézművesség kutatásában* címmel adott áttekintést a konferencia témájáról. Visszatekintett a húszas évekig, bár a hangsúlyt a kolozsvári, önálló magyar néprajzi katedra megszervezése utáni időre helyezte. Részletesebben foglalkozott Gunda Béla tanszéki munkálkodásának hatásával. Nyomon követte ifjabb Kós Károly, valamint későbbi munka- és szerzőtársai tevékenységét, hatását. Bemutatta az újabb nemzedék eredményeit. Megjelölte a további vizsgálatok irányát. Beszámolóját különösen értékessé tette, hogy az erdélyi vizsgálatokról az európai összefüggéseket érzékeltetve kutatáselméleti keretben szólt.

A téma kutatásait új oldalról közelítette meg Szulovszky János (az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa) *A kézművesség mint stratégiai eszköz – Feladatok és lehetőségek* című előadásában. Abból az ellentmondásból indult ki, hogy amíg a minőségi kisipari termékek és a nívós mesterek munkája iránt egyre növekszik az érdeklődés, addig a szakmunkásképző intézmények bizonyos ágazatokban megszüntették a képzést, a megmaradt intézmények beiskolázása szűk. Főként olyanok kerülnek az ipari oktatásba, akik motiválatlanok. Ez válsághoz vezethet. Ám hangsúlyozta, hogy megfelelő impulzusokkal a negatív folyamatok megfordíthatók. Ehhez azt kellene tudomásul vennünk, hogy a kézműveshagyomány nem muzeális látványosság, idegenforgalmi érték, hanem gazdasági, társadalmi stratégiai eszközzé válhat, ami szerencsés körülmények között serkentően hathatna a gazdaságra, társadalomra. Egyben alaposan ismertette a magyarországi ipartörténeti kutatások néprajzi vonatkozású vizsgálatait is.

Kerekes Ibolya (szegedi pedagógus, néprajzkutató, az ELTE Európai Etnológia Doktori Iskola doktorandusza) a Mezőségből, Mezőfeléből a gyékényfonók, helyi kifejezéssel a *nádkötők* munkáját mutatta be. Ismertette a hagyományos készítményeket, s nagy figyelmet szentelt azoknak az új, olykor tömegcikként a nagykereskedelemnek szállított áruknak, amelyek a tradicionális közösségek alkalmazkodó képességét bizonyítják.

Lázár Tamás (a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékének hallgatója) a háromszéki Gelence két zsindeleké-

szítójének tevékenységét vizsgálta. A hagyományos tevékenységet a helyi igények kielégítésére töretlenül máig folytatják, ám nyersanyagforrásaik korlátozottsága miatt felkészültségük ellenére nem vállalkozhatnak arra, hogy lakóhelyükön és szűk környezetükön kívül árujuk nagyobb tételeivel jelentkezhessenek.

Kinda István (néprajzkutató, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy) *Meszesek – Népi iparüzés Vargyas környékén* címmel a mesterségen, annak történetén túl az életmódra és a társadalmi csoportképződésre is kitért. Figyelt a mészégetők gazdasági, társadalmi hasznosságára is. Hangsúlyozta, hogy a mészégetés tradicionális technológiáját a 20. századi politika folyamatai nem befolyásolták, csupán a mészégetők hol szűkebb, hol tágabb csoportjára gyakoroltak hatást. A mészégetők között ugyan állandóan versengés bontakozott ki, de ennek ellenére erős csoporttudat, „testületi” szellem alakult ki közöttük.

Sándor-Zsigmond Ibolya (etnográfus, Molnár István Múzeum, Székelykeresztúr) *Egy kihalt mesterség: a székelykeresztúri szitásság* című előadása Székelykeresztúr elavult, ám ma is sokat idézett szítás jelzőjét is értelmezte. Olykor időszakosan akár 70–80 család is mezőgazdasági jövedelmét a szitássággal egészítette ki. 1964-ben sikerült dokumentálni az utolsó keresztúri szítás család munkáját. Így fotódokumentáción is bemutathatták a teljes munkamenetet. A II. világháború után a szitásság lassan megszűnt. Az utolsó szitászövő asszony 95 éves korában, 1978-ban elhunyt. A konferencia programfüzetét ötletesen az egyik szitászövő asszony munka közbeni fényképével „díszítették”, ami a téma és a helyszín történeti kapcsolatáról közvetített szimbolikus üzenetet.

Luka Zsuzsanna (etnográfus, Molnár István Múzeum) *Egy székelykeresztúri kádárműhely napjainkban* című előadásában egy 1930-ban született, máig is aktívan dolgozó mester tevékenységét ismertette. Az igények gyökeres megváltozásával megritkultak a megrendelések, s így az új áruk készítése helyett az évtizedekkel korábbi hordók javítására kellett átállnia. A sajátos, helyi, kistáji viszonyok hatása tetten érhető mind az egyén, mind a kézművesiparág sorsának alakulásában. Az egyedi, Székelykeresztúrhoz kötődő esettanulmány Közép-Európa és különösen Kelet-Közép-európa, Délkelet-Európa tágabb térségeire is jellemző folyamatot ért tetten.

Gazda Enikő (etnográfus, a Székely Nemzeti Múzeum muzeológusa) *Hagyomány és újítás a székelyföldi mézeskalácsos mesterségben* című előadása a bábosmesterség erdélyi, székelyföldi történeti gyökerei ismertetése mellett a kézdivásárhelyi kiemelkedő központot mutatta be, bár rámutatott arra, hogy szinte minden táj, piackörzet megtalálta „saját” műhelyeit. Máig a legkeresettebb vásárfiának számítanak a mézeskalácsos készítmények. Az újabb időszakban mégis új áruféléket vezettek be. Másfelől egyes pontokon a receptúrákat is, a díszítéeljáráásokat is tudatosan megváltoztatták. Átalakultak

a piacozási stratégiák is. A marketingmegoldásokban is számos új szokás okozott alapos változást.

Nagy Éva (a Sapientia Egyetem – Marosvásárhely – kommunikáció szakos hallgatója) behatóan ismertette egy kovácsmester tevékenységét, mester-sége gyakorlásának körülményeit a jelenlegi székelyföldi környezetben. A megváltozott társadalmi, gazdasági környezet nap mint nap új kihívásokkal szembesíti a mesterségét gyakorló egyént.

A mostani beszámoló írója *Sóbányászat a Székelyföldön – Sóvágás Parajdon* címmel Paulinyi Oszkár 1942-ben végzett, ám a II. világháború végén megsemmisült sóvidéki, néprajzi módszerű vizsgálataira emlékezett. A kiváló historikus, bányásztörténeti kutató a sóvágás technikai eljárásait a 16. századi viszonyokkal azonosnak találta a világháború elején. Így az egykori kamarai igazgatás módszerei szerint megkísérelhette kiszámítani az 1941. évi parajdi termelés mennyiségét. Néhány tonnás hibával a valós teljesítményt határozhatta meg. Az előadás kitért arra (P. Madar Ilona kutatásaira támaszkodva), hogy a székely sóvágók fejtési módszere miben tért el a vármegyei területen fekvő lelőhelyek bányászati eljárásaitól azelőtt, hogy a parajdi bányát is a központosított sókamrai irányítás alá vonták, s ezzel a székely autonómia egyik sajátossága szűnt meg.

Szőcs László (tanár, Etéd község polgármestere – Énlaka, Küsmöd, Siklód, Körispatak települései is ehhez a közigazgatási egységhez tartoznak) *A szalmakalap-készítés mester-sége Körispatakon és környékén* című előadása a faluban sokak rendszeres foglalkozásává vált, viszonylag későn, a 19. század folyamán kialakult háziipart dolgozta fel. A szükséges ismereteket az egyik ott letelepedett tanító közvetítette. Az előadás számot adott arról, hogy a szükséges szalma megtermelésével, gyűjtésével, előkészítésével, szalaggá való fonásával, majd összevarrásával, formázásával milyen technológiai eljárásokat kell elvégezni és milyen munkaszervezésre van szükség. Az előadó alaposan ismertette a különféle kalaptípusokat, egyben felfedte, hogy a vásárlók etnikus hovatartozása a szalmakalap díszítésében miként fejeződött ki, s ezt a készítő/értékesítő is és a használó is tudatosan figyelembe vette. A szalmakalap készítése miatt napjainkban is termesztik az alakort, hiszen ennek a szalmája a legmegfelelőbb nyersanyag.

Albert Homonnai Márton (építészmérnök, Csíkszereda), aki a helyi népi műemlékek helyreállítását tervezte, vezette, *Történeti építőanyagok Énlakán* címmel megtartott előadása a mesterségek és a kézművesség kutatása számára fontos adalékokkal szolgált. A település építészeti képét ma is a kőalépményre rakott zsilipelt gerendázatú lakóházak és a boronafalakkal épített csűrök – amelyekben ma is népes istállók, a helyi népryelv szerint *pajták* vannak – határozzák meg.

Vass Melánia (tanár, Oroszhegy) *A szekeres-ség szerepe egy havasalji falu életében* című előadásában a hegyvidéken a vasútépítés után is töretlenül tovább élő, a falvak és a tágabb táj életében nélkülözhetetlen, önálló életformá-

vá vált foglalkozás néprajzát vázolta. Egyben rámutatott arra, hogy a szekerek az árucserében vállalkozókként, pénzeiket befektetve sajátos kereskedői szerepükkel is részt vettek. Sajátos módon szerepük nem csökkent a kollektivizálás után sem. Hiszen a települések ellátása, közlekedési összekötése nem javult. A fuvarozásra mint kiegészítő jövedelemforrásra szükségük volt. Az nemcsak a jobb megélhetést biztosította, hanem egyben a további helyben maradást tette lehetővé számukra, ha a hagyományos foglalatosságukat nem adták fel. Az adatok azt bizonyítják, hogy a szekereség a terveződés idején lendületesen fejlődött.

Ifjabb Szávai Márton (kulturális antropológus, a pécsi Interdisciplináris Doktori Iskola doktorandusa) „*Ezermesterek*” – *falusi mesterségek továbbélése az urbanizált környezetben* címmel tartott előadásában a falvak kézműves-hagyományaiból indult ki. Megfigyelése szerint a rusztikus környezetben tevékenykedők igazában nem váltak specializálódott mesterekké. A társadalmi és a természeti környezethez rendkívül eredményesen alkalmazkodtak. Ám a mezőgazdaság kollektivizálását követő migrációban hatalmas tömegek áramlottak városokba, ipari telepek környezetébe, ahol az 1970-es és az 1980-as években nem állt rendelkezésre megfelelő ellátó, kiszolgáló infrastruktúra. Szemléletes példát mutatott be, hogy a kényszerű önellátás biztosítására a házigyári lakótelepek világában, árnyékában miként épültek ki a falvakból hozott ismereteket öntevékenyen felhasználó műhelyek, állattartó, gazdasági telepek. A városok, ipartelepek lakossága közben részt vett a korszerű szakoktatásban. Az elsajátított ipari szakismeretekkel a szocialista ipari üzemek csődje után visszatérhettek kibocsátó közösségeikbe, ahol alkotó módon hasznosíthatják szaktudásukat. (A szükség rákényszerítette őket, hogy mezőgazdasági gépeket készítsenek, alakítsanak át, vagy hagyományos székely kaput vasból állítsanak!)

Miklós Zoltán (etnográfus, Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely) *Hagyományörzés vagy kényszerfoglalkozás?* című előadása azt bizonyította, hogy a cselekvő közösségeket nem a hagyomány tudatos ápolása, hanem a technikai és a piaci kényszer vezette. Megállapítása szerint mind az egyéneket, mind a családokat, mind a kisipari vállalkozásokat a mindenkori keresletnek, a piacoknak való megfelelés vezérelte. A falusi közösségekre egykor jellemző hozzáértő sokoldalúságot is a gazdasági, technikai, társadalmi kényszerhelyzetből tartotta levezethetőnek.

Szűcs György Áron (a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék hallgatója) *A kézművesség határán* címmel tartott előadásában az egyes hagyományos mesterségek keresletcsökkenése mellett foglalkozott a mesterségbeli tudás elsajátításának lehetőségeivel. Majd bemutatót egy olyan faragót, aki a csernátóni népfőiskolai tanfolyamon, a Haszmann fivérektől sajátította el a székelykapu-faragást. Utóbb számos alkotását külföldi megrendelésre készítette. Így állított kaput a lengyelországi

Ószandencen, amelyért a magyar külügyminisztertől kapott elismerő oklevelet. Így a kézműveshagyomány folklorizmusként élhet tovább.

Gagyai József (egyetemi docens, Sapientia Egyetem, Humántudományok Tanszék, Marosvásárhely) „*Csináltunk prototipokat...*” – *Fazakas András lakatos és kapukészítő* című előadása a kulturális antropológiai jelenkutatás eszközeivel közelítette meg az Erdély-szerte egyre szaporodó vaskapuk állítását. E divatra a román kutatók is felfigyeltek. Maga a jelenség eredetileg a „kockaházak” építéséhez tartozott, noha utóbb az eredeti állapotukban megőrzött udvarokra is egyre gyakrabban rendelnek vaskapukat. Jellegzetes az is, hogy a vizsgált kapuk mestere nagyvállalati lakatosként dolgozott hosszú időn át.

Farkas Margit (a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék hallgatója) a Vargyason, 1927-ben született Máthé Ferenc Ilonka faragó mesterségét vizsgálta. Máthé, akit Budapesten is sokan foglalkoztattak már eddig is, 41 éves korában látott hozzá a faragáshoz. Ugyan Vargyason a faragásnak nagy hagyományai vannak, mégis a sepsiszentgyörgyi népművészeti iskolarendszerű tanfolyamon tökéletesítette a tudását. Máthé Ferenc kaput, sírjelet, úrasztalát, templomi csillárt, szószékborítást, a lakásokba minden fajta bútort egyaránt készített. Munkáiból nem hiányoztak a sulykolók, pásztorbotok sem. Míves készítményeit hagyományos székelyföldi motívumokkal díszítette. Olykor a helyi epikus hagyomány megelevenítő domborműveket is alkotott. Személyét a hagyomány ápolása mellett a kötetlen plasztikai alkotás is jellemzi.

Fülöp Lajos (etnográfus, a Molnár István Múzeum hosszú időn át volt igazgatója) *Demeter Domokos hagyatéka – Egy falusi szobrász életútja* című előadásában az Énlakán a 20. század utolsó évtizedeiben alkotó népi szobrász, emlékiró munkásságát ismertette. Demeter Domokos hagyatékának sok darabja a keresztúri és az udvarhelyi múzeumi gyűjteményekbe került. (Plasztikáiból a konferencia alatt szemléletes kiállítást rendeztek.) Az előadás az alkotó küzdelmes, nehéz életútját ismertette. Bemutatta alkotásai fő típusait. Agyagból mintázott, vagy kőből faragott. Idős korában, amikor fizikai ereje megrendült, *Képek az összetört életből* címmel megírta életútját. Emlékezése az egyéni sors váratlan terhei rögzítésén túl a székely gazdák földdel való küzdelméről és az 1947 utáni nehéz évtizedek megpróbáltatásairól ad számot. Mind a plasztikai alkotások, mind az emlékezés művészeti, társadalmi és történeti dokumentumokként egyaránt jelentősek.

A konferencia előadói, vendégei az első nap délutánján megtekintették Énlaka nevezetességeit. Felkeresték az 1668-ban készült mennyezettel ékes unitárius templomot, a helyi unitárius egyházközség parókusa, Dancs Lajos tiszteletes úr ismertette a templom történetét, a templom körüli ásatásokat. Külön kitért a helyi unitárius közösség sajátos vallásos néprajzi szokásaira, kiemelte az egyházi év nagy ünnepeihez kapcsolódó közösségi cselekményeket. Visy Zsolt régész, a Pécsi Tudományegyetem tanszékalapító professzora a templommennyezet kazettái latin szövegeiről szólt. Rámutatott a „scala

coeli” feliratú tábla angliai irodalomtörténeti előzményére. (E témában Balassa M. Ivánnal (egymástól függetlenül) végeztek párhuzamos kutatásokat.) A mennyezet feliratos kazettáinak színes reprodukcióit Visy Zsolt a már idézett 2007-es kiadványban közrebocsátotta. A templomlátogatás után a konferencia résztvevői megtekintették a templom körüli régi, ma is használt temetőt. A sírkertben ma is szigorúan rokonsági csoportonként elkülönülten temetkeznek. Számos korai, a 19. század elejéről származó, népi kőfaragók által készített kősríjelet láthattunk.

A konferencia harmadik napján az Etéd község (azaz településkörzet) által rendelkezésre bocsátott autóbusszal kirándulást tettek a konferencia résztvevői. A Gagy völgyében Firtosmartonos szomszédságában szénégető boksákat látogattak meg, majd a Küsmöd-patak mentében Kőrispatakra utaztak, ahol a helyi szalmakalap készítését bemutató múzeumot tekintették meg. Kőrispatakról a Bözödújfalú helyén létesített víztározót megkerülve Kibédre utaztak, ahol az egykori vízimalom még ma is működő (ám újabban már villannyal meghajtott), hagyományos köves őrlő, daráló berendezéseit tekintették meg és a családi vállalkozásban a malom köré épített gyapjűfeldolgozó fonó- és szövőüzemet tanulmányozták. Az üzem tulajdonosa, mérnöki képzettségű vezetője alapos, néprajzi részletekben gazdag technikatörténeti ismertetést adott. A kiránduló szakemberek közül néhányan találkoztak a Kibéden nyugdíjasként élő néprajz- és folklórkutatóval, Ráduly Jánossal. A kirándulók Kibédről Szolokmán, Etéden át (Küsmöd érintésével) tértek vissza Énlakára.

A Gagy, a Küsmöd, a Kis-Küküllő és a Szolokma-patak mentén tett körút bepillantást engedett az egykori anyaszék nyugati térsége és Marosszék keleti szegélyterülete jelenlegi állapotába. Általánosan jellemző, hogy a helyi kollektív gazdaságok szervezése idején a mezőgazdasági lakosság fiatal generációjának többsége feladta a falusi, kismezővárosi lakhelyét. A települések lakossága mára ötödére, hatodára apadt, egyben el is öregedett. A hatalmas állami tőkebefektetésekkel létesített kollektív nagyüzemek felszámolásra kerültek, olykor az utóbbi két évtizedben nyomtalanul el is enyésztek. A helyben maradt lakosság nagy leleménnyel, szívóssággal igyekeznék a családi gazdaságokat újjáteremtteni, gépesítéssel folytatni a helyi földművelést, állattartást. A népesség drasztikus csökkenése miatt a falvak mezőgazdaságilag hasznosított területe lényegesen csökkent. Furcsa látvány a hajdani, gondosan kiépített agrárteraszokat elgyepesedve látni, amelyeket legfeljebb legelőként hasznosítanak. Olykor egyre kiterjedtebb cserjések verik fel a hajdani lelkiismeretességgel művelt, gondozott területeket. A helyi állattartók arról panaszkodnak, hogy az utóbbi 5 évben mesterségesen és folyamatosan rontják a felvásárlás az értékesítés lehetőségeit. Sok helyen a lakosság kénytelen feladni az évszázados múltú intenzíven művelt kertjeit az egyre növekvő vadkár miatt.

A konferencia résztvevői ellátásáról a Pro Énlaka Alapítvány gondoskodott. Az előadók szállását és étkeztetését a helyi falusi vendéglátás szervezet

felhasználva rendkívül gördülékenyen és magas színvonalon oldották meg. Ez biztosítékot jelent a későbbi konferenciák számára is. Örvendetes volt, hogy a konferencián sok vendég jelent meg Csíkszeredából, Székelyudvarhelyről, Székelykeresztúrról, Marosvásárhelyről, sőt, Budapestről is. Nem különben minden résztvevő örömmel látta, hogy Énlaka lakosai nemcsak részt vállaltak a rendezésből, a lebonyolításból, de rendszeresen megjelentek a hallgatóság soraiban is.

A rendezőszervek kitűzték a harmadik, két esztendő múlva esedékes konferencia témáját is. A székelység középkori múltjáról rendeznek majd tanácskozást 2011-ben. A Molnár István Múzeum gyűjtőterületéhez és szervezeti keretéhez kapcsolódó legújabb régészeti, történeti kutatások alapján is várakozással tekinthetünk e rendezvény elé. A régészek és a történészek eredményeinek mérlegelő elemzése minden bizonnyal a néprajz számára is hézagpótló lesz.

A konferencia anyagát tartalmazó kiadvány gondozását a Molnár István Múzeum 2009 januárja óta hivatalban lévő igazgatója, Körösfői Zsolt régész vállalta. A múzeumról további tájékozódást nyújt a világháló (www.mimuzeum.ro).

FILEP ANTAL

A XVI. Népi Építészeti Tanácskozás (Békés, 2009. október 1–3.)

Polifon népi örökségvédelem címmel hároméves kihagyás után ismét megrendezésre került az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága, illetve Népi Építészeti Szakbizottsága országos konferenciája – a tanácskozásoknak eddig is otthont adó – Békés városában. A szervezés, s a program kialakítása Balassa M. Iván, a szakbizottság elnöke, Dobosyné Antal Anna titkár érdeme, valamint a nekik segítő ICOMOS-titkárság munkájának köszönhető. Az önkormányzatok, s a helyi örökségvédő civil szervezetek képviselőinek szerepvállalása is példamutató volt a program végrehajtásában. Várakozáson felül nagy volt az érdeklődés: nemcsak a Békés megyéből, hanem az ország számos vidékéről érkeztek résztvevők. Az idősebb korosztály és a középgeneráció mellett szép számmal vettek részt fiatalok is, ez jelezte a generációváltás örvendetes folyamatát.

1977-ben indult el e tanácskozások sorozata. Békés városában magában is az elmúlt három évben több civil szerveződés segített a városkép védelmének megoldásában, kiadványok készültek, rendezvények foglalkoztak e fontos témával.

A megnyitó alkalmából az elnöklő Nagy Gergely, az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottságának elnöke elmondta, hogy milyen erőfeszítéseket tesznek építészek, néprajzosok, szociológusok és önkormányzati szakemberek, hogy a

népi építészet, a nemzeti örökség védelmét koordinálják. Időszerűvé vált a lehetőségek kiszélesítése, ezért jó a konferencia címe, a Balassa M. Iván által hangsúlyozott „polifon örökségvédelem”.

Winkler Gábor az *Európa Nostra és a népi műemlékek védelme* című előadásában „öröm- és bánattérképről” beszélt, részletezte az eredményeket, de a gondokat is. Elemezte mind az Európa Nostra, mind az Alpok Adria civil szerveződések eddigi történetét. Az előbbiről tudunk többet, mely 1972 óta zsűrizi a helyreállított értékeket. A zsűritagok között magyar szakemberek is szerepelnek. 1982-ban a szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény kapta a díjat és azóta évről évre díjazza a magyar műemlékeket. Az Alpok Adria szerveződés Olaszországból indult és nálunk a Dunántúlt, főképp a Dél-Dunántúlt érinti. Programjában szerepelnek mezővárosok, de munkás- és cselédkolóniák is. Winkler Gábor 1986-tól kapcsolódott be ebbe a programba mint a győri Széchenyi István Egyetem tanára. Kiemelte, hogy míg Magyarországon az építészeket kiképezik a népi építészet ismeretére, Ausztriában nem.

Balassa M. Iván a Torockó-dokumentum elemzése kapcsán ismertette a tusnádi konferenciákkal 1992-ben megindult szerveződések, melyek keretében a magyarországi szakemberek elkezdték a romániai magyar kollégák segítségét posztgraduális képzésekkel, tematikus konferenciákkal, terepmunkával. A munkák egyik eredménye a Torockó védelmi program. A románok is hamarosan csatlakoztak. 1999-ben négy szekció volt: a szabadtéri néprajzi múzeumok, általában a népi építészeti műemlékek, ezek védelme és a helyi védelem kérdései. Makay Dorottya szerkesztésében a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum megjelentette az *Erdély népi építészete* című kötetet. Eleinte egy, majd két évente voltak konferenciák: 2000-ben pl. a társadalmi vonatkozásokról, 2003-ban az integrált védelem kérdéseiről stb. 2009-ben a tusnád-torockói színhelyen már nem vett részt a szervezésben a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum. Ekkor az érdeklődés már igen széles körű volt Kanadától Mexikóig és a Vajdaságig. Létrehoztak egy Torockó-dokumentumot, ez hivatkozott a mexikói kartára, mely a gazdasági, kulturális és építkezésben megnyilvánuló globalizáció kapcsán állapította meg, hogy veszélyeztetik a hagyományokat. Kiemelték a népi építkezésben megnyilvánuló kulturális sokszínűség szerepét. Hangsúlyozták a szellemi örökség általános védelmének szükségességét. A szabadtéri néprajzi múzeumok vizsgálatát is fontosnak tartották, bár nem műemlékeket őriznek, de nem mindegy, hogy az épületek miként kerülnek áttelepítésre, milyen kulturális emlékeket képviselnek. A kanadai elnök nagyon objektív szemléletet képviselt, a román partner nyitott volt a kérdések megoldására. Balassa M. Iván túlzottan általánosnak tartja a dokumentumot, határozottabb állásfoglalást várt.

Tamáská Máté fiatal szociológus előadásában megmutatta, hogy szociológiai módszerekkel is meg lehet rajzolni egy-egy helység örökségének változó arculatát, a lakosság aktuális igényeit az örökségük védelmére. Meczenzé és Torna vizsgálata alapján a két helység arculatának, a hagyományhoz való

viszonyának különbözőségeire is rámutatott. Külön kiemelte a településszerkezeti kérdések fontosságát és a településszerkezet változásainak gondjait.

Dobozyné Antal Anna a tájházaink jelenlegi helyzetét elemezte. 1962-ben kezdődött a tájházak felújítása Mendele Ferenc nagyvázsonyi munkájával. 1970-től már állami támogatással indult meg egy gyümölcsözőnek ígérkező program. 1984-től magánépületek is megkapták az állami támogatást, de 1989-től elapadtak az erre fordítandó pénzforrások. Ekkortól a megyei múzeumok többsége kivonult a tájházakból. A privatizációk sem használták a tájházak sorsának. Az 1990-es években az OMVH 230–250 épület kutatását biztosította 100–150 ezer forinttal. A tájházak védelmében erőösszpontosítás vált szükségessé. Több kísérlet után a Tájházsövetség megalakulása látszik megoldásnak, ez elsősorban a műemlékek védelmét célozza. Hazánkban 300 tájházat tartanak nyilván, amelyeknek működési engedélye van. A továbbiakban a tájházak üzemeltetésének gyakorlati gondjait elemezte nagy részletességgel. Ilyenek a vizesblokkok elhelyezése, a kulturált mellékhelyiségek, a melléképületek belső átalakítása, kémény jelenik meg például a kocsiszíneken, nem a tájba illő búbos kemencék terjedése, de a portákon a gasztronómiai programok lebonyolítása kapcsán a szabadtéri kemencék megjelenése is.

Krizsán Antal *Ellenállni az időnek* című, a Veszprém megyei Pula műemlékfaluvával kapcsolatos előadásában kiemelte, hogy az aprófalvaknak létkérdése az értékmentés, a saját karakter megkeresése, azaz a hagyomány beépítése élő organizmusként a falu életébe. Ismertette a Pulán bevált műemlékvédelmi, tervezési és működtetési gyakorlatot.

Csökmei László a helyszíni szemle után külön elemezte Békés város műemléki és helyi értékvédelmi munkálatainak történetét. Végigkísérte a műemlékekkel kapcsolatosan hozott magyar törvények hatékonyságát és hiányosságait és jelezte, hogy Békésen miként szereztek érvényt a törvények adta lehetőségeknek. Kiemelte, hogy a helyi értékvédelem akkor lépett előtérbe, amikor a városképi kategóriák megszűntek. Hangsúlyozta, hogy a védett és védhető értékek mellett a helyi építészeti és természeti értékek megbecsülését is intézményes szintre kellene emelni.

Andó György a Békés megyei szlovák tájházak ismertetése kapcsán elmondta, hogy Legatum Kht. Szolgáltató és Ingatlan Közhasznú Társaság címmel segítő szervezetet hoztak létre 2003-ban az összes magyarországi szlovák tájház működtetésére. A társaság már eltartja önmagát, korábban a Nemzeti Etnikai Hivatal, az Országos Szlovák Önkormányzat, a pályázatok nyújtotta és a saját tevékenységükből származó jövedelmekből gazdálkodtak. Jelenleg 57 néprajzi gyűjteményük van 49 helységben 11 megyében. Szakmai tematikus konferenciákat is rendeznek, restaurálással, konzerválással is intenzíven foglalkoznak. Ez a szervezet minta lehetne más nemzetiségeknek is.

Olajos Csaba a tokaji világörökség és a hozzá tartozó 177 műemlék, 157 helyi védelem alá tartozó épület megtartásának problémáiról és lehetőségeiről értekezett, ismertette a környezet adta szépségeket, a védett és még védendő

építészeti és természeti értékeket, a nyilvántartás eredményeit. Gondként je-
lölte, hogy a 27 település 5 kistérséghez tartozik, nincs jogszabályi alap a 27
helysége, hatósági baklövések, spekulációk, az építészeti kultúra hiánya ront-
ja a város-, illetve faluképeket. Megjelentek a zártkerti gazdasági épületek,
sorjáznak a vikendházak, eltűntek 16–17. századi borházak. Javasolta az érté-
kek széles körű tudatosítását, építészeti igényességet, komplex falufelújítási
programot, Tokaj-Hegyalja kultúrájának tájrendezési tervét és hogy világ-
örökségi főépítész foglalkozzon ezekkel a kérdésekkel.

Kerner Gábor az éppen megtorpanását élő káli-medencei örökségvédelem
történetét és jelenlegi gondjait ismertette. E területen elsősorban a külső tulaj-
donosok alakítottak egyesületet a természeti és népi építészeti értékek védel-
mére. 1984-re lett tájvédelmi körzet és addigra több száz épületet újítottak fel,
számos rendezvény vonzotta az igényes látogatókat (bentlakásos népfőiskola,
Eötvös Károly Emléktúra, kisörsi olimpia, Biokultúra Egyesület stb.). Azon-
ban ízlésváltás történt az építészeti kultúrában. A tőke beáramlása és a luxus-
igény szétfeszítette a tradicionális építészet kereteit: uszodákat, villákat, épü-
letsorokat építenek.

Völgyesi Krisztina a levédés előtt álló hajósi pincesor létrejöttéről, a helyi
közösség értékörzéséről és az ottani építészeti érték vizsgálatáról számolt be.

A Tolna megyei Závod német kisfalu építettörökség-védelméről Szász
Gábor tartott előadást számos megfontolandó gyakorlati ötlettel, részlettel. Jó
szemmel kísérte végig a község építészeti kultúráját és annak szinte minden
részletére keresett és talált munkatársaival megoldást az értékvédelem érdekében
(a mesterek és a megfelelő anyagok megtalálása, figyelés a színezésre, nyílás-
keretre, jó minőségű asztalosmunkák, vakolatdíszek, parabolaantennák elrej-
tése, kerítésprogram, gázvezeték elrejtése, számtáblák elhelyezése stb.). Itt az
épületek felmérése 1996-ban indult meg.

A helyi védelem első úttörői között voltak Baranya és Somogy megyék.
Tihanyi Csaba *Helyi védelem Baranyában* címmel ismertette az 1970-es
években indult programot, melyet nagyban segített, hogy 1977-ben megyei
tanácsi határozat született arra, hogy a rendezési tervekbe be kell venni az
építészeti örökség vizsgálatát is. Ehhez jogi formát kellett találni, így helyi
szabályzat és ajánlás készült. Kifogásolta, hogy az örökségvizsgálat kötelező,
de a levédés nem kötelező.

Lörincné Balogh Krisztina *Helyi védelem - átok vagy áldás Somogy me-
gyében* című referátumában elmondta, hogy 20 éve kísérleteznek a helyi népi
értékek levédésével. L. Szabó Tünde 1990-ben módszertani útmutatót is ké-
szített és kérdőívet küldött szét, melyre lassan és szórványosan érkeztek visz-
sza a válaszok. Az átfogó képet zavarja, hogy külön térségként kezelik a Bala-
ton üdülőkörzetét 56, és a délebbi részt 177 helységgel.

Kelemen Béla számolt be arról, hogy Tarpán mit jelentett az örökségvé-
delem megvalósítása, milyen nehézségekkel indultak (pl. az árvíz megrongál-
sok épületet) és hová jutottak. Most igyekeznek a műemléki környezetben

ápolni a hagyományokat, az a céljuk, hogy megértsék a jelent, fokozzák a vidék túlélőképességét.

Két előadás foglalkozott az építészhallgatók népi építészei képzésének fontosságával, az oktatás módszereivel, szemléleti kérdéseivel és terepgyakorlatával. Szabó László *Gyökerek és épületek* címmel kiemelte, hogy milyen fontos az építészeti tervezésnél a népi építészet alapos ismerete is. Tudományos diákkörben foglalkoznak a téma megismerésével, előadásokat tartanak, kiállításokat készítenek, terepen felméréseket végeznek, foglalkoznak a hasznosítással, pályáznak olyan témákkal, mint egy-egy épület megmentése. Istvánfi Gyula mint a Műszaki Egyetem tanára féléves kollokvium keretében tanítja a népi építészet témáját 25 éve. *A népi építészeti emléktől a falufejlesztésig* témája kapcsán ismertette: helyi védelemre kapnak egy-egy falut, hogy építészeti és környezetvédelmi felmérést végezzenek. Nagyon fontosnak tartja, hogy megnézzék a falu környezeti, települési, építkezési struktúráját. Sajnálatosnak tartja, hogy a településszerkezet védelmére eddig nem terjedt ki a figyelem. Az ófalu részről derül ki a falu arculata. Kutatási szempontokat is ismertetett és azt, hogy melyek a kezelendő veszélyek.

Kiállítások is kapcsolódtak az elhangzott előadásokhoz, így Sófalvi István *A szilágylompéрти református templom kazettás mennyezete*, Szatmári Klára *A magyarlónai református templom kazettás mennyezete* és Dobosyné Antal Anna *Fachwerk a Schwäbische Türkei területén* című bemutatói díszítették az előadások helyszínét, de a szakemberek elemezték ezen munkák eredményeit is.

Békésen a vendégek megnézték a város védett építészeti emlékeit, természetvédelmi parkját és magyar tájházát. A Békés megyei nemzetiségek tájházai közül felkeresték a tótkomlói szlovák tájházát és nemzetiségi múzeumot, a kétegyházi román tájházát, az eleki német nemzetiségi tájházát is. Schéner Mihály emléke előtt tisztelegve medgyesházai emlékházát és békéscsabai meseházát tekintette meg a konferencia tagsága.

A konferencia előadásai remélhetőleg nyomtatásban is megjelennek, mert azok a népiépítészet-kutatás múltjának és jelenének igen fontos összefoglalói, tanulságos elméleti és gyakorlati eredményeinek közvetítői.

KNÉZY JUDIT

Népi vallásosság a Kárpát-medencében VIII. (Balatonfüred, 2009. október 1–3.)

2009. október 1–3. között immár nyolcadik alkalommal került sor a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság szervezésében a *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* című konferencia megrendezésére. Ezúttal a helyszínt Balatonfüred adta.

A konferenciasorozatot 19 évvel ezelőtt a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum és a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum szervezői Lackovits Emőke irányításával azzal a céllal indították útjára, hogy fórumot teremtsenek az addig évtizedekig nem támogatott vallási néprajzzal foglalkozó kutatók számára. A hazai és határainkon túli néprajzkutatókon kívül egyháztörténészek, művészettörténészek, különböző felekezeti lelkipásztorok is előadásikkal gazdagították a konferenciát. Ez az alkalom kedvezőnek bizonyult a jövő feladatainak megfogalmazására, illetve a már folyamatban lévő vallási néprajzi, hitéleti, egyháztörténeti és a szakrális művészettel foglalkozó művészettörténeti munkák összehangolására is. Ennek eredményeként került sor a továbbiakban 3–4 évenként a tanácskozás folytatására különböző helyszíneken. A konferenciákon elhangzott előadásokat közreadó tanulmányköteteket is nagy érdeklődés kísérte. Hiánypótló szakirodalom volt ez, ugyanis az adott téma alapkutatásában felmutatott eredmények időközben beépültek a teológiai oktatásba, valamint a magyar etnográfusképzésbe.

Ennek előzménye, hogy Magyarországon a lelkiismereti és vallásszabadságról 1990-ben hozott új törvény négy és fél évtized után ismét ténylegesen biztosította a szabad vallásgyakorlatot és visszaadta az egyháznak a társadalmi egyenjogúságot. Napjainkban még inkább megnőtt a vallás társadalmi szerepe. A család és az iskola mellett az egyház nemcsak az erkölcsi nevelésnek, de a kulturális tradíciók továbbadásának is egyik fontos intézménye. Fokozottan érvényes ez a határon túli magyarság esetében, ahol az egyházhoz való tartozás szervesen összekapcsolódik az anyanyelvi közösségek, a nemzeti kisebbségek életével, s nagyban hozzájárul a nemzeti önazonosság megőrzéséhez, az anyanyelvi kultúra ápolásához. Ezért sem csökkent a jelentősége – a történeti kutatások mellett – a kortárs vallási élet néprajzi szemléletű vizsgálatának.

Konferenciánk első témaköre a *Napjaink vallásossága* címet viselte, és az elhangzott előadások több felekezethez és etnikumhoz kötődő különböző vallási jelenségek, egyházas szokások leírásával, értelmezésével foglalkoztak egész kárpát-medencei viszonylatban. Lanczendorfer Zsuzsanna a Veszprém megyei Nemesahany községben található 19. századi, az Istenszülot és Jézust ábrázoló képoszlop köré szerveződött szokásokat, a szájhagyományban élő hozzá kapcsolódó csodás gyógyulásokat elbeszélő történeteket mutatott be. Silling István a nyugat-bácsi Szent Antal-tisztelet identitás meghatározó

szerepéről beszélt, Bödi Erzsébet pedig a kárpátaljai húsvéti ünnepekről. Szüts I. Gergely az 1943-ban megszüntetett bódva-völgyi Derenk egykori lakói és leszármazottai templombúcsúja leírásával érzékeltette a 20. század politikai határváltozásainak traumáit, a vallás megváltozott funkcióját és rámutatott arra a megfogalmazott akaratra, amely a közös múlttal rendelkező közösségek irányából indult el önazonosságuk újradefiniálására.

A felekezeti és etnikai együttélés kölcsönhatásairól is hallhattunk több előadást. Gazda Enikő a háromszéki katolikus–protestáns együttélés szabályairól, elvárásairól, Szigetiné Tóth Judit a Pest megyei nemzetiségek (német, szerb, horvát/rác, szlovák), Szőke Anna a kishegyesi románok, Halász Péter és Toldi Éva pedig a moldvai és gyimesi csángók vallási/etnikus megújuló hagyományairól beszélt. Lukács László a moldvai magyarok Szent István királytiszteletéről értekezett, és arról a sajátos helyzetről, ahogy a politika által befolyásolt és nyelvében mindinkább térvesztett moldvai magyarság világképében Szent István magyar király átadja helyét Szent István vértanúnak és Nagy István moldvai vajdának. A Szent István-búcsút ma már csak Pusztinán ülik meg, de itt sem augusztus 20-án, hanem a világegyház naptárához igazodva, szeptember 2-án.

Az egyéni ájtatossági formák, illetve az egyén életének az egyházi fennhatóság alá nem eső, de elmélyült vallásosságával kapcsolatos területeire kiterjedő vizsgálati eredményekről is hallhattunk beszámolókat. Tomán Zsóka egy parasztasszony különleges rózsafüzéiről, *olvasóiról* szolt, illetve a „rózsafüzérek terjedéséből” próbált következtetni azok kapcsolathálójára is. Kunt Gergely a fehérvári novícius, Kaszap István kultuszába avatott be bennünket, Frauhammer Krisztina pedig a máriapócsi kegyhely látogatási könyvében bejegyzett modern mirákulumok sajátosságairól szolt. E. Vörös Emese előadásából egy új, Magyarországon nem gyakorolt, azonban a határainkon túli magyar római katolikus egyházi közösségekben elfogadott, az újonnan felszentelt *latin kispap* életéhez kapcsolódó szokáseggyüttesről, az ún. *újmiséről* szerezhettünk ismereteket. Az *újmise* egyfajta átmeneti rítusként értelmezhető. Bár a tulajdonképpeni beavatás a papszentelés alkalmával történik meg, de a közösség számára csak az *újmisével* együtt nyeri el teljes jelentését és legitimálja a pap további működését, a „csak” az egyházhoz tartozás kizárólagosságát, amelyet archaikusabb helyeken fényes ünneplés, ún. *paplakodalom* kísér. Szimbolikus aktus ez, egyfajta misztikus menyegző.

Az *Egyháztörténet, történeti források* témaköre – akárcsak az egész konferencia – az ökumenizmus jegyében szerveződött. A katolikus, a protestáns és a zsidó egyház témái egyaránt képviselve voltak.

Dénesi Tamás a Kézdivásárhely közeli konventuális ferences központ 18. századi Kanta vallásos társulatairól értekezett. Kovács Bálint az erdélyi örmények plébániai társulatainak (kongregáció) 18. századból származó alapító iratairól, Coroi Artur a karatnai református egyházközségek megalakulásának (1744) körülményeiről beszélt. Szigeti Jenő nagy formátumú előadása arra a

kérdésre kereste a választ, hogy a magyar protestantizmus a 18. századi katolikus restauráció politikai szorítása ellenére hogyan és miért tudott megmaradni, miközben a szomszédos Ausztriában, Szlovéniában, Észak-Olaszországban vagy Lengyelországban a nálunk használt módszerekkel sikerült megszüntetni vagy törpe kisebbséggé visszaszorítani a protestantizmust. Az előadó értelmezésében ennek oka, hogy a magyar protestantizmus megőrizte a puritán magánkegyesség gyakorlásának (praxis pietatis) régi formáit, s az előadás ennek a kegyességi gyakorlatnak egyik fontos elemét, a házi istentisztelet puritán gyökereit elemezte, amely mintául szolgált a 18–19. századi paraszt ecclesioláknak. Horváth József a 18. századi kisalföldi hagyatéki iratok: végrendeletek, leltárok, árvaszéki irategyüttesek segítségével vette számba a korabeli „tulajdonosok” felekezeti, foglalkozás, jogállás és nemzetiség szerinti megoszlását, illetve a vallásos kiadványok főbb típusait, műfaji sajátosságait. Márkusné Vörös Hajnalka történeti forrásokkal igazolta azt a 18. századi kényszerű migrációt, amely a Bakonyban és a Balaton-felvidéken élő protestáns magyarok életlehetőségeit beszűkítette, majd a közösséget továbbköltözésre kényszerítette. Tabajdi Zsuzsanna az együttélés konfliktusait elemezte az egyházlátogatási jegyzőkönyvek, anyakönyvek, levelek, s különböző helytartótanácsi rendelkezések alapján a 18. századi Váci Egyházmegyében. Megállapítása szerint a konfliktusok a hódoltság utáni lendületes katolikus reformtörekvések és a sok helyütt a század közepén már fél évszázados protestáns vallásgyakorlat közti feszültség miatt keletkeztek, ami leginkább a filiális egyházak feletti joghatóság kérdésében csúcspontot ért el. Sárjai Szabó Kata arról a 19. század végén, a belmisszió mozgalom hatására megindult folyamatról beszélt, amely a nők református egyházon belüli szerepének változását eredményezte. Tóth Levente előadásából pedig megismerhettük a 19. századi Székelyudvarhelyi Református Gimnázium támogatóinak jeles képviselőit.

Az izraelita egyház két előadás erejéig volt képviselve a konferencián. Oláh János *A rabbi és a zsidó néprajz* címmel Kohlbach Bertalan írásain keresztül mutatott be néhány epizódot a magyarországi zsidóság életéből, a gyermek megszületésétől az ember haláláig. Jakab Réka pedig a Dunántúl legnépesebb zsidó közösségében, a pápai hitközségben az 1840-es években több éven át tartó belviszályt mutatta be, melynek során megnyilvánult a közösség ortodox és újításokra hajló csoportokra válása.

A vallásos költészet (imádságok, énekek), hitbuzgalmi irodalom témaköre az egyéni és közösségi ájtatosságokat egyaránt felöleli. Az utóbbi évtizedekben mindinkább fókuszba került az egyén hite, a maga személyére szabott vallásossága, azzal kapcsolatos életérzésének a vizsgálata. A népi vallásosság ugyanis nem teljesen azonos a dogmatikus egyházi vallásossággal, mert a nép mindent átszab a maga lelkére, s aszerint asszimilálja az egyházi vonásokat, és sajátos módon ötvözi a keresztény hagyományokat azokkal az ősi pogány kori elemekkel, melyeket megőrzött. Gondoljunk itt a népi imádságokra, s a különböző népénekekre. Kövári Réka egy gyimesközéploki közösség példáján

mutatta be a 16–18. századi népelemek dallamai továbbélését napjainkig. Medgyesy Schmikli Norbert a 17–18. századból való énekszövegekről, dallamokról és népszokásokról szólt Perenye hagyományában. Soósné Veres Rózsa a rózsafüzér imádság és a költészet (hitbuzgalmi lapok, ponyvák) kapcsolatáról, Kész Margit pedig a népi imádságoknak az elterjedéséről beszélt az egykori Ugocsa megye területén. Limbacher Gábor elméleti, továbbgondolásra készítő, *A percepció paradigmája a Szentírásban és a szent hagyományban* című előadásában összevetette az evangéliumokban megfigyelhető érzékelési módokat a népi vallásosságbeliekkel.

Az utolsó nagy szekció *A vallásos ábrázolások, szakrális emlékek* problematikáját taglalta. Az adott téma kutatása az elmúlt két évtizedben igencsak megélné, kiváló elméleti és lokális eredményeket felmutató összefoglalóknak lehettünk tanúi. Konferenciánkon több előadás is foglalkozott a szakrális tér különböző vonatkozásaival. Miklósi Sikes Csaba a középkori Kalotaszegen vizsgálta az egyházi építészet és a vidék településhálózata kapcsolatának összefüggéseit. Szügyi Ferenc a közép-bánsági begaszentgyörgyi kismemlékekről szólt. Tomisa Ilona a 18. századi egyházlátogatásokat felelevenítve közel 30 burgenlandi település bejárása alapján számot adott arról, hogy mi maradt ránk az egykor oly gazdag szakrális örökségből (zászlók, öltöztetős Mária-szobrok, fogadalmi keresztek, kápolnák stb.). Lengyel Ágnes a *Ruhás Márjácskák – palócföldi öltöztetett szobrok* című előadásában a szoboröltöztetés középkorra visszanyúló hagyományára visszautalva beszélt a napjainkig továbbélő szokásról, a palócföldi öltöztetett Mária-szobrok típusairól. S. Lackovits Emőke egy 18. századi – a Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményében található – oltalomlevél, *breverl* használatáról, korabeli megbecsüléséről értekezett, míg Kovács Ilona ugyanazon műtárgy restaurálási szempontjait ismertette a hallgatósággal. Varró Ágnes a tűzoltók védőszentjének Fejér megyei tiszteletét idézte fel egy újonnan visszaállított Szent Flórián-szobor kapcsán. Ugyanakkor napjainkban megfigyelhető sajátos jelenség, hogy a hagyományos búcsújáró helyek mellett olyan új, szakrális tartalommal felruházott helyszínek keletkeznek, melyek eredete egyrészt a katolikus népi vallásossághoz, másrészt a (kitalált vagy valós) magyar történelem kiemelkedő helyszíneihez kötődnek. Ezen szakrális helyek átalakulásáról, használatáról és felépítéséről szólt Povedák István előadása. Mosolygó Péter a keleti és nyugati kereszténység liturgikus és művészeti elemeit ötvöző görög katolikus egyház templomépítészetéről és egyházművészetéről beszélt. Ennek egy lokális változatát mutatta be Pilipkó Erzsébet a kárpátaljai görög katolikus templomok liturgikus tárgyainak példáján.

A kárpát-medencei református egyház klenódiúmainak számba vevő kutatás részeként P. Szalay Emőke a debreceni ötvösmunkák felvidéki elterjedését ismertette. A Gömri Egyházmegye református gyülekezeteinek templomi textíliáit, úrasztali terítőinek hímzésvilágát, ornamentikáját Felhősné Csiszár Sarolta mutatta be. Horváth Iringó és Kovács Mária az erdővidéki református

egyházközségek klenódiúmainról, pulpitusra való kendőiről, éneklőszéki takaróiról szoltak. Gáspár Dorottya pedig egy előadás erejéig visszakalauzolta a hallgatóságot az ókori Rómába, és azokról a portréábrázolásokról beszélt, amelyek a korabeli társadalom halottkultuszának részei voltak, és segítettek az élő közösség további fennmaradását.

A konferencia-előadások és -viták remélhetőleg mindannyiunk számára tanulsággul és építésül szolgáltak, s bízunk benne, hogy akárcsak az előző tudományos ülések anyagát, ezt is sikerül kötetbe szerkeszteniünk és publikálnunk.

PILIPKÓ ERZSÉBET

**Veszélyeztetett örökség – veszélyeztetett kultúrák:
A moldvai csángók V.
(Bákó–Lábnyik, 2009. október 16–17.)**

A Teleki László Alapítvány ötödik alkalommal rendezett tudományos konferenciát a moldvai csángókkal kapcsolatban 2009. október 16–17-én. Amióta a baloldali kormányzat az eredetileg közalapítványként működő és tudományos intézeteket fenntartó Teleki László Alapítványt 2006 végén jogutód nélkül felszámolta, azóta magánalapítványként működik, és igyekszik folytatni korábbi működésének legalább egy részét, miközben az alkalmazottaktól és az intézeti struktúrától meg kellett válnia, zárolt vagyonához nem fér hozzá, és minden programhoz külön-külön kell megszerezni a nélkülözhetetlen támogatásokat. Mindebben maradandó érdemeket szerzett az a Diószegi László, aki korábban az alapítvány ügyvezetője volt, és régóta közreműködött a csángókkal kapcsolatos munkákban, nemcsak mint programok szervezője és könyvek szerkesztője, hanem mint kapcsolatok építője és táncgyűttes-vezető is. A folytatható és folytatandó kezdeményezések között van a moldvai csángók kutatása, illetve a róluk való kiegyensúlyozott és szakmailag hitelességre törekvő párbeszéd serkentése ilyen alkalmak előállítására révén. Egy korábbi kötet *A moldvai csángók: veszélyeztetett örökség, veszélyeztetett kultúrák* (szerk. Diószegi László) címmel 2006-ban jelent meg a két megelőző, Budapesten 2005-ben és 2006-ban rendezett konferenciák anyagából; a 2008-ban Bákóban megrendezett konferencia előadásait pedig kötetbe szerkesztve 2009-ben jelentette meg az alapítvány Diószegi László szerkesztésében *Moldvai csángók és a változó világ* címmel A magyarságkutatás könyvtára sorozatban. Volt tehát mit folytatni, volt miről tovább beszélni.

A moldvai csángókról ez alkalommal megrendezett nemzetközi konferencia helyszínéül immár harmadik alkalommal választották Bákót, azt a moldvai megyeszékhelyet, ahol és amelynek környékén a falvakban a moldvai

magyarság jelentős része megtalálható. Évekkel korábban a fővárosba „könyvű” volt elhívni a moldvai csángók kutatásával régebb óta foglalkozó szakembereket, még akár külföldieket vagy egyházi méltóságokat is, ámde nehezebb volt a konferencián elhangzottakat közvetíteni azok számára, akikről elsősorban szóltak az előadások, maguknak a moldvaiaknak – márpedig ez legalább annyira fontos cél, mint a szaktudományos eredmények közlése. 2006 és 2008 után most újra moldvai „terepen” kerülhetett sor a találkozóra, amely két fő részből tevődött össze. A kétnapos program első napja Bákóban zajlott, szakmai előadásokból állt; a második napon pedig Lábnyikba mentek el a résztvevők, ahol kerekasztal-beszélgetés és kötetlen találkozások után egy fontos, a maga nemében újfajta misére került sor két püspök koncelebrálásában. Ahogy a korábbi konferenciák, úgy ez a mostani is legalább annyira a találkozások alkalma volt, mint amennyire a szakmai beszámolóké, a hangsúly talán el is toldott az előbbi irányába.

A szakmai program a bákói Iulian Antonescu Múzeum nemrégiben épült, impozáns épületében zajlott a város közepén. Az előadások egyik csoportja a kisebbségben élők lelki gondozásával foglalkozott, erről három pap beszélt. Cserháti Ferenc püspök, aki Münchenből érkezett, néhány éve (a Magyar Katolikus Püspöki Kar megbízásából, esztergomi segédpüspökként) a világban szétszórta élő, emigráns gyökerekkel rendelkező magyar katolikusok lelkipásztori megbízottja. Mint Németországban élő egykori szatmári egyházmegyes pap, szinte „hazajött” Romániába, és folyékony román nyelvtudása (meg közvetlen, barátságos modora) révén messzemenően alkalmas arra, hogy a helyi egyházi vezetőkkel anyanyelvükön érintkezessen. Az ő európai, sőt „interkontinentális” áttekintéséből kiderülhetett, milyen sokféle módon hoznak áldozatot helyi közösségek annak érdekében, hogy anyanyelvű istentiszteletük, vallásgyakorlatuk folytonos lehessen szórványhelyzetekben is. Két csángó származású, ma Magyarországon működő lelkipásztor, Tâmpu Ababei József (Lujzikalagor–Budapest) és Pogár Róbert (Magyarfalu–Murakeresztúr) a szórványban élő közösségek pasztorációjáról, illetve a moldvai csángók magyar nyelvű miséjével kapcsolatban mondta el meglátásait. Utóbbi különösen is tisztán érzékeltette azokat a fájdalmakat, amelyeken véleménye szerint túl kell lépni egy párbeszéd folytatása érdekében.

A moldvai csángók és a katolikus egyház kapcsolatairól szólt további öt előadás, egy történész és négy néprajzkutatóé (a programban szereplő varsói lengyel történész kollégát sajnálattal nélkülöznünk kellett). Seres Attila, fiatalabb budapesti történész a Szent László Társulat két világháború közötti szerepéről beszélt a bukovinai székelyek és a moldvai csángók „egyházi patronálásában”, sok érdekes adatot és összefüggést villantva fel készülő nagyobb munkájából, források búvárlása alapján. A Kolozsvárott egyetemi oktató Tánzos Vilmos egy régi témát adott elő újabb, bővebb „kiállításban”: a moldvai csángó falvakban működött deákok, parasztkántorok szerepét mutatta be gazdagon dokumentált és igen szemléletesen illusztrált előadásában. A

néprajzból Budapesten doktorált, Pusztinában élő Nyisztor Tinka azt a küzdelmet vázolta fel, ahogy a pusztinai magyar mise ügye sehogy sem akar ki-mozdulni a holtpontról, és ami mostanra már a helyzet nem kis mérvű elmérgesedését hozta magával. Mohay Tamás a moldvai csángók csíksomlyói búcsújárásáról adott történeti áttekintést, bemutatva ennek a kapcsolatrendszernek nemcsak a folytonosságát, hanem feltételezhető „szakadásait” is. Iancu Laura, a Magyarfaluból Magyarországra került költő és néprajzkutató szülőfalujában végzett alapos terepmunka alapján mutatta be a katolicizmus és a modern kor találkozásait, a kettő egymásra hatásait, ahol az alternatívák keresése, a reformok kivitelezése olykor a krízisektől sem mentes helyzeteket eredményez.

A konferencia szakmai programjába igen szerencsés módon román kollégák is bekapcsolódtak – anyanyelvükön, tolmácsolt előadásokkal. A helybeli múzeum fiatal művészettörténész munkatársa, Iulian Bucur a nagypataki (Valea Mare) fatemplomról beszélt; a szabófalvi származású, Sepsiszentgyörgyön dolgozó antropológus, Turlui Bogdan az öregek szemléletéről és a szabófalviak hagyományos világnézetéről; a bukaresti szociológus, Otilia Giurgea pedig a csángók kulturális identitásainak kérdéseit feszegette európai perspektívából.

Az egynaposra szervezett szakmai program természetes módon nem lehetett olyan gazdag és sokszálú, mint a korábbiak, ahol erre a részre több idő, rendszerint két nap is jutott; korábban többször is előadó szakemberek ezúttal nem voltak jelen. A program viszont természetes módon egészült ki kulturális eseményekkel. A múzeumban megnyílt Petrás Mária keramikusművész kislasztikai kiállítása, amely bizonyára nemcsak a konferencia közönségének, hanem a helybelieknek is örömeire szolgálhat(ott).

A konferencia második napján délelőtt további előadásokat tartott Ékes Ilona országgyűlési képviselő, valamint a marosvásárhelyi restaurátor, Kiss Loránd, aki Moldva középkori köemlékeinek megkapó gazdagságát mutatta be figyelemfelhívó beszédében. A továbbiakban csángó, illetve a csángók körében és érdekében tevékenykedő értelmiségiek mondták el tapasztalataikat közvetlen, kerekasztal formában, Borbáth Erzsébet moderálásában; csak felsorolásszerűen említve néhányukat: Csillagné Ignác Mónika, Bartha András, Bartha Margit, Solonom Adrián, Laczkó Flórián, Petrás Mária, Benke Grátzy, Nyisztor Ilona. Ilyenkor természetesen megannyi közvetlen párbeszéd is lezajlik, és a vendéglátás közepette, az udvariasság szabályai szerint azok is igyekeznek a megértés irányába törekedni, akiknek felfogása, álláspontja adott esetben igencsak eltér egymástól.

A konferencián fontos előrelépés történt egy másik irányban is, és erre főleg a második nap délutánján került sor Lábnyikban. Délután a konferencia résztvevői és a vendégek a település templomába vonultak át közös szentmisére. E misét azóta a Duna Televízió teljes egészében leadta felvételtől, és sok más beszámoló révén is ismert, hogy ott és akkor egy valóban jelentős esemény tanúi lehettünk. Együtt misézett a vendég püspök, Cserháti Ferenc és a

iași-i (Jászvásár) püspök, Petru Ghergel, valamint a két csángó származású és Magyarországra került pap, meg a helybeli (csángómagyar) plébános. Az előre elgondolt vagy elképzelt „magyar mise”, ahol a főcelebráns magyar püspök mellett más papok is részt vettek volna, úgy alakult át, hogy a helyi püspök is bekapcsolódott a liturgiába; a dolgok természetes rendje szerint ez azzal járt, hogy a mise három nyelven folyt: latinul, románul és magyarul. Ilyen értelemben valóban újdonság történt, mert noha itt a legjobb indulattal sem beszélhetünk az első, áttörést jelentő „magyar miséről” moldvai magyar környezetben, mégis sokat jelent, hogy egy hivatalos kiküldetésben Moldvában járó magyar püspök és a helyi ordinárius együtt szólítják meg a híveket; mindketten megszólaltak a saját anyanyelvükön is, a másikuk anyanyelvén is. A köszöntést a mise elején a „házigazda” püspök mondta, szavait utána tolmácsolták; a szentbeszédet a vendég püspök magyarul mondta, szavait csak a püspök számára tolmácsolták halkán; az ordinárium főként latinul zajlott, szent énekek románul, magyarul egyaránt felcsendülhetnek. Az igen kis méretű templom befogadóképessége persze korlátokat szabott az esemény nyilvánosságának, és az aligha volt széles körben meghirdetve; a misét közvetlenül megelőző nászmisés esküvő helyi résztvevői például nem tudtak róla, és a szokott módon nagy vigadozva vonultak el. Legkevesebben talán a helybeliek lehettek, többen buszokkal jöttek Somoskáról, Pusztinából, Magyarfaluból (egyesületek, együttesek tagjai), továbbá a konferencia magyarországi és néhány székelyföldi résztvevője foglalt helyet. Arról sem tudhatunk sokat, hogy milyen folytatásra lehet számítani és milyen reakciók fogják kísérni ezt a „kezdetet”. Az bizonyos, hogy e mise megszervezéséhez nemcsak a szervezők szívós kitartására volt szükség, hanem arra is, hogy román katolikus oldalról legyen némi nyitottság a magyar katolikus egyház nagy tekintélyű, nemzetközileg is elismert feje, Erdő Péter bíboros, esztergomi érsek irányába. Több katolikus napilap is hírül adta, hogy 2010. február 7-én Petru Ghergel jászvásári püspök egy Budapesten tartott közös szentmisén vett részt, amely (a lányikihoz hasonlóan) egyaránt zajlott a vendégek és a vendéglátók anyanyelvén. A háttérben a magyar és a román püspöki konferenciák állandó tanácsai közötti párbeszéd áll, amely 2008-ban kezdődött Budapesten és a jászvásári találkozón folytatódott 2009. november végén.

A szakmai program és a jelképes erejű gesztusok után bizonyosak lehetünk benne: hosszú és kanyargós utak vezetnek tovább ezután is nemcsak a moldvai csángók kultúrájának, társadalmának, vallási és etnikai identitásának kérdéseivel kapcsolatban a közös megegyezések irányába, hanem a hétköznapi élet és azon belül is különösen a megnyugtató módon rendezett vallási élet, vallásgyakorlás anyanyelvűsége felé. A résztvevők azzal az érzéssel távozhattak, hogy igen, úton vannak, amelyen talán sikerült megint egy-két lépést megtenni.

Regionális néprajzi kutatások a Kárpát-medencében (Budapest, 2009. november 9.)

Beszámoló a „Regionális néprajzi kutatások a Kárpát-medencében” című konferenciáról

Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, a Néprajzi Bizottság és az MTA–DE Néprajzi Kutatócsoport a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából konferenciát rendezett az MTA Székházában 2009. november 9-én.

Az ülést Paládi-Kovács Attila, az MTA levelező tagja, a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának elnöke nyitotta meg. Bevezető előadásában összegezte a kultúra térbeli tagolódásának európai és magyar vizsgálati eredményeit. Körüljárta a kulturális régió fogalmát, mellyel maga is több tanulmányában foglalkozott, így meghatározta a Felföld kulturális határait különböző kultúrelemek elterjedtsége nyomán.

A *Tájak és régiók* szekcióban Borsos Balázs a *Magyar kulturális régiók a Kárpát-medencében* címmel megtartott előadása a közelmúltban sikeresen megvédett akadémiai doktori dolgozatának eredményeiről nyújtott rövid, színes áttekintést. Megállapításai a *Magyar Néprajzi Atlasz* számítógépes feldolgozása után nyert adatbázison alapultak. A népi kultúrának a 19–20. század fordulójára jellemző területi tagolódására vonatkozóan 5 nagyrégiót, 18 középrégiót, 77 kistrégiót, ezeken belül 12-ben további 28 mikrorégiót határolt körül, melyeket szembesített a néprajzkutatásban eddig konszenzusként elfogadott térbeli struktúrával. A nagytáji tagolódást például igazolta a vizsgálat, de egyben finomította is a képet: kirajzolódott az ötödik, átmeneti kulturális nagyrégió – az Alföld északkeleti és Erdéllyel határos része –, melyet a korábbi néprajzi kutatásokból még csak sejteni lehetett. Fejős Zoltán *Hagyományos tájak és régiók átértékelődése* című előadásában az európai uniós csatlakozás területi tagoltságot érintő szabályozását elemezte. Felhívta a figyelmet arra, mekkora szerepe, jelentősége van a néprajztudománynak abban, hogy az ország kulturális sokszínűsége ne tűnjön el az adminisztratív keretek mögött. Bartha Elek a vallási régiók néprajzi értelmezéséről tartott színes, sok példával illusztrált előadást. Keményfi Róbert a nemzeti táj témakörét járta körül, a fogalom jelentésének a 20. században bekövetkezett változását feltárva.

A *Kulturális régiók a Kárpát-medencében I.* szekcióban, melynek elnöke Kósa László volt, Szojka Emese a Sárköz, Sári Zsolt a Dél-Dunántúl néprajzi kutatását összegezte. Kocsis Gyula a Pest megyei régió 18. századi paraszti határhasználati rendjéről tartotta sok példával illusztrált előadását, levéltári források felhasználása nyomán. Mód László a Mura-vidék néprajzi kutatásának ismertetése során vázolta a területi határok kérdésességét. Tudománytörténeti áttekintésében kiemelte Kardos László 1943-ban megjelent, példaadó

könyvét. A muzeológiai munka, a tárggyűjtések kezdeti esetlegessége után a Szegedi Tudományegyetem Néprajz Tanszékének rendszeres terepmunkái révén gondozott, kiállításokon is bemutatott helytörténeti–néprajzi gyűjtemény jött létre több településen is. Munkájuk révén a Hetés népi kultúráját a közelmúltban elkészült vallási néprajzi és anyagi kultúra tematikájú tanulmányokból, önálló kötetekből ismerhetjük, melyek közül kiemelkednek az előadónak Simon Andrással közösen írt, a szőlő és a bor ünnepeiről szóló művei.

A *Kulturális régiók a Kárpát-medencében II.* szekcióban, melynek elnöke Bartha Elek volt, Balogh Balázs *Kalotaszeg mint magyar identitásrégió* címet viselő előadásában a táj határait jelölte ki terepmunkái és levéltári források alapján. A házassági kapcsolatok hálózatának feltárása és térképekre való kivetítése kijelölte azokat a csomópontokat, melyek Kalotaszeget belülről tagolják. Ennek a hálózatnak az időbeli változásait is érzékeltette az előadás, valamint bemutatta Kalotaszeg fogalmának térbeli kiterjesztését, a magyar identitás megőrzésének problémáit. Marinka Melinda *A szatmári svábok ön-reprezentációja* című előadása színes képet adott a közösség jelenéről, vallási életéről, ünnepeiről és mindezeknek az írott sajtóbeli leképezéseiről. Bárh János erdélyi településnéprajzi eredményeit vázolta az elmúlt húsz évben végzett kutatásai nyomán, a témával kapcsolatban három kötetet is publikált. Körüljárta a hegyi tanyák kérdését, megkülönböztetve a tartozéktelepüléseket és a farmtanyákat, valamint bemutatta a baromudvaros településrendet és a mai napig élő székely tízeseket. Simon András a Bánság területi és történeti bemutatása során kiemelte a térség történetéből adódó etnikai sokszínűségét, valamint a terület reliktum jellegét, ahol a hagyományos kultúra máig elérhető, az identitást erősítő szerepben él. A széles körű tudománytörténeti áttekintésben többek között Bálint Sándor, Paládi-Kovács Attila, Kósa László, Bartha Elek munkáit emelte ki. Hangsúlyozta a szegedi egyetemi és múzeumi kutatók, élükön Juhász Antal, Mód László, Klamár Zoltán és az előadó határon átívelő szerepvállalását a térség kultúrájának dokumentálásában. Lovas Kis Antal a *Határmenti gazdasági stratégiák Dél-Biharban* című előadásában Nagyváradnak mint Magyarország és Románia közötti kapunak a szerepét tárgyalta, mely az Európai Unióban újra akadálytalanul működhet. Beszámolt a romániai ipari park terjeszkedése miatt Magyarországra mint lakóövezetre átköltöző nagyváradokról. Érdekes lett volna azonban a beilleszkedésükről, a befogadásukról is szót ejteni.

BÁTI ANIKÓ

A „Regionális néprajzi kutatások a Kárpát-medencében” című konferencia megnyitója

A *régió* szónak a nemzetközi szóhasználatban és a mai újságnyelvben ugyanolyan bizonytalan a tartalma, mint a magyar *táj* szónak. Olykor egészen kicsiny tájakat, más esetekben félföldrésznyi területeket is régióként említene a lapok. „A magam részéről kulturális régiónak azt a földrajzilag körülhatárolható nagytájat nevezem – fogalmaztam meg először 1977-ben –, amelyen a kultúrának egy történetileg viszonylag stabil, folytonosságot mutató, a környezettől eltérő, sajátos struktúrája mutatható ki. A kulturális régiók egymással érintkező, összefüggő rendszerbe foglalhatók, s bár egymást nem fedik, éles határok sem vonhatók közöttük. [...] Méreteit tekintve a kulturális régió konvergál a geográfiai régióval, éppúgy több kistájból tevődik össze. A régióval szinonim fogalom lehet a provincia és a tartomány.”¹ Akár a római provinciákra, akár a német tartományokra gondolunk, érzékelhetjük e fogalomkör politikai, kormányzási, igazgatási vonatkozásait is.

A *Magyar tudománytár 2. – Táj, település, régió* című kötetének előszavában Enyedi György elemzi a címben sorakozó kategóriák tartalmát. A régióknak nevezett térkeret értelmezéséről kimondja: „A tájhoz hasonlóan, ez is a földfelszín egy körülhatárolt része, ám az elhatárolásnak nem természeti, történelmi elemek, hanem államszervezési elvek adják meg az alapját. A régió a geográfiában régi fogalom, a hazai közbeszédben azonban új keletű. Az ország területének régiókban történő, hivatalos, törvénybe foglalt felosztása az 1990-es évek terméke. [...] Közbeszéd tárgyává pedig azért vált, mert az Európai Unióban a régiók (tehát a nemzetállamon belüli területi egységek) szerepe igen erős...”²

Magam a Felföldről mint kulturális régióról elmélkedve azt kerestem, hogyan közelítsünk a regionális jellegű, elterjedtségű kulturális jelenségek és komplexumok leírásához. „Nyilvánvaló – írtam –, hogy a kulturális régiók körvonalazásához nem elégséges a néprajzi tényanyag. Tekintetbe kell venni a jelenségek háttérében meghúzódó természetföldrajzi, életföldrajzi, néptörténeti tényeket csakúgy, mint a nyelvi, a felekezeti, a politikai, az igazgatási határokat, a hajdani vagy újabb tartományi különállás jellegét stb. A történeti Magyarországon kétségszövegbevonhatatlan Erdély és Szlavónia (Drávántúl) tartományi múltja, s a Dunántúlnak is van Pannónia provinciától kapott öröksége. Nagyságrendileg ebbe a felsorolásba illeszkedik az Alföld és a Felföld is, de ókori és középkori tartományi előzményeik korántsem olyan egyértelműek, mint az előbbieké.”³

¹ Paládi-Kovács 1980. 67.

² Enyedi 2002. 16.

³ Paládi-Kovács 1994. 1.

Magyarországon az Országos Tervhivatal és a távlati gazdasági tervezés az 1970-es évektől kezdve alkalmazott először régiókereteket, melyeket akkoriban „tervezési-gazdasági körzet” néven emlegettek. A régiók hazai szerepe körül azonban máig sok a vita, minthogy a mai Magyarországon nincs regionalizmus abban az értelemben, hogy valamely területi egység vagy népcsoport területi autonómiát követelne az államkereten belül. A hazai lakosság számára a *régió* – éppúgy mint a *tartomány* – idegen, elvont fogalom, s ezért a szomszéd országokban élő magyar nemzetrészek autonómiatörekvéseivel sem tud igazán azonosulni. Magyarországon a tervezési-statisztikai régióbeosztást az országgyűlés 1999-ben fogadta el, s tette ezt az Európai Unióhoz történő közeli csatlakozás reményében. A tíz esztendeje kijelölt régióhatárok és régióközpontok többé-kevésbé érintetlenül hagyták a megyék és megyeközpontok korábban meghatározott szerepkörét, minthogy az Európai Unió ötfokú területbeosztási rendszerével harmonizáló szisztémát a megyék megtartásával is ki lehetett alakítani.

A mai igazgatási szintek közül az elsőt az ország egésze alkotja, a második szintet a régiók (7), a harmadikat a megyék és a főváros (19+1) képviselik, a negyedik szint a 150 statisztikai kistérséget, végül az ötödik a 3135 települést öleli fel. Ez a rendszer alkalmas az Európai Unió információs követelményeinek kielégítésére, az adatok összehasonlíthatóságára és megfelel a különféle támogatási alapokhoz való hozzáférés feltételeinek is.⁴ A hét régió közül kettőnek a lakosság száma nem éri el az egymilliót (Nyugat-Dunántúl 995 ezer fő, Dél-Dunántúl 990 ezer fő), a Budapestet is magában foglaló Közép-Magyarországi régió lélekszáma viszont közelíti a 3 milliót (2,880 ezer fő volt 1997-ben). A többi négy régió népessége az 1,1–1,5 millió fő közötti skálán mozog. Részletezve: Közép-Dunántúl 1,113 ezer, Észak-Magyarország 1,290 ezer, Észak-Alföld 1,539 ezer, Dél-Alföld 1,364 ezer fő. Ez az igazgatási modell – tudjuk jól – ma is politikai viták tárgya.

Tény, hogy az említett régióbeosztásnak nincs, nem lehet olyan történelmi múltja, mint Erdélynek vagy Szlavóniának, a német és osztrák tartományoknak vagy akár a lengyel vajdaságoknak. Európa nyugati felében az Európai Unió integrációjának keretében éledtek újjá a régi téregységek, s váltak a „régiók Európájának” egyik pillérévé. Ott az egykori régiók lakóinak öntudatában, kultúrájában, történelmi emlékezetében, nyelvében, nyelvjárásában ezer éve folyamatosan léteznek. Nyugat-Európában a nemzetállamok kialakulása az újkor századaiban, döntően a 18–19. században ment végbe. Az erőszakos egységesítés/egységesülés korábban önálló formációk (azaz grófságok, fejedelemségek, városállamok) beolvasztásával járt, s az erőskezű uralkodók akaratának számos helyi nyelv és kultúra esett áldozatul, noha a „nemzeti királyság” nem tüntette el véglegesen az ír, a skót, a walesi, a katalán, a breton, a korzikai, a fríz, a flamand vagy a bajor identitást. A „régiók Európája” ezek-

⁴ Enyedi–Horváth 2002. 416.

nek az elnyomott identitásoknak és regionalizmusoknak kedvez a különféle kohéziós alapok felállítása, működtetése által.⁵ Itt utalok Fernand Braudel utolsó nagy monográfiájának, a *Franciaország identitásának* I. kötetére, amelyben *A tér és a történelem* címen feltárja az egységes nemzetállam létrejöttének folyamatát.⁶

Magyarországon a „régiók Európája” kifejezést némelyek a „nemzetek Európája” ellenében kívánták/kívánják kijátszani, holott a maga helyén és a maga szintjén mindkettőnek megvan a szüksége és a racionalitása. A „nemzetek Európája” valódi ellenfele az arctalan globális tőke, a kontinentális méretű szupranacionális államberendezkedés ideája, és nem a regionalitás. A regionális nyelvek és kultúrák védelmét jelenleg sem a „nemzetek Európájával”, hanem az ún. nemzetállamok uralkodó, többségi elitjével, asszimilációs politikájával szemben kell az EU-nak védelmeznie.

A történelmi régió, a kulturális régió népessége nem feltétlenül egységes nyelvét és kultúráját tekintve. A Kárpát-medence régióinak mindegyike több etnikum, több nyelv és nyelvjárás, több felekezet hazája. Éppen ezért vagyunk nagyon érdekeltek a magyarok által is mintegy ezer esztendeje lakott régiók jelenében és eljövendő sorsában. Ezért kell fokozottan figyelnünk a magyar részvétellel szerveződő vagy már létező „Euroregiók”, az interregionális szerveződések működésére, további sorsára. Legígéretesebb jelenleg a *Nyugat-pannoniai Euroregió*, a Burgenland szövetségi tartomány, továbbá Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megye által 1998-ban létrehozott szervezet és projekt. A legnagyobbak között említhető az *Alpok–Adria Munkaközösség*, valamint a *Kárpátok Euroregió* is, s említhetnénk még számos kisebbet, de úgy tűnik, hogy a határ menti területek, egységek kapcsolatépítését nem minden résztvevő ország támogatja azonos hévvel és meggyőződéssel.⁷

Említeni kell a hazai kutatások legfőbb letéteményesét és motorját a gazdaság- és társadalomföldrajz területén. Az MTA Regionális Kutatások Központja *A Kárpát-medence régiói* címen egy 14 kötetre tervezett monográfia sorozat kiadását kezdte el 2003-ban a Dialóg Campus Kiadóval együttműködésben. 2008-ig megjelent kötetei követik Magyarország 1999-ben a parlament által megszavazott régióbeosztását, s a hétből négynek már megjelent a monográfiája (Dél-Dunántúl, Nyugat-Dunántúl, Közép-Magyarország, Észak-Alföld), a további három megjelenése 2009-ben és 2010-ben várható (Dél-Alföld, Észak-Magyarország, Közép-Dunántúl). A szomszéd országok régiói közül elsőnek a Székelyföldé és Dél-Szlovákiáé jelent meg (mindkettő 2003-ban). Napvilágot látott Északnyugat-Erdély és a Vajdaság monográfiája is. Idén esedékes Kárpátalja, illetve Dél-Erdély és a Bánság, jövőre várható Szlovénia és a Muravidék kötete. (Észak-Szlovákiáról nem készül kötet, amit fel-

⁵ Enyedi 2002. 26.

⁶ Braudel 2003. Különösen az 54–84. oldal.

⁷ Enyedi–Horváth 2002. 450.

tehetően a számottevő magyar lakosság hiánya indokol.) Azért hozom ezt a sorozatot szóba, mert nem látom a regisztrálását sem a néprajzi recenziók, sem a hivatkozások mezején. Szólhatnék az MTA Földrajztudományi Intézete, különösen Kocsis Károly és munkatársainak újabb etnokartográfiai eredményeiről is, melyek a regionális néprajzi kutatásokhoz szintén elengedhetetlenek.

Látva Borsos Balázs kollégánknak *A magyar népi kultúra regionális struktúrája* címen a közelmúltban megvitatott D.Sc. értekezése iránti érdeklődést, abban a reményben nyitom meg a Néprajzi Bizottság, az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának és az MTA–DE Néprajzi Kutatócsoport mai tudományos ülését, hogy a tárgykör iránti érdeklődés a néprajzban nem lankad, hanem még tovább fokozható. Mindez mai előadóinktól is függ.

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

Irodalom

Braudel, Fernand

2003 *Franciaország identitása. I. A tér és a történelem.* Budapest.

Enyedi György

2002 Bevezetés. In Enyedi György–Horváth Gyula (szerk.): *Táj, település, régió.* Magyar tudománytár 2. 11–17. Budapest.

Enyedi György–Horváth Gyula (szerk.)

2002 *Táj, település, régió.* Glatz Ferenc (főszerk.): Magyar tudománytár 2. Budapest.

Horváth Gyula (sorozatszerk.)

2003–2010 *A Kárpát-medence régiói.* Monográfiásorozat. Budapest–Pécs.

Paládi-Kovács Attila

1980 Kulturális régiók néprajzi vizsgálata. In Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Néprajzi csoportok kutatási módszerei.* Előmunkálatok A magyarság néprajzához 7. 57–75. Budapest.

1994 A Felföld mint kulturális régió. *Ethnographia* CV. 1–35.

Százötven éves az Erdélyi Múzeum-Egyesület (Kolozsvár, 2009. november 20–21.)

A 2009-es esztendőt két 150 éves jubileum tette emlékezetessé. Az év első felében ünnepelhettük: az önkényuralom enyhültével az illetékes császári, királyi hatóság engedélyezte, hogy Győrött, az akkori királyi akadémiai Bölcsészeti Tanfolyam mellett (a Szent Benedek Rend mai Czuczor Gergely

Gimnáziumában) Rómer Flóris és néhány bencés tanártársa, utóda múzeumot létesítsen. Rómer alapításának köszönhető a ma is működő Xántus János Múzeum. Az őszi hónapokban ünnepelte az erdélyi magyarság a magyarországi és a romániai tudományossággal együtt, hogy hídvégi Mikó Imre megszerezhetette a legfelsőbb engedélyt ahhoz, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakíthassák, és az előírt formaságoknak eleget téve hozzá is kezdjenek a tudományos kutatásszervezéshez, kutatói tevékenységhez, gyűjtemények fejlesztéséhez. Ugyan már 1856. március 31-én kibocsátotta Mikó Imre gróf az első felhívását. Ebből érdemes idéznünk: *„Múzeum Egyesületünknek három nagy teendője van: hogy ez országrész számára egy tudományos és műkincseinek arányban álló, s a kor szükségletének megfelelő múzeumot állítson, hogy a begyűjtött tudományi anyagot rendezze, feldolgozza és feldolgoztassa s közforgalomba hozza, végre, hogy e kettős munkásság által hazánk fiai közt a tudomány szeretetét és művelődését terjessze és erősítse.”* A nagy ívű program megértéséhez tudnunk kell, hogy a Múzeum-Egyesület egyszerre két fundamentális intézmény szerepét vállalta. Egyfelől az államjogilag külön kormányzat alatt tartott Erdély Tudományos Akadémiájának szánták, másfelől Erdély Nemzeti Múzeumának feladatkörét kívánták betölteni általa. A felhívás kibocsátása és a tényleges megalakulása közötti három és fél év a bécsi politika irányítóinak erős ellenállására vall. A hatalom eleve nem járult hozzá, hogy a tudományos akadémiai funkcióra utaljon a név. De az Erdélyi Magyar Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Nemzeti Múzeum megnevezés használata ellen is akadályokat emelt az abszolutista hatalom. Így valamennyi vidéken 1859 után megalakuló múzeumtól eltért az első pillanattól mind a Múzeum-Egyesület, mind a lassan bokrosodó közgyűjteményei. Lényegében az egész „erdélyrészi” államterület országos múzeumi gyűjteményei, könyvtára és országos levéltára alakult ki a szervezeti keretei között. Ám a tudományos program az egyetemes tudományosság egészét igyekezett felölelni. Az alakuló közgyűlésen báró Eötvös József a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjeként e minőségét kiemelve üdvözölte az alakuló szervezetet.

Az erdélyi magyar társadalom a Múzeum-Egyesület mellé állt, folyamatosan segítette a gyűjteményei fejlődését. Amikor a kiegyezés után napirendre került a második magyar egyetem megszervezése, egyetlen város sem versenyezhetett Kolozsvárral, mert az EME olyan alapokat kínált, amivel egyetlen város sem vehette fel a versenyt. Személyileg is kiváló egyéniségeket vonzott a Múzeum-Egyesület. Az első gyűjteményi igazgatót Brassai Sámuel személyében találták meg. Könyvtárosul Szabó Károlyt választották, aki a régi magyar könyvészet kutatását megalapozta. (Utóbb a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem történészprofesszoraként is tevékenykedett.) Nem véletlen, hogy Herman Ottó pályája is Múzeum-Egyesületből indult el. A kutató munkájára itt készült fel mint preparátor. Ma már világos előttünk, hogy mind a Múzeum-Egyesületnek, mind a kolozsvári egyetemi életnek milyen meghatározó szerepe volt abban, hogy a magyar néprajzi, folklorisztikai érdeklődés

kialakult, intézményesült és európai távlatok közé illeszkedett. Gondoljunk az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokra, Herrmann Antal magántanárságára, vagy a Régiségtár (a régészeti gyűjtemény) és a Pósta Béla vezette Régészeti Tanszék mellett szervezett muzeológiai tanfolyamokra.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek nemcsak tudománytörténeti múltja van! Az 1990 óta eltelt két évtized során ismét a romániai magyar tudományosság fő szervező erejévé, központi műhelyévé, gyújtópontjává válhatott a működésében 1950 és 1989 között megakadályozott szervezet. Ugyan 1920 után az Erdélyi Múzeum különféle tárait előbb a kolozsvári román egyetemi tanszékek vették kizárólagos kezelésbe, majd az 1950-es évek államosításai során az egyetemi szervezettől is elvonták, mégis tudományos szervezatként a személyi kontinuitását megtartva 1990-ben nemcsak újjáalakították, hanem jelentős kutatóműhelyeket, kutatóintézetet hoztak létre, ahol fiatal szakemberek számára biztosítják, hogy főhivatású kutatóként tevékenykedhessenek.

Újrarendítették a nagy múltú folyóiratot, az *Erdélyi Múzeumot*, és a különféle szakosztályok kiadványsorozatait ismét rendszeresen megjelentették. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület jelentős tudományos könyvkiadói tevékenységet folytat az utóbbi két évtizedben. Okmánytárakat, tudományos kézikönyveket tettek közkincsé. Példaként említhetjük Entz Géza professzor *Erdély építészete a 11–13. században* (Kolozsvár, 1994), illetve *Erdély építészete a 14–16. században* (Kolozsvár, 1996) két hatalmas kötetét. Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* IX. kötetétől a XII. kötetig a Múzeum-Egyesület társkiadóként gondozta a hatalmas vállalkozást, majd magára vállalta további kötetek közrebozsátását. A kiadói paletta nyelvésztől, a történelemtől az orvostudományon át az agár- és a műszaki tudományokig terjed.

Nem véletlen, hogy a jubileumi ünneppsorozat fővédnöki tisztét Pálinkás József akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke vállalta. Személyesen is megjelent Németh Tamás, a MTA főtítkára társaságában. A jubileumi emlékülést a Magyar Tudomány Napja Erdélyben évente ismétlődő rendezvénysorozat keretében 8. fórumként szervezték meg. Az ünnepi beszédet maga Pálinkás József akadémikus, akadémiai elnök úr vállalta. A Román Tudományos Akadémia nevében Camil Mureşan akadémikus, a Kolozsvárott élő történészprofesszor mondott üdvözlőbeszédet.

Egyed Ákos akadémikus, történész, az EME elnöke előadást tartott az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1859. november 23. és 26. között lezajlott alakuló közgyűléséről. Széleskörűen ismertette a fontos esemény kortársi társadalom-, művelődés- és tudománytörténeti összefüggéseit. Előadásának anyagához gazdag dokumentumokat kínál a Kovács Eszterrel összeállított *Gyűljanak meg közöttünk is új oltár tüzei az ismereteknek – Gróf Mikó Imre beszédei és felhívásai* című kötete (Kolozsvár, 2008. Erdélyi Múzeum-Egyesület, 345 p.). Ebben az 1856 és 1875 közötti időszakból 20, a múzeum-egyesületi szervezéssel kapcsolatos szöveget közölt mintegy 85 oldal terjedelemben. Görömbei András akadémikus, professzor az erdélyi magyar tudósok és az Erdélyi Mú-

zeum-Egyesület viszonyáról tartott előadást. Orosz István akadémikus, professzor Mikó Imrének a Magyar Történelmi Társulat élén betöltött szerepét méltatta. Benkő Samu akadémikus, az EME volt elnöke, a Múzeum-Egyesület 1990-ben lezajlott újjászervezését elemezte előadásában. Keszeg Vilmos akadémikus, professzor az Erdélyi Múzeum-Egyesület szakosztályairól adott összefoglaló előadást. Jelenleg hét szakosztály tevékenykedik: I. Bölcsészeti-, Nyelv-, és Történettudományi Szakosztály; II. Természettudományi Szakosztály; III. Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály; IV. Jog-, Közgazdaság-, Társadalomtudományi Szakosztály; V. Műszaki Tudományok Szakosztálya; VI. Matematikai és Informatikai Szakosztály; VII. Agrártudományi Szakosztály biztosít szervezeti keretet a különféle szaktudományok művelőinek. A néprajz és a folklorisztika kutatói, amint Keszeg Vilmos szakosztályi elnöksége bizonyítja, aktívan közreműködnek, noha a Kriza János Néprajzi Társaság keretében önálló szervezeti és intézményi életük szerves részévé vált az erdélyi tudományosságnak.

A Múzeum-Egyesület jubileumára emlékező fórumon megjelent hazánk bukaresti nagykövete és kolozsvári főkonzulja. Magas magyar állami és akadémiai kitüntetések (*Pro Scientia Hungarica-érmeket*) adtak át. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület a jubileum alkalmából emlékérmeket veretett, amellyel az egyesületi közéletben tevékenykedők és az EME támogatóinak munkáját ismerték el.

A jubileumi ülés résztvevői kora délután megkoszorúzták gróf Mikó Imre szobrát a klinikai telep kertjében. Ma már nem igazán ismert, hogy Mikó Imre gróf az EME alapításakor a tulajdonában lévő jelentős területű kertet és a benne épült igényesen készült pavilont a Múzeum-Egyesületnek adományozta. Az 1872-ben alapított kolozsvári tudományegyetem klinikáit is a Mikó Imre által adományozott területen építhették fel. Egyben a Házsongárdon megkoszorúzták a Magyar Tudományos Akadémia tagjainak emléktábláját is, amelyet a közeli múltban a lutheránus temetőrésztől északra a sarkánál állítottak fel a híres történelmi sírkert északi főbejárata közvetlen szomszédságában.

November 20-án este a kolozsvári Magyar Operában gálaműsort rendeztek, amit nagyszabású fogadás követett. A gálaműsor résztvevőit Pálinkás József akadémikus, a MTA elnöke köszöntötte. Számos személyiségnek a Múzeum-Egyesület emlékérmét az esti rendezvényen nyújtották át.

Másnap, november 21-én az I., a II., a III., a IV. és az V. szakosztály Kolozsvárott gazdag tartalmú szakosztályi üléseket tartott. Az I. Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály az EME székházában gyűlt össze. Keszeg Vilmos professzor, a szakosztály elnökének megnyitóját hat előadást mutattak be. Négy fiatal kutató az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézetének munkatársaként adta elő főként 16. és 17. századi tematikájú tanulmányát. Az előadók közül néprajzi szempontból külön ki kell emelnünk Kinda Istvánnak, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum munkatársának *A társadalmi kontroll és intézményei a Bákó környéki csángó falvakban* –

Normák, normaszegők, szankciók című, rendkívül tanulságos bemutatását. A fiatal kutatók nemzedékéből kikerült előadók között képviseltette magát a kolozsvári Egyetemi Könyvtár és a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszéke. A szakosztályülés kiemelkedő eseménye volt, hogy Csomortáni Magdolna, a BBTE Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszékének tanára bemutatta az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* frissen megjelent, XIII. kötetét.

A jubileum alkalmából rendezett szakosztályi ülések előadói között szép számban voltak jelen a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem és a Partiumi Keresztény Egyetem oktatói, munkatársai, de nem hiányoztak a magyarországi egyetemek előadói sem. Külön örvendetes, hogy a gyakorló ügyvédként, bíróként tevékenykedő jogászok is értékes tanulmányokat mutattak be csakúgy, amint a műszaki témákban magán tervezőirodákban foglalkoztató mérnökök is vállalkoztak fontos témák feldolgozására. A programfüzetben örömmel fedezhettük fel, hogy román anyanyelvű és román nemzetiségű tudományos kutatók, egyetemi oktatók is vállalkoztak, hogy előadókként is részt vegyenek a fórumon, hozzájáruljanak a jubileumi tudományos ülészek sikeréhez.

Különösen örvendetes volt látni a fiatal kutatók kiemelkedően magas arányát, ami eleve cáfolta azt a korábban terjedő balhiedelmet, hogy a Múzeum-Egyesület az idős személyiségek szervezete, ez már az újrainduláskor is igaztalan volt, noha az 1950 és az 1990 közötti kényszerű szünet után természetesen a folytonosság és a folyamatosság biztosítása érdekében évekig az idős nemzedék tagjai nagyobb arányban vették ki részüket a szervezésből is és a különféle bemutatásokból.

A 150 éves jubileum alkalmából több fontos kiadványt jelentettek meg. Ismét kiadták a Múzeum-Egyesület könyvészetét (*Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadványainak bibliográfiája 1859–2008*. Szerkesztette: Újvári Mária. Kolozsvár, 2009. Erdélyi Múzeum-Egyesület, 184 p.). Szerencsés módon ismét közölték néhai Valentiny Antal 1934-ben lezárt kiadványát. Úgy tették ezt, hogy csatolták az 1935-től 1948-ig terjedő periódusról (Újvári Mária munkája) és az 1990-ben megkezdett legújabb korszakról áttekintést nyújtó feldolgozást (Papp Kinga munkája), egyben közös névmutatóval is ellátták. A kiadvány 1346 bibliográfiai tételt vett számba.

A jubileumra *Hivatás és tudomány – Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei* címmel 16 tudománytörténeti személyiség munkásságát dolgozták fel Kovács Kiss Gyöngy szerkesztésében (Kolozsvár, 2009. Erdélyi Múzeum-Egyesület, 511 p.). Többek között hivatkozhatunk a Brassai Sámuelről, Szabó Károlyról, Posta Béláról, Kelemen Lajosról, György Lajosról és Szabó T. Attiláról írott fejezetekre, hiszen leginkább az ő munkásságuk kapcsolódik szaktudományunkhoz. Valamennyi pályarajzot, életmű-bemutatót teljességre törekvő irodalmi hivatkozással szereltek fel, amit a lehetőségek szerint a magyar és a román levéltárak anyagával is kiegészítettek.

Néprajzi szempontból kiemelkedő jelentőségű a Sipos Gábor szerkesztésében közzétett, *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei* címmel megjelentetett tanulmánygyűjtemény (Kolozsvár, 2009. Erdélyi Múzeum-Egyesület 384 p.). A 371. oldaltól a 384. oldalig színes táblákat tartalmaz a kötet! Csak sajnálnunk lehet, hogy a műmellékek között csak két néprajzi tárgy színes reprodukcióját közölték. Gyarmathy Zsigáné gyűjteményéből két ónmázas, „győri” edény képét tették közzé. A tanulmányok ismertetik a múzeum-egyesületi könyvtár, az Érem- és Régiségtár, a középkori és kora újkori kőtár, a természettudományi gyűjtemények, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, a képtár történetét és anyagának fejlődését. Külön fejezetet kapott a jelenlegi kéziratár, amelyben Böződi György, Imreh István, idősebb Kós Károly és fia, ifjabb Kós Károly, Nagy Jenő, Orosz Endre, Pataki József, Szabó T. Attila és Venczel József irat-, jegyzethagyatékát őrzik más személyiségek tudományos értékű feljegyzései mellett. Idősebb Kós Károly, az építész és az író irataival kapcsolatosan külön is utaltak néprajzi gyűjtéseire, cikkeinek, előadásainak kézírataira!

A magyar etnográfia tudomány- és kutatástörténete, muzeológia-története szempontjából a gyűjteményeket ismertető kötet legfontosabb fejezetét Tótszegi Teklának köszönhetjük, aki *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület néprajzi gyűjteménye* címmel mintegy 22 oldalon adott (88 gazdag tartalmú jegyzette alátámasztott) rendkívül sok információt az erdélyrészi néprajzi kutatások fejlődéséről, a múzeumi gyűjtőtevékenység kibontakozásáról. A fejezetet érdemes lenne a jövőben részletesebben, nagyobb terjedelemben, további kutatásokkal bővítve ismét kiadni. Hiszen nyilvánvalóan jó úton indult el, de még fontos mozzanatok hiányoznak, néhány személyiség tudományos örökségének értékelése hátravan. Magunk elsősorban azt fájlaljuk, hogy a tehetséges és tragikusan korán elvesztett Haáz Ferenc (1913–1944) munkássága említetlenül maradt, noha a Néprajzi Tár igen kései kiválásáig az Érem- és Régiségtár keretében ő volt a legigényesebben felkészült néprajzi kutató, földrajz-történelem szakos alapképzettségét Budapesten néprajzi stúdiumokkal egészítette ki, etnográfiai doktori címét Budapesten 1941-ben szerezte. Utóbb a kolozsvári Néprajz Tanszék tanársegéde lett. Mi nyilvántarthatjuk, hogy 1944 őszén a Néprajzi Tár őrzését végezte, amikor a gyűjtemény épületébe bezörgető, majd behatoló szovjet őrzőjárat hurcolta el, vetette civilként hadifogságba. Valaha az udvarhelyszéki famesterségek feldolgozása sokunknak revelációt jelentett. A dolgozatból kiválóan nyomon lehet követni az erdélyi kutatás magyarországi kapcsolatait.

A jubileumi kiadványokon előre jelezték, hogy rövidesen megjelenik *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története* című hiánypótló kötet. Egyben a jubileumi sorozat részének tekintik a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* V. kötetének közeli megjelentetését is.

Tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület a hallgatás évtizedei alatt kényszerűen elszenvedett szervezeti szünetelés után

újra ki tudott virulni és mind a magyar, mind a román tudományosság európai teljesítményt nyújtó műhelyévé, szervezetévé vált. Erre utal az is, hogy a Magyar Tudományos Akadémia a 2010. évi közgyűlésén külső tagjává választotta Pozsony Ferenc professzort, a társtudományaink művelői közül pedig Kovács András professzort és Pál Antal Sándor levéltárost, történészt tisztelték meg hasonló döntéssel. A 150 éves jubileumi ünnepségről megújult, a jövő feladatain munkálkodó szervezet biztató élményével térhettünk haza. Örömmel tapasztaltuk, hogy Kelemen Lajos, Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, Imreh István öröksége eleven és sugárzó. Nekünk kötelességünk, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület folyamatos munkálkodását önzetlenül és feltétlenül támogassuk!

FILEP ANTAL

Pesterzsébet

A kerület mint terep – a (nagy)városi társadalom megközelítési lehetőségei a néprajzi terepmunka módszerével (Budapest, 2009. november 26.)

2009. november 26-án a Magyar Néprajz Társaság Városnéprajzi Szakosztálya *Belvárosi Esték* címmel előadás- és kerekasztalbeszélgetés-sorozatot indított útjára. Az évi hat alkalomra tervezett programsorozat helyszíne az ELTE BTK Néprajzi Intézetének könyvtára, mely épp a legendás Gólyavár tözsomszédságában (attól néhány tíz méterre) található, ahol anno, a '80-as években oly nagy sikerrel rendezték a *Gólyavári esték* előadásait. Az első alkalommal, a *Pesterzsébet: a kerület mint terep – a (nagy)városi társadalom megközelítési lehetőségei a néprajzi terepmunka módszerével* címmel tartott rendezvényen Bali Jánosnak az alább közölt írás címével megegyező előadását követően Bági Anikó *A táplálkozáskultúra és az életmód vizsgálata falusi és városi környezetben*, Kiss Emília *Társadalmi kapcsolathálók a városban – a „közösség” meghatározása* és Skaper Brigitta *Egy pesterzsébeti vállalkozó mobilitási stratégiái a 20. század első felében* címmel bemutatott prezentációi egyaránt a Budapest XX. kerületében folytatott vizsgálatok eredményiről számoltak be.

A SZERK.

A nagyvárosi kerület mint kutatási problematika

A fő kérdés, hogy egy kerület adhat-e terepet (és főként keretet) a városnéprajzi kutatásoknak, illetve ezek a vizsgálatok mit mondanak a kerület társadalmáról, kultúrájáról, annak sajátos (?) arculatáról? Érdeemes először áttekinteni néhány fontosabb nemzetközi és hazai kutatást, hogy azok miképp fogalmazták meg programjukat, hogyan értelmezték a térbeliség, s azon belül a kerületiség fogalmát.

A városszociológiai, városantropológiai kutatók által gyakorta hivatkozott, az 1920-as évek környékén virágzó „chicagói iskola” által kidolgozott humánökológiai módszer lényege, hogy az ökológiában használt fogalmakat a társadalmi, települési, térbeli folyamatokra, a települések térbeli fejlődésére, változására alkalmazva a társadalom térbeli rendszerével, a települések társadalmi-térbeli struktúrájával foglalkozott. Egyik legismertebb képviselőjének, Burgessnek a városok térszerkezetéről alkotott elmélete szerint a térszerkezeti modell legfontosabb elemei a *központi üzleti negyed* (irodák, bankok, hotelek, nagyáruházak stb., a nappali népességszám magas, az itt lakók száma alacsony), az *átmeneti övezet* (leromlott állagú, alacsony státusú népesség által lakott területek ipari, üzleti funkciókkal keverve, esetleg magasabb státusú zárványok), a *munkások által lakott övezet* ([falsó] középosztálybeli munkások, második generációs bevándoroltak), a *magas státusú lakóterület és az ingázók övezete* (szuburbán területek, illetve bolygóvárosok 30–60 percnyi utazásra a központi üzleti negyedről, ahova a lakók dolgozni járnak). E megközelítésben, egy-egy kerület esetében, legfeljebb az övezeti rendszerben elfoglalt pozíció a lényeges, míg egyazon övezeten belül a különbségek nem értelmezhetőek.

A társadalmi problémák iránt fogékony városkutatásokban a speciális térszerkezeti elemek, elsősorban a *slum* és a *getto* vizsgálata jelentett továbblépést. Az építészeti erősen leromlott állagú lakásállomány, a túlzásfoltosság egyszerre oka és okozói is a társadalmi szegregációnak, s következményének, hogy ezeken a területeken elsősorban hátrányos helyzetű csoportok telepednek meg, akik kialakítják sajátos identitásukat, szubkultúrájukat. A *slumok* és a *gettók* azonban – jellemzően – nem érik el egy kerület nagyságát, így nehéz párhuzamokat találni az esetleges kerület-kutatásokhoz.

A „chicagói iskola” kritikájaként felfogható szektormodell (Hoyt), melyben az ingatlanárak fontos szerepet kapnak a városok szektorokra oszthatóságában és a többmagvú város modellje (Harris és Ullmann), amelyben a város foltszerűen egymáshoz kapcsolódó területekből áll, már több fogódzópontot kínál a kerület-problematika megfogalmazásában.

A nemzetközi városkutatásban a 20. század második felében alapvető fordulópontot jelentett Kevin Lynch kognitív modellje, mely a város szemléletének szerkezetéből indul ki. Eszerint az olvashatóság (mely egyfajta felül

nézet, városi „tájkép”) a város lakóinak szemszögéből formálódó, döntő tényező abban, ahogyan az emberek „megélik”, „átélik” városukat. Lynch szerint úgy kell felfogni a várost, ahogyan azt lakói látják. Ez a fajta „belső kép” az, amely formálja, alakítja, segíti az orientációt, az „élőhely megtalálását”. A városolvasatokban alapvető, szemléletformáló szerepe van a fizikai tényezőknek, mint például az utaknak, a folyóknak, a kereszteződéseknek, a várócsarnokoknak, az épületeknek éppúgy, mint a lakónegyedeknek és a kerületeknek.

A hazai városnéprajzi kutatásokban, szemben például a társadalmi problémákra fókuszáló városszociológiai és városszociográfiai vizsgálatokkal, már a kezdetektől fogva hangsúlyos a kerületiség jellemzőinek megragadására törekvés. Az 1950-es években működő Nagy-Budapesti Néprajzi Munkaközösség szervezésében folyó kutatások térbeli keretét kifejezetten egy-egy kerületben, városszéli határozták meg. Ezek alapján írhatott például Bodgál Ferenc a cinkotai kovácsokról, Szabó Mátyás a XI. kerület fuvarosairól, Boross Marietta Rákospalota mezőgazdaságáról vagy Andrásfalvy Bertalan a budai (budafoki) szőlőművelésről. Való igaz, hogy a kutatási terepül szolgáló városrészek közül többet épp közvetlenül azt megelőzően, 1950-ben csatoltak a fővároshoz, így azok ekkor még magukon hordták az önálló településigazgatási korszakukból származó, homogénnek tetsző falusias, kisvárosias miliójüket, társadalomképüket. A társadalmi mobilitás felerősödésével, a Kádár-korszak városrendezési programjai nyomán (pl. az ún. szanalás nyomán kertvárosok helyén házgyári panel lakótelepek) az ezredfordulóra vetítve nehéz lenne a kerületek önálló arculatáról beszélni. Sokkal inkább a kisebb egységek, például a városi telepek szintjén érdemes és lehetséges a közös identitást, a közösségi kapcsolathálót, az életszervezés hasonló mintáit keresni, mint arra a Szabó Mátyás vezette városi telepkeutató OTKA-pályázat eredményei is következtetni engednek. Az ezredforduló környékén, egy francia–magyar kooperáció keretében folytatott Terézváros-kutatás eredményeit összegezve, a kutatást összefogó A. Gergely András gondolatai is azt támasztják alá, hogy manapság csak a „városolvasatok”, a múlt, a gyermekkor élményei alapján lehet és érdemes a kerületiség kategóriája mögé bármiféle homogén kulturális mintakészletet sorolni: *„A ma itt élők körében a terézvárosi történelem – bármily eszményíthető lenne is – mégsem valami egyirányú folyamat, hanem inkább vegyes, hullámzó-hömpölygő sodrás, történő történelem és emlékező vágyakozás együttese. A kutató, ha a terézvárosi családok, házak, műhelyek, élmények, események hullámaiba veti magát, egyhamar rá kell jöjjön, hogy nem minden társadalom vagy komplex kultúra számára egyformán átélhető az átmenet az egyes időállapotok között. Kinek örömtelibb, kinek keservesebb a huszadik század, kinek a biztos megmaradást, kinek a pusztulást hozta... Többemeletes házak, az égre nyitott és szögletesen zárt belső udvarok, kutyasétáltató nyugdíjasok, hajléktalan kóborlók, parki padon sakkozó bácsikák itt is, meg ott is vannak. Mitől Terézváros mégis, amiről beszélnek? Ki adta és ki fogadta/utasította el a név használatát, ki illette közös névvel egykor vagy*

nevezi meg ma a Hajós utca vagy a MÁV-kórház környékét, a Benczúr utcai palotákat és a Szív utcai szobakonyhákat úgy, hogy együttesüket Mária Teréziáról elnevezve higgye is valamelyest térbeli összetartozásuk képzetét?”

A 20. század középső harmadában a lakóhelyhez kötődő minták – hogy Budapestnél maradjunk – gyakran vetítődtek ki az egész kerületre. Így például az „angyal földiséget” Vámosi János *Járom az utam* vagy Fenyő Miklós *Az angyalok földjén* és az *Angyalföldi pálmafák* című, a gyermek- és ifjúkor emlékeiből szerveződő slágerei reprezentálják. A kerületek tehát manapság első sorban igazgatási egységek, melyek kulturális vagy társadalmi értelemben vett egyöntetűséggel nem rendelkeznek. Hogy mégis aktuális a címben felvetett téma, azt az elmúlt években tapasztalható folyamat igazolja, miszerint megindult (felgyorsult?) a kerületek arculat- és identitásépítése. Jó példa erre Budapest XII. kerülete, melynek önkormányzata a *Hegyvidék* elnevezést hivatalosan is felvette, továbbá olyan kezdeményezéseket indított el az elmúlt évben, mint a kerületi lakosok részére kibocsátott *Hegyvidék Kártya*, valamint a BKV a kerületet is érintő járatainak bemutatott *Hegyvidék* helytörténeti kiállítása. Nyilván az ilyen típusú hagyomány- és identitásépítések nem mérhetőek egyes, főként a mediterrán világhoz tartozó néhány város kerületi rendszereihez, melyek egyik jelképes példája Siena, az ottani városrészek között folytatott hagyományos vetélkedés, a Palio révén. A hazai, budapesti kerületkutatásoknak mindazonáltal létezik egy praktikus vetülete is. Egyre több néprajzos kerül a kerületek fenntartásában működő múzeumokhoz, helytörténeti gyűjteményekhez, melyek kimondott feladata a kerület néprajzi, helytörténeti emlékeinek gyűjtése, a kerületi kultúra közvetítése. A szakosztályi programban előadók közül Kiss Emília Soroksáron, míg Skaper Brigitta Pesterzsébeten kapott múzeumi munkát. Az alkalmazott tudomány eme nézőpontjából a városnéprajzi kutatások egyre nagyobb szerepet kaphatnak az új évezred kerületekre, városrészekre bontott kultúra-, közösség- és identitásépítésében.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy amíg a 20. század közepéig a városok igazgatási politikája, az urbanizáció folyamata és a kulturális hasonlóság alapján még megragadható lehetett az életmód, társadalmi bázis szintjén a kerületek „jellege”, addig az 1970–90-es években, a dezurbanizációs, szuburbanizációs folyamatok, majd pedig a globális és multikulturális hatások megkérdőjelezték a kerületi kultúra szintjén a bármiféle egységességet. Az ezredfordulót követően, az új közösségépítési folyamatok újraértelmezhetik a kerületiség fogalmát és szerepét, s ebben a folyamatban a városnéprajznak is helyet és feladatot kell kapnia.

Benedek Elek-emlékülés
(Budapest, 2009. december 4–5.)

Benedek Elek születésének 150., halálának 80. évfordulóján, valamint legnagyobb magyarországi kutatója, Kovács Ágnes születésének 90. évfordulóján, 2009. december 4–5-én az MTA NKI Folklór Osztálya valamennyi tagja részvételével, Benedek Katalin és Püski Anikó által szervezett nemzetközi emlékülésre került sor a Petőfi Irodalmi Múzeum „Egyszer volt, hol nem volt...” című kiállításához csatlakozóan az intézmény konferenciatermében. A tudományos ülést Csorba Csillának, a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatójának és Balogh Baláznak, az MTA NKI igazgatójának személyes emlékeket is felidéző bevezetői nyitották meg.

Benedek Elek szerteágazó pályájának feltárásaként az egész emlékévben a határon innen és túl számos kisebb-nagyobb konferenciára, kiállításra, emlékülésre került sor. Az akadémiai kutatóintézet a gazdag kínálathoz a folklórisztikában aktuálisvá vált textológiai problémák vizsgálatával kívánt hozzájárulni. A Szemerényi Ágnes által a Folklór Osztályon szervezett korábbi konferenciákon eredményes gyakorlattá vált a tudományközi együttműködés, ezúttal is több tudományszak képviselőinek részvétele gazdagította az emlékülést. A kutatók előadásaikban Benedek Eleknek, valamint kor-, és pályatársainak (Arany László [Gulyás Judit], Tiboldi István [Szakál Anna], Móricz Zsigmond [Szilágyi Zsófia]) az irodalmi és folklórműfajokból, műfordításokból, történeti ismereteket terjesztő, olvasó- és tankönyvi anyagából, ponyvák-ból és kalendáriumokból álló, eddig kellően fel nem tárt hagyatékaiból merítették előadásaik anyagát (Czövek Judit, Galuska László Pál, Landgraf Ildikó, Mikos Éva). Több előadó foglalkozott a 19–20. századi folklórszövegek kiadása kapcsán hitelességi problémákkal, melyek végigkísérik a sajtó alá rendezés elveinek kialakulási folyamatát itthon és külföldön (Benedek Katalin, Gulyás Judit, Küllös Imola, Landgraf Ildikó, Olosz Katalin). Sor került még két jelentős, nem magyar nyelvű, de Benedek Eleknek a népi próza teljességét célzó antológiászerű bemutatásaival párhuzamos svéd (Kollányi Julianna) és erdélyi román hasonló törekvések felmérésére és értékelésére (Maria Cuceu), valamint az utóbbival kapcsolatba hozható, a kolozsvári Folklór Archívum anyagából frissen megjelentetett moldvai csángó meseanyag bemutatására és elemzésére (Salat-Zakariás Erzsébet). Csíkszentdomokosi átmeneti rítusok és a mesemorfológia együttes elemzését mutatta be Hermann Zoltán. A nagyotmondó obsitos történeteket analizáló előadás (Szilágyi Miklós), valamint a Berecz Andrásról és gyűjtése révén megszólaltatott nevetető hazugságtörténetek elmondóiról készült video és tanulmány (Karácsony Molnár Erika) átvezetett a kétnapos tudományos konferenciát emlékezetessé tevő PIM muzeológus-művelődés kutatói által bemutatott kiállítási vezetéseikhez (Püski Anikó), az emlékkiállítás megtervezett forgatókönyvének elemzéséhez (Matuz

Edit) és a kiállításban rendezett közművelődési események bemutatásához, valamint az ugyanott fellépő gyerek és felnőtt, amatőr előadók mesemondásához (Rátkai Amanda, Havas Judit).

A konferenciával hármás célkitűzést kívántunk megvalósítani: eddig felátírt forrásokat beemelni a szakmai diskurzusba, ezáltal új összefüggéseket megteremteni és régi megrögzött feltételezéseket, elavult értékítéleteket felülvizsgálni, izgalmas új megvilágításba helyezve azokat a textológiai kérdések révén. A konferencia eredményei közt meg kell említeni annak megvitatását, hogy minek köszönhető az a kezdetektől napjainkig fennálló hallatlan népszerűség, ami a befogadók részéről tapasztalható, mi az oka annak a szakfolklorisztikai adósságnak, hogy a 60-as évekig nem részesült valódi értékelésben sem Benedek Elek, sem Tiboldi István, sem Móricz Zsigmond itt vizsgálat alá vont munkássága, s végül, de nem utolsósorban milyen helyet vívnak ki maguknak korszakunkban ezek a munkásságok közművelődési, drámapedagógiai, múzeumpedagógiai és folklorisztikai területeken? A megjelentetéshez átdolgozott előadások ezekre a kérdésekre korszerű válaszokat adnak.

Küllös Imola *Benedek Elek énekeskönyv-kolligátuma (19. század első fele)* címmel bemutatta a csaknem 600 oldalas, bőrbe kötött kolligátumot, mely 1962-ben Benedek Elek könyvtárából (Lengyelne Kovács Ágnes ajándéka-ként) került a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába. Innen kapta a nevét, de az nyilvánvaló, hogy emberöltőkkel megelőzi Benedek Eleket és korát. Stoll újrakiadott, bővített bibliográfiája (2002) irányította rá a közköltészet és a folklór kutatóinak (Csörsz Rumen Istvánnak és Küllös Imolának) a figyelmét. A rendkívül vegyes tartalmú és minőségű, legalább 8–10 kéz által összeírt gyűjtemény a 19. század első évtizedeitől a század utolsó harmadáig tartalmaz világi és vallásos témájú, verses és prózai anyagot, irodalmi és alkalmi közköltészeti alkotásokat. A kolligátum folklorisztikai és textológiai vizsgálatából ízlés- és mentalitástörténeti, a 19. századi nyomtatott irodalom recepciójára és „utóéletére” vonatkozó tanulságok vonhatók le.

Gulyás Judit *Népmesék textualizációja és a népmese kiadások hitelessége* című tanulmányában Benedek Elek népmese kiadásai megítélését történeti kontextusba állítva, 19. századi népmeséket és kutatástörténetüket tárgyalva a szóbeli alkotások írásbeli áthelyezésének folyamatával, a textualizációval foglalkozik. Kitér arra, milyen technikai eljárások és ideológiai minták játszhattak szerepet a médiumváltásban, és milyen összefüggései vannak a textualizáció történetileg változó eljárásainak a hitelesség (és így a hamisítás) kérdésével, valamint tágabban érve, egy-egy népköltési gyűjtemény kano nizációjával.

Szakál Anna, a kolozsvári egyetem PhD-hallgatója *A folklórgyűjtő Tiboldi István kéziratos anyaga és folklorisztikai értékelése* témájának szentelte előadását, melyben a Kriza gyűjtőtársaként ismert székelyföldi unitárius néptanító-költő szétszóródott kéziratos hagyatékával és eddigi folklorisztikai értékelésének forráskritikai problémáival foglalkozott.

Benedek Katalin előadása *Benedek Elek és a Csodalámpa – A világ népeinek legszebb meséiből készített mesefordítások textológiája* címmel az emlékülésen arra kereste a választ, hogy milyen tanulságokat rejtenek a meseirodalom szöveghű, illetve irodalmi átköltő fordításának kérdései? Melyek a világ mesekincsének bemutatását célzó válogatás szempontjai? Milyen intenciók vezérelték és kik voltak azok, akik az egyes szövegeken az átalakításokat végezték? Hogyan változtatnak a popularizáló adaptációk a forrásszövegeken például a gyerekolvasói ízléshez igazodóan? Hiszen Benedek Elekben nemcsak az egész magyar nyelvterületről gyűjtött reprezentatív, (közel négyszáz mesét és mondát bemutató) antológia, a *Magyar mese- és mondavilág* nagy sikerű mesegyűjtőjét, átdolgozóját, íróját és közlétezőjét tisztelhetjük, hanem közel 1260 lapon, 37 nép 112 meséjének jó szemű felfedezőjét, válogatóját és jó tollú megmagyarítóját is. Ez utóbbi tény valódi értékelésével és korrekt bemutatásával azonban még adós napjaink folklorisztikája.

Olosz Katalin *Benedek Elek balladagyűjtésének problémái* című dolgozatában központi kérdésként tárgyalja a Benedek Elek által gyűjtött/szöveggondozott/kiadott folklórányagok hitelességének problémáját. Ennek érdekében feltárja a Benedek Elek és Sebesi Jób által jegyzett közös gyűjteményt (Magyar Népköltési Gyűjtemény 3. köt. Bp., 1882) abból a célból, hogy bemutassa, kinek-kinek mi volt benne a balladákkal kapcsolatos szerepe, eloszlatható a 120 egynéhány év óta rátapadt ködhomályt.

Mítosz és társadalom – Benedek Elek történelmi ismeretterjesztő munkáinak kultúrtörténetéről című előadásából Mikos Éva írt tanulmányt, amely Benedek Elek történelmi ismeretterjesztő munkásságát vizsgálja. Az ünnepelt számos műfajban alkotott, a mesék és mondafeldolgozások mellett elsősorban az ifjúság számára készült regényes ismeretterjesztő alkotásai bizonyultak leginkább időtállóknak. A cikk folklorista szerzője ezúttal nem a népköltészet és irodalom párhuzamait keresi, hanem Benedek történelmi rajzait kora más népszerű műfajaival veti össze. A 19. század utolsó évtizedéig ugyanis a széles néptömegek számára a tájékoztatás, információszerzés, művelődés egyaránt szinte egyetlen írásbeli eszközét a ponyvairodalom, a kalendáriumok jelentették. Benedek munkássága e zárt rendszerben próbált új utakat törni. Maga számos kalendáriumot szerkesztett, jártas volt tehát e műfaj követelményeiben is. A tanulmány igyekszik elhelyezni Benedek Elek ismeretterjesztő műveinek történetiszemléletét a korszak magaskultúrájában és népszerű irodalmában egyaránt.

Landgraf Ildikó *Tankönyvek és történeti mondák Benedek Elek feldolgozásainak tükrében* című előadásában azt a szövegkezelést illető határozott különbséget vizsgálja Benedek Elek munkásságában, ami a Magyar Népköltési Gyűjtemény 3. kötetének rábízott anyagain dolgozásokor alakult ki, vagy amikor történeti mondaszövegek kerültek ki keze alól az általa szerkesztett kalendáriumkiadásokba, tankönyvekbe, ifjúsági regényeibe vagy ismeretterjesztő műveibe, valamint amikor az *Édes anyaföldem* című élettörténetébe

ágyazott visszaemlékezéseit írta. Ez utóbbiról megállapítja, hogy nemcsak mai fogalmaink szerinti leghitelesebb szövegközlések ez utóbbi írásában maradtak fenn, de a történeti monda életére vonatkozó számos új adalékot, megfigyelést is szolgáltat az elmondás körülményeire, az elmondottak hiteles kontextusára vonatkozóan, amely adatok a könyvmondák esetében természetesen hiányoznak. Az első két forrástípusra viszont az a határozott törekvés jellemző, hogy a feldolgozás a kevés és nehézkes nyelvezetű, bonyolult cselekményű forrásszövegekből gördülékeny, érthető, szép megfogalmazású, a magyar nép történelmét megismertetni szándékozó történeteket tartalmazzon, s az egyszerű, szikár, sokszor alig érthető szüzsékből új epizódokkal dúsítással, ismert mesei formulákkal és motívumokkal ötvözéssel a mondákból is mesei hangnemben előadott átköltést valósítson meg. Mindezen szövegkezelési módok szemléletbeli különbségei leginkább az időkezelés eltéréseinek vonatkozásában láthatók a szájhagyományozott és a feldolgozott történeti mondák között.

Kollányi Julianna, a budapesti egyetem svéd–esztétika szakon végzős hallgatója a 19. századi svéd mesekutatás gyűjtői módszereiről (a már korán kialakult iskolázottság következtében szinte unikálisan fennmaradt nagyszámú paraszti írásbeliségnek köszönhető mesélői gyűjtőfüzetek révén), a gyűjtések folyamatáról és kiadástörténetéről tartotta meg a Svédországban működő Mesemúzeum képanyagából készített, diavetítéssel illusztrált bemutatóját *Klasszikus svéd mesegyűjtemények* címmel. Az 1937–1960 között kiadott, a vezető folklórkutatók által gyűjtött meséket tartalmazó 12 kötetes legátfogóbb svéd kritikai kiadás alapján végzett elemzése rámutatott arra, hogy a lehető legeredetibb formájukban közölt mesék alkalmasak ma kizárólag a mesére vonatkozó érvényes megállapítások megtételére, míg az olykor régiesített, (vissza)népiesített és sokszor szofisztikált gyűjtemények valójában a svéd góticizmus eszmetörténete lenyomatának vizsgálatához nyújtanak kitűnő, bőséges, bár sok esetben nem kellően feltárt alapanyagot.

Újabb adatokkal gazdagította tudományunk e területét Maria Cuceu (*A Ioan Micu Moldovan-féle szövegkorpusz [1863–1872] és kiadási problémái*) és Salat-Zakariás Erzsébet (*Nyelvi és tematikus interferenciák egy erdélyi román és egy moldvai magyar mesegyűjteményben*).

Szabó Zsolt *A levélíró Benedek Elek* címen bemutatott, nagy érdeklődésre számot tartó előadásában új forrásokat bevonva, a művészi műfajokon túl tekintetbe vette a hivatalos iratokat, hivatalos leveleket, szerkesztői üzeneteket, meghívókat, névjegyeket, s belőlük rajzolta meg a fiatal erdélyi irodalom megszervezőjének, mentorának, s az addig hiányzó gyereklapkiadás nagy öregjének arcképét.

Perjámosi Sándor *Benedek Elek álnevei és kézjegyei* című tanulmányában eredményesnek bizonyult az a kérdésfeltevés, mely arra kereste a választ, milyen névváltozatok és álnevek alatt jelentek meg Benedek Elek írásai? Az írói álnévhasználat értelmezésére a kötetben eddig nem közölt, ez idáig csak a korabeli napi- és hetilapokban megjelent publicisztikai írások, tárcák, néprajzi

jellegű vagy tanügyi és politikai írások feltárása, összegyűjtése és feldolgozása adott alkalmat.

Az ismert, tehetséges, fiatal Móricz-kutató, Szilágyi Zsófia *Móricz mint mesemondó – Móricz Zsigmond szatmári mesegyűjtése* címmel mutatta be új kutatásait. Móricz Zsigmond szatmári gyűjtésének mindmáig kiadatlan meseanyaga számos fontos részmegállapítás ellenére feltáratlan, pedig szerteágazó, összetett, izgalmas kérdésköre lehetne az irodalomtörténetnek és a folklórkutatásoknak egyaránt. A mesékhez kötődő móriczi alkotásokról a kutató leszögezi, hogy éppen a regény és a mese, a mese és a valóság ütköztetése, a meseszerkezet szétbontása miatt izgalmasak, és értelmezésük mindig a mesékhez képest, a velük való feszültségben történhet csak meg. Vagyis nem egyszerűen annyit állapít meg, mint a korábbi kutatás, hogy Móricz egyes műveinél a „népmese lazább asszociációinak, merészebb szökéseinek a művészi alkalmazása” (Czine Mihály) eredményezett modernséget, de azt is érzékelteti, hogy Móricznál a meseséma kiváló ismerete, a meseszerkezet iránti érdeklődés elengedhetetlenül fontosak voltak a feltárt irodalmi műveinek a megszületéséhez. Ez a tudás és tapasztalat pedig a szatmári gyűjtőutakon született meg, hiszen erre épültek rá az 1919-es mesék is, majd valamennyi, a meséket továbbbíró Móricz-szöveg. A remélhetőleg az egyszer kiadásra kerülő szatmári meseanyag és kalandos útja a móriczi életműben bizonyítja, hogy a nagy író nem egyszerűen társadalmi, emberi ráismerésekkel gazdagodott gyűjtőútjain, de meseolvasóvá és mesemondóvá is ekkor vált.

Tátrai Zsuzsanna a *Gyermekjáték-kutatás Kovács Ágnes munkásságában* című tanulmányában emlékezett vissza a fiatal kutatók egykori mentora, s az alapvető filológiai, textológiai kérdések felvetője és megválaszolójának, Kovács Ágnes érdeklődése egyik jelentős vonulatára, a méltatlanul elhanyagolt gyerekfolklór-anyagbázis kiépítésére.

Raffai Judit *A mesekutató Kovács Ágnes szerkesztői tevékenysége* című előadásában kifejtette, hogy a magyar mesekutatás egyik legjelentősebb személyisége életművében a budapesti egyéniségkutató iskola módszereit alkalmazó kutatásokkal párhuzamosan hangsúlyosan jelen volt a szerkesztői tevékenység. Amellett, hogy szerkesztője volt a *Magyar népmesekatalógus* köteteknek, számos népmesegyűjtemény elkészítését irányította, valamint a kor legfontosabb népköltési gyűjteményeit tartalmazó könyvsorozatait (*Új Magyar Népköltési Gyűjtemény; A Magyar Népmesekatalógus Füzetei; Mesék, mondák, történetek*) szerkesztette. Ezekből, valamint a népköltési gyűjtemények kiadásáról írt elméleti munkáiból jól körvonalazódik Kovács Ágnes – sok esetben úttörő – textológiai elképzelése, a magyar folklorisztika II. világháború utáni negyven évének ilyen jellegű szövegközlési gyakorlata. Tátrai Zsuzsanna és Raffai Judit kutatása egyúttal a két ünnepezt összefonódó munkásságát is bemutatta.

Karácsony Molnár Erika *Ez úgy igaz, ahogy hiszitek... – Nagyotmondó mesélők nyomában* címmel előadással egybekötött sikeres filmvetítést is tartott saját és Berecz András munkája alapján.

Galuska László Pál *Sors-űző királyfiak – Misztériumdrámák, iskolai színjátékok és mesedramák összefüggései* Benedek Elek *Többsincs királyfi és Szép Ernő* Az egyszeri királyfi című mesejátékában; Czövek Judit *A szentiváni ének 19–20. századi változatainak textológiai problémái*; Hermann Zoltán *Mese-morfológia és átmeneti rítusok – Példák Csíkszentdomokosról és Szilágy Miklós* Az *Én-történetek és a mese – Az obszitos történetekről* címmel tartottak előadást.

Matuz Edit Az „*Egyszer volt, hol nem volt...*” – 150 éve született Benedek Elek című emlékkiállítás kísérőrendezvényei című cikkében a tárlat interaktív elemei, az eddigi tanulságok, a csatlakozó kiadványok és a múzeumpedagógiai tervek eddigi lenyűgöző eredményeinek az ismertetésére vállalkozott, CD-n mellékelve a közművelői tevékenység 60 színes fotón illusztrált dokumentumait.

BENEDEK KATALIN

ÉVFORDULÓK, MEGEMLÉKEZÉSEK, KÖSZÖNTÉSEK

Százhuszonöt éve született Ecsedi István

Ecsedi István

Ha egy-egy évfordulós megemlékezés arra akar figyelmeztetni, hogy méltatlanul kevés elismerésben, lényeglátó értékelésben és a jelenkori kutatásokat szolgáló életmű-értelmezésben részesült az utókor részéről a magyar etnográfia és folklorisztika valamelyik érdemdús munkása, indokolatlan lenne megírnom ezt a rövidke emlékidézést az 1885. szeptember 29-én született Ecsedi Istvánról.

Debrecenből nézvést bizonyosan indokolatlan és indokolhatatlan! Hisz a szülőváros nem feledte el az etnográfia tudósává, a Déri Múzeum igazgatójává lett „tipikus cívis-ivadékot” – a szín-

tén debreceni Gulyás Pál költői búcsúszavával: a „doktor hortobágyi pásztor”. Aki 1936. május 19-én véglegesen és megmásíthatatlanul „elindult világgá a hortobágyi határból”, hogy tovább keresse, most már a „sír ködében az elsüllyedt Debrecent”. Nem feledhette hűséges fiát a szellem Debrecene, hisz a legközvetlenebb múzeumi munkatárs, Sőregi János a halál döbbenetéből alig felocsúdva megírta a cívisváros félig már a múltba tűnt jelenéről – azaz: mindennapi életviteléről és szellemiségéről – minden lényegeset „számunkra fontos” etnográfiai tudássá lényegítő múzeumigazgató-legenda életrajzát és elsődleges életmű-értékelését.¹ És tovább: az 1970-es években a debreceni Egyetemi Néprajzi Intézet Gunda Béla irányította Hortobágy-kutatásának monografikus összegzését Szabadfalvi József Ecsedi hortobágyi munkálkodásáról szóló elemző méltatás vezette be.² A Dankó Imre buzgólkodása folytán bolgár nyelven is megjelent bulgáriai útinaplójának³ előzetes és utólagos méltatásaképpen – ugyancsak a '70-es években – itthon is, Bulgáriában is életmű-értékelő emlékülések szerveződtek Ecsediről.⁴ Születésének 100

¹ Sőregi János: *Dr. Ecsedi István*. (A debreceni Déri Múzeum Néprajzi Osztályának Ismeretterjesztő Közleményei, 7.) Debrecen, 1937.

² Szabadfalvi József: Ecsedi István és a Hortobágy-kutatás. *Műveltség és Hagyomány* XV–XVI. (1972–1974) Debrecen, 5–20.

³ *A bolgárok földjén. Útirajzok*. Debrecen, 1929.

⁴ Ecsedi-emlékünnepek Sumenben, majd Debrecenben. *Múzeumi Kurir* 7. sz. Debrecen, 1971. 26; *Bolgár tanulmányok* 2. (A Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei, 29. sz.) Debrecen, 1975.

éves évfordulóján pedig a halála pillanatában még nagyon ifjú múzeumi munkatárs: Balogh István készítette el a maga elsődleges forrásokra – magukra az Ecsedi-művekre és mások által alig-alig tanulmányozott múzeumi dokumentumokra – alapozott életmű-monográfiáját,⁵ valamint a Déri Múzeum a hajdani múzeumigazgató minden lényeges témáját és kutatási irányát gondosan elemző emlékülés keretében idézte meg a napi muzeológiai munkában máig kiválóan hasznosuló tevékenységének megannyi részletét.⁶

Úgy tűnhet tehát: ha valakinek, Ecsedinek igazán nem volt méltatlan – a lokális önismeretet tudatosan alakító-formáló mindenkori debrecenieknek hála – az eddigi „utóélete”...

Mivel azonban sorsa és „nekünk maradt” életműve – noha nem tartozott az etnográfia/folklorisztika jellegadó mesterei, iskolát teremtő és a maga korában a szaktudományt vezérlő személyiségei közé – néhány olyan, mindannyiunk számára fontos tanulságot is magában foglal, melyek messze túlmutatnak Debrecen, a Hortobágy (no meg a Tiszántúl) kutatásán, valamint debreceni múzeumügyön, e mostani évforduló alkalmával mégiscsak szólanom kell róla. Arról, aki egy vidéki múzeum (igaz, akkortájt a kultusz-kormányzat támogatásával a legkorszerűbbnek elgondolt kulturális intézmény!) jelentette szerény „műhelyből” az etnográfiai szakág egészét új felismerésekhez elvezető iránymutató „kutatóhelyet” tudott teremteni.

Amit mondandó vagyok, attól függetlenül is érvényes, hogy a látszat szerint „szinte mindent” tudunk – a rá vonatkozó kutatástörténeti igényű dolgozatokból bármit megtudhatunk – az egyébként is gyakorta idézett: a néprajzi összegzéseinkbe immáron beleszerveződött Ecsedi-életműről, ennek megannyi részletéről.

Ecsedi István pontosan felmérte, hogy neki (a státusa alapján: a rá osztott „vidéki múzeumi ember”-szerep szerint) elsősorban „példakövetőnek” – azaz: a mások, a vezető szakemberek által kijelölt fogalmi és tematikus kereteket minél több lokális adalékkal, színesítő-gazdagító ismeretelemmel kitöltő „szorgalmas gyűjtőnek” – kell lennie választott szakmájában, az etnográfia-ban. Bár vállalta ezt az önzetlenül szolgáló szerepet, alkataból-mentalitásából adódóan csak azzal a túlcseresznyés öntudatról árulkodó fenntartással együtt vállalhatta, hogy a fél Tiszántúlra kiterjedő lokális-regionális ismeretei birtokában kárlehetetlen bírálója is lesz a „vezető tudósok” nyilvánvaló tévedéseinek-pontatlanságainak-hamisításainak – mint ahogy az is volt már egyik pályakezdő dolgozatában, a „szakma” akkortájt legnagyobb tekintélyét, Herman Ottót „megtámadva”.⁷ A körülmények által reá osztott szereppel lényegileg azonosulva viszont mégiscsak el tudta érni, hogy mára már jelentős „kezde-

⁵ Balogh István: *Ecsedi István élete és munkássága* (Folklór és etnográfia, 20.) Debrecen, 1985.

⁶ *Ecsedi István születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett emlékülés előadásai. 1985. szeptember 26–27.* (A Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei, 44. szám) Debrecen, 1986.

⁷ Pl.: A debreceni fogatok. *Néprajzi Értesítő* XII. (1911) 36–51.

ményezőként”, „téma-felfedezőként” is számon tartsa az etnográfia kutatástörténete. Hiszen ő készítette el az *első* népies vadászati,⁸ majd táplálkozási⁹ tájmonográfiánkat, bizton felhasználható, s korántsem lokális érvényességű adatanyagot szolgáltatván a későbbi szintézisekhez és példát kínálván (ha nem is egy az egyben követhető példát) minden későbbi ilyen témájú monografikus vizsgálat számára. Nem haszontalan tehát hangsúlyoznom, hogy az etnográfiaiban a szorgos és koncepciózus terepmunka, ha lokális keretek között szerveződik is, elvezethet „modellértékűnek” is felfogható: hallgatólagos közmegegyezéssel *ilyenné* kanonizálódott elméleti és módszertani tanulásokhoz. Csak gondos tudománytörténeti/kutatástörténeti elemzések tisztázhatják, hogy szaktudományunk kialakulásának-fejlődésének milyen fokán és milyen felkészültségű-elkötelezettségű egyén esetében *szükségszerű*, hogy a kivételesen nagy lokális anyagismeret – szinte automatikusan – „példaadássá” minősüljön át. Ha erre a tudománytörténeti érdekű kérdésre megtaláljuk a közelítő választ, ahhoz a látszólagos paradoxonhoz is közelebb juthatunk, hogy a magyar etnográfia (és folklorisztika) hatalmas mennyiségű (bár meglehetősen heterogén) gyűjtött adatanyagon alapuló és máig érvényes elméleti és módszertani megfontolásaihoz vajon miért és hogyan járultak hozzá – mert tetemes mértékben hozzájárultak! – olyan kutatók, sőt, amatőrök-félamatőrök is, akiket amúgy nem szokás a szakág „jellegadó mesterei” között emlegetni.

Korántsem Ecsedi István volt az egyetlen a kortársai (illetve elődei és utódai) közül, aki történelem–földrajz szakos képzettséggel/egyetemi végzettséggel lett etnográfussá. Inkább az a feltűnő az ő pályáján, hogy bár akadnak történeti módszerű adatgyűjtésről tanúskodó közleményei (pl. művészettörténeti vagy ipartörténeti, ritkábban agrártörténeti tárgyú hosszabb-rövidebb tanulmányai), munkásságának egészét aligha lehet „történeti szemléletűnek” minősíteni. A Bulgáriát, a Szentföldet, Egyiptomot vagy Norvégiát a „vonzó úticélok” közé integráló folyamatos utazási szenvedélye, illetve az általa írt elemi iskolai földrajztankönyvek egész sora sokkal inkább a *geográfia* elkötelezettjének és szakavatott művelőjének mutatják. Ennek a kissé szertelen, és vezető-ethnográfus kortársai (pl. Bátky Zsigmond) által olykor némi iróniával emlegetett¹⁰ „földrajzi érdeklődésének” megannyi dokumentuma, ha nem is maradéktalanul kiaknázott, de többszörösen szemlélte az életműértékelésekben. Csupán arról nincs megbízható képünk – ahogy más geográfus kortársai esetében sem születtek *ezt az összefüggést* tisztázó érdemi elemzések –, hogy az eredendően geográfusi szemlélet miképpen alakította-formálta Ecsedi István etnográfiai célú – és hazai – megfigyeléseit. Igazolható-e, legalább nyomokban kimutatható-e, hogy *azért* minősíthetőek sokkalta jobbnak,

⁸ *Népies vadfogás és vadászat a debreceni határban és a Tiszántúlon.* (A debreceni Déri Múzeum Néprajzi Osztályának Ismeretterjesztő Közleményei, 3.) Debrecen, 1933.

⁹ *A debreceni és tiszántúli magyar ember táplálkozása.* (A debreceni Déri Múzeum Néprajzi Osztályának Ismeretterjesztő Közleményei, 5.) Debrecen, 1935.

¹⁰ Vö. Balogh i. m. 60, 91.

pontosabbnak, megbízhatóbbnak Ecsedi „leíró ismertetései”, mint kortársaiéi általában, mert bármilyen magyarországi terepen: a halászok, az orvvadászok vagy a pásztorok napi tevékenységét figyelgetve sem „civil műkedvelőként”, hanem a jelenségek (ebből a szempontból közömbös, hogy „természeti” vagy „társadalmi” jelenségek!) megfigyelésére tudatosan ránevelt geográfusként szemlélődött, és fordította le érzékletes fogalmi nyelvre mindazt, amit látnia megadatott? Nyilván ezért – a jelen idejű észleletek minél pontosabb és részletesebb rögzítésének „földrajztudósi” igénye miatt – volt szüksége Ecsedi Istvánnak magyarországi tájakon kószálván is az „útirajz” műfajára, melykből több kötetnyit (szerencsénkre) könyvvé is formált,¹¹ ám mivel nem rendelkezünk teljesség igényű Ecsedi-bibliográfiával,¹² sajnos nem tudható, hogy mekkora mennyiség lappang még belőlük debreceni napilapokban-hetilapokban. E „néprajzi riportokat” én magam elsősorban a monográfiákban-tanulmányokban olvasható nem mindig kellően megalapozott általánosítások kontrolljának lehetősége miatt becslöm igazán. A konkrét megfigyelés rigorózan pontos rögzítése rendszerint „leleplező” erejű: arra figyelmeztet, hogy a kimondva-kimondatlanul gyűjtőterületének egészére érvényesnek látszó bármilyen népeleti jelenség csakis pontosan definiálható természeti és társadalmi feltételek megléte esetén fogadható el jellemzőnek. Azzal még tartozik a néprajzi kutatástörténet, hogy Ecsedi István útirajzait – azon túl, hogy a „néprajzi ismeretterjesztésben” betöltött szerepüket és szerzőjük „szépírói” erényeit utólag elismeri¹³ –, a néprajzi forráskritikában felkínálkozó ilyen értelmű kontrolllehetőséget is az eddigieknél sokkal jobban kihasználja!

Ecsedi Istvánra, a regionális-lokális etnográfia egyik legszorgosabb művelőjére, a debreceni Déri Múzeum legendás híru igazgatójára emlékezünk születésének 125. évfordulóján. Meggyőződésem, hogy akkor emlékezünk a legméltóbban, ha nem csupán számba vesszük ismételten mindazt a kivételes értéket, ami az iránta (elsősorban Debrecenben) megnyilvánult folyamatos kutatástörténeti érdeklődésnek köszönhetően az életművéből maradandónak és eszméltető példának eleddig felmutatott, hanem eltöprengünk az emberi sorsnak és az életműnek olyan „különösségein”, melyek segítenek árnyaltabban látni a magyar etnográfia tudománytörténetének egészét is. Mely mégiscsak az Ecsedihez hasonlóan „különös” egyéniségek önzetlen munkálkodásának eredményeképpen alakult olyanná, amilyen: csodálni valóan nagyszerűvé és esendően emberivé.

SZILÁGYI MIKLÓS

¹¹ *Poros országutakon*. Debrecen, 1925; *Hortobágyi életképek*. Debrecen, 1927.

¹² Bár Balogh István idézett művének bibliográfiája (105–112.) napilapcikkeket is figyelembe vett, aligha tekinthető teljesség igényűnek.

¹³ Vö. Ujváry Zoltán: Az életképeket és útirajzokat író Ecsedi István. In Gazda Iászló (szerk.): *Ecsedi István születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett emlékülés előadásai*. Debrecen, 1986. 37–42.

Kresz Mária-emlékülés*
(Budapest, 2009. november 18.)

Kresz Mária
 (Néprajzi Múzeum, Fotógyűjtemény, F 331372)

„Akinek mindenkihez volt (jó) szava (mondanivalója)”
(Szubjektív arcképvázlat Kresz Máriáról)

Személyes vallomással kell kezdenem: Én több szempontból is minden bizonnyal elfogultnak tűnök Kresz Máriával (Panni nénivel) kapcsolatban. Személyes ismeretségbe kezdő muzeológusként kerültem vele, miután a diplomaszerezést követően, 1970-ben, a Néprajzi Múzeumban kaptam munkalehetőséget mint gyakornok.

Neve, munkássága, híre természetesen ismert volt előttem, mint sokak számára, akik a néprajzot, azon belül is az úgynevezett tárgyi néprajzot, anyagi kultúrát, illetve a muzeológiát választották hivatásul.

Már más alkalommal is felidéztem, hogy milyen szerencsésnek tartom magam pályakezdésemet illetően.¹ Amikor Hoffmann Tamás hívására az akkor még a Könyves Kálmán körúton található Néprajzi Múzeumba kerültem,

* Az alább közölt előadások 2009. november 18-án, a Kresz Mária születésének 90. és halálának 20. évfordulója alkalmából a Magyar Néprajzi Társaság Anyagi Kultúra Szakosztálya által megrendezett és a Néprajzi Múzeumban megtartott emlékülésen hangzottak el.

¹ Lásd: Gráfik 2004. 71–72.

ott olyan kutatók dolgoztak, akik a magyar és a nemzetközi néprajztudomány meghatározó, elismert egyéniségei voltak. Közülük többeket könnyebben, másokat kissé nehezebben lehetett – úgymond – fiatal muzeológusként megközelíteni. Kresz Mária, aki a Magyar Osztály keretébe tagolódó Kerámia-gyűjteményt kezelte,² nyitott, közvetlen egyénisége következtében azok közé tartozott, akikkel különösebb „tiszteltkörök” nélkül kapcsolatba lehetett lépni.

Ennek ellenére meglepetésként ért, amikor egyszer a folyosón megszólított, és mint mondta, szeretne velem valamit megbeszélni. Emlékszem, kisebb pánik fogott el, afféle – még el nem felejtett – vizsga előtti hangulat, valamiféle megfelelési kényszer.

A beszélgetés azonban távolról sem az idősebb kolléga „tudásfelmérő” kérdéseivel kezdődött, sőt, mindjárt az elején jelezte, hogy ő szeretne tőlem segítséget kérni. Őszintén mondom, kissé megszeppentem, de mint mondta, tudja, hogy egyik érdeklődési területem a szállítás és közlekedés témaköre, ehhez tehát én értek, s ő éppen egy olyan komplex programon dolgozik, amiben közreműködésemre számít.

Az 1970-es évek elején egy fazekas-film forgatása kapcsán újabb gyűjtéseket végzett a Vas megyei Veleméri-völgy fazekasainál. Közbevetőleg megjegyzem, hogy a térség elnevezése is Kresz Máriától származik,³ korábban Kardos László a Kis-Kerka menti Őrség gerencsérmesterségéről írt,⁴ Kós Károly pedig züricvölgyi gerencsésréről értekezett.⁵ A film egyfajta teljes keresztmetszetét akarta adni a népi agyagművességnek,⁶ benne az Őrség sok archaizmust őrző fazekasságának, pontosabban, ahogy ott nevezték, a *gerencsére*k munkájának.⁷ Azaz a nyersanyag előkészítésétől, a termékek elkészítésén át, az áru értékesítéséig készültek felvételek az ország különböző pontjain. Ez utóbbiban, az értékesítésben számított rám, ugyanis e nyugat-magyarországi vidéknek jellegzetes falujáró, vásároló kereskedelme volt.⁸

Tekintettel arra, hogy a filmkészítés kapcsán egy kiállításban is gondolkodott, arra kért, hogy gyűjtsem fel, illetve vásároljam meg a falujáró, vásároló kereskedelem bemutatásához szükséges szekeret (úgynevezett *somogyi szekér*), teljes felszereltségével együtt. A kiállítás 1971-ben meg is valósult, ám mivel a Néprajzi Múzeumnak akkor éppen nem lévén kiállítási helye, így a Fővárosi Művelődési Házban került bemutatásra.⁹

Kis kitérővel megemlítem, hogy Kresz Mária szerette a kiállításokat, élvezte a rendezés folyamatát, kreatív ötletei voltak. Állíthatom ezt, mert mint

² Lásd: Kresz 1977a; vö. Csupor 2000.

³ Lásd: Kresz 1986. 3–4.

⁴ Lásd: Kardos 1943. 204–207.

⁵ Kós 1944.

⁶ Moldován 1979.

⁷ Lásd: Gonda–Kresz–Gráfik–Kós 1986.

⁸ Vö. Czugh 1959; továbbá 1972.

⁹ Lásd: Gráfik 1972a; vö. Gráfik 1986; továbbá Fejős 2000. 967.

muzeológus és mint a Néprajzi Múzeum Közművelődési Osztályának vezetője több kiállításában érintve voltam. Mint másban, ebben a munkában is szenvedélyes volt, s ha nehezen indokolható ellenállásba, meg nem értésbe ütközött, bizony előfordult, hogy minden diplomáciai érzékemet latba vetve kellett menteni a helyzetet. Megérte, mert az ominózus kiállítás (*Magyar népviseletek II. Ködmön, suba – Magyar népi bőrművesség*), melynek főrendezője volt, megvalósulását követően sikert aratott.¹⁰

A kiállítások kapcsán említem meg, hogy Kresz Mária volt – többek között – a szakmai lektora (ki más is lehetett volna illetékesebb?) az 1983-ban a szentgotthárdi múzeumban megrendezett *Délnyugat-Dunántúl fazekassága* című állandó kiállítás forgatókönyvének. A tárlatot rendező Nagy Zoltán néprajzkutató felidézte, hogy már az előkészítés során többször konzultált Kresz Máriával, akinek kéziratot gyűjtési naplóiba is betekintést nyerhetett. Kresz Mária hívta fel a figyelmét arra a sajátosságra, hogy az őrségi fazekasoknak, gerencsereknek, amíg nem volt külön helyiségük szárításra, addig a korongolt edényeket nem a műhelyben, hanem a szabadkéményes konyhában szárították. Nagy Zoltán visszaemlékezése szerint Kresz Mária avatta be őt abba a szemléletbe, miszerint a népi fazekasság ismeretanyagának feltárásában nem elég a klasszikus értelemben vett néprajzi kutatás. Meg kell vizsgálni, kvázi régészeti módszerekkel, a törmelékgödröket, azaz a kísérleti, elrontott, megsérült, s ennek következtében kidobott darabok maradványait is. Hatására Nagy Zoltán alkalmazta is a módszert a cseréppipák történetét kutatva, vizsgálva,¹¹ s e szemlélet jegyében azóta több feldolgozás is született néprajzi szakirodalmunkban. S noha Kresz Mária – ismeretem szerint – nem korongozott, annak a véleményének is hangot adott, hogy az sem árt, ha a téma kutatója ebben is jártas.

Visszatérve első közös munkánkra, a *Velemér völgyi gerencserek* című kiállítás budapesti bemutatásának előkészítő, gyűjtő munkálatai során ismertette meg Kresz Mária a magyarszombatfai Bicsák Pállal, aki ismert adatközlője volt már a fentebb hivatkozott Czugh Dezsőnek is. Tőle származik az a mondas, miszerint: „*Szombatfán mindenki gerencsir, csak a biru bugyoga csinyálu!*” – jegyezte le Czugh Dezső az idős adatközlő fazekasmester ízes szavait.

Az 1970-es évek elején, megismerkedésünk idején, amikor Kresz Mária úgymond beajánlott mint fiatal kollégáját Bicsák Pálnak, ő már nem korongozott. Többgenerációs családja azonban olyan módon és körülmények között élt, amely számomra lehetővé tette egy más típusú és tartalmú kutatás elvégzését is.¹² A Kresz Máriának köszönhető adatközlői, majd a kialakult – engedtessek meg a kifejezés – „atyai-baráti” kapcsolat Bicsák Pállal, túlzás nélkül mondhatom, életem egyik legnagyobb élménye volt, s természetesen halála után is tartottam a kapcsolatot a családdal.

¹⁰ Lásd: Fejős 2000. 972.

¹¹ Vö. Nagy 2001.

¹² Lásd: Gráfik 1974; 1976.

Közbevetőleg jegyzem meg, hogy jóval később ugyancsak konzultált velem, amikor egy különleges kollekciót, a nyárszói nyíljegyeket dolgozta fel.¹³ Ekkor azt tapasztaltam, hogy kortársai körében – többekkel szemben – azok közé tartozott, akik figyelemmel kísérték fiatalabb kollégáik hasonló, vagy éppen azonos tárgykörben közzétett dolgozatait, s érteni/értékelni tudták az újszerű megközelítéseket, elemzéseket,¹⁴ még akkor is, ha nem mindenben értettek egyet a kifejtettekkel.

A gerencséreik, illetve a fazekasok révén említtem meg, hogy Kresz Mária egyénisége, személyisége erősen hatott, illetve részben visszahatott mindazokra az alkotókra is, akikkel kapcsolatba került, legyenek azok egyszerű kézművesek, népművészek, népi iparművészek, iparművészek stb. A teljesség igénye nélkül idézek fel csak néhányat közülük, akiket Kresz Mária révén nekem is volt szerencsém megismerni és megtapasztalhattam, hogy Panni néni megjegyzései, tanácsai miként formálták alkotó tevékenységüket: a Gödörházán élő és dolgozó Varga Ferenc fazekas, a méltán elismert Kun Éva, a kecskeméti Kerámia Stúdió megalapítója, Probstner János, a szombathelyi műhelyében kísérletező és újító Geszler Mária. (A sort a jelenlévők tovább tudnák/tudják bővíteni.)

Az utóbbiakkal kapcsolatban említtem meg, hogy a magyar kerámiatörténet egy izgalmas időszakában mindketten szoros kapcsolatban álltak Kresz Máriával. Ennek egy kései, s közvetett dokumentuma Garzuly Ferenc (Geszler Mária férje) *Ismeretlen évszak – szabálytalan napló* című kötetében látható és olvasható. Egy remek fénykép (2000-ből) Geszler Máriát és Probstner Jánost mutatja, s háttérinformációként az alábbiakat tudhatjuk meg: *„Mitka autóval Kecskemétre, a Nemzetközi Kerámia Stúdióba utazott, amelyet Probstner János keramikusművész a semmiből hozott létre 1975-ben. A kuratóriumban Mitka a kezdet óta segítette, különösen a nemzetközi szimpóziumok szervezésében. A stúdió a nyolcvanas évek elejétől fogad rendszeresen ösztöndíjasokat és rendez nemzetközi szimpóziumokat. A »puha szocializmusban« nagy segítséget jelentett a hazai keramikusoknak, hogy lehetőséget kaptak itt arra, hogy tehetséges külföldi kollégákkal ismerkedhessenek meg és láthassák őket munka közben is. Ezekre a kapcsolatokra továbbiak is épülhettek, és ennek biztosan szerepe volt abban, hogy a magyarok előkelő helyezést foglalnak el manapság a keramikusművészek ranglistáján. Ennek következménye az is, hogy Mitka a világ gyakorlatilag valamennyi számottevő keramikusával kapcsolatban van, s talán csak az északi sarkra nem küld e-mailokat.»¹⁵*

A mostani emlékülésre készülve felkerestem Geszler Máriát, hogy idézze fel megismerkedésük időszakát, valamint néhány meghatározó emlékét Kresz Máriával kapcsolatban. Már megismerkedésük is jellemző Kresz Máriára. A

¹³ Lásd: Kresz 1975a; 1975b.

¹⁴ Vö. Gráfik 1972b; 1975a; 1975b.

¹⁵ Garzuly 2008. 33–34.

budapesti művészcsaládból (e vonatkozásban érdekes párhuzam a zene) származó Geszler Mária az Iparművészeti Főiskola elvégzése után – mondhatni véletlenszerűen – az Őrségbe került, ahol a Magyarszombatfai Kerámia Gyár tervezőjeként kapott állást. Lakása azonban Szombathelyen, az úgynevezett MOP-Házban (művész, orvos, pedagógus ház) volt, onnan járt ki Magyarszombatfára. Itt kereste fel őt Kresz Mária az 1970-es évek elején, amikor a fazekas-filmet forgatta Moldován Domokossal az Őrségben. A nemzetközileg ismert kerámiakutató látogatta meg tehát a pályakezdő keramikust, mert kíváncsi volt, mi a feladata, mik a tervei, milyenek a lehetőségei. Geszler Máriára nagy hatással volt Kresz Mária, a főiskolán ugyanis nem tanultak népművészetet. Geszler Máriában a Hódmezővásárhelyi Majolika Gyárban töltött gyakorlat, valamint a vásárhelyi fazekasoknál tett műhelylátogatásai és a helyi múzeum gyűjteménye alapján alakult ki egyfajta kép a népi kerámiáról, de alkotói tevékenysége, művészi pályája nem a népművészet vonalán haladt tovább. A beszélgetések során hamar kiderült, hogy Kresz Mária szívéhez közel állt az őrségi gerencséregek egyszerűsége, puritán formavilága, archaizmusa. Erről és természetesen sok másról, mint a nyugati régió fazekasságában megfigyelhető mediterrán, olasz (például az úgynevezett balos korong), illetve német (például pecsét az edényeken) hatásról sokat beszélgettek. Mindezek alapján Geszler Mária is nagyobb figyelmet fordított az Őrség fazekasságának múltjára és a helyi gerencséreknél még fellelhető hagyományos gyakorlatra, emlékanyagra. Talán nem meglepő, de őt is megismertette Bicsák Pállal és feleségével, Lina néniével, akik a helyi tájékozódásban később segítségére voltak. Geszler Mária emlékezete szerint Kresz Mária lelkes, közlékeny és segítőkész volt, de nem sugallt, tudomásul vette mások érdeklődését, értékrendjét, választott útját. Néhány évig tartott a személyes kapcsolat, Geszler Mária többször megfordult a Néprajzi Múzeumban, ahol Kresz Mária szívesen fogadta a Kerámiagyűjteményben. A családalapítás, az önálló otthon megteremtése, a gyermeknevelés, s az akkori viszonyok közötti Szombathely–Budapest távolság, illetve a nehézkes közlekedés idővel megritkította a találkozásokat. Kresz Mária alakja, egyénisége azonban ma is élénken él Geszler Mária emlékezetében és több publikációja is megtalálható szakkönyvei között.

Különös érzékenység és figyelmesség köthette/kötötte Kresz Máriát a fiatalokhoz, a gyermekekhez. Ennek szakmai bizonyítékát adják azok a kutatások és feldolgozások, melyek e tárgy-, illetve témakörben születtek. Ilyen irányú érdeklődésének egyik legkorábbi dokumentuma a találós kérdésekből összeállított könyvecskéje.¹⁶ *„Ez a műfaj ugyan régóta ismert és a XIX. századtól kezdve jelentős gyűjtemények is keletkeztek, de még mindig nem kapta meg a kellő súlyát és elismerését a folklórban, pedig egyike azoknak a témáknak, melyek a szélesebb olvasóközönség körében is jelentős sikert értek el. Elég, ha ezzel kapcsolatban Kresz Mária: Találós kérdések könyve (Bp.,*

¹⁶ Kresz 1946.

1946) munkáját említem, amit családom gyermekei valósággal szétolvastak és ebben az időben a fővárosi általános iskolákban is divattá vált a találós kérdések elmondása és megfejtése” – írta több mint ötven évvel később Balassa Iván egy könyvismertetés kapcsán.¹⁷ Megjegyzem, hogy legújabb kiadása¹⁸ is könyvsiker volt.

Mindezek ismeretében nem lehet véletlen, hogy a Magyar Népkutatás Kézikönyve című füzet sorozatban tőle származik a második világháború után ujjászerveződő magyar néprajz gyermekjátékok kutatásával kapcsolatos összefoglalása.¹⁹

Munkásságának első időszakában pedig szinte több feldolgozást találunk a fiatal generációk életével kapcsolatban, mint későbbi nagy témájával, a fazekassággal, illetve a népi kerámia kutatásával.²⁰

A vonzalom (az empátia és persze a hozzáértés) azonban nem múlt el. Ennek bizonyítékát a Móra Könyvkiadónál megjelent gyermekkönyvsorozat kötetei adják.²¹ Csak mintegy zárójelben jegyzem meg, hogy a korszak legnevesebb illusztrátorai voltak társszerzői, mint a *Gólya bácsi, gólya* című leporelló esetében, melyben Kass János rajzait élvezhetjük. Nem hallgathatom el, hogy ezek egyikét (*Butella Bálint és Pörső Örzse lakodalma*²²) magam is megvásároltam annak idején gyermekeim számára. Megjegyzem, ez utóbbi 1975–1976-ban, úgynevezett kamarakiállításoként is sokak számára élvezhető volt a Néprajzi Múzeumban.²³

A múzeumlátogató közönség, a néprajzi örökség iránt érdeklődők számára – korosztálytól függetlenül – nemcsak elérhető volt, hanem közérthető is. Úgy és olyan élvezettel, lebilincselően, közvetlenséggel tudta előadni a kiválasztott témát, hogy hallgatói el-elkalandozásait is türelemmel és érdeklődéssel hallgatták. Nem véletlenül volt kedvelt előadója például az úgynevezett múzeumi baráti köröknek, a TIT-rendezvényeknek. Kisebb-nagyobb bajai csak az akkortájt elterjedt és általa igen kedvelt illusztrációs gyakorlattal, a diavetítésekkel voltak, persze valljuk be, nemcsak neki. Hol a rendelkezésre álló vetítő, hol a képek eltérő keretezése, olykor az égő elsötétülése okozott kisebb-nagyobb zavart, olykor derűtséget, mert az ilyen helyzeteket is feszültséget oldóan tudta kezelni.

Kresz Mária nemcsak a népművészet történeti néprajzi kutatásában,²⁴ hanem a népművészet lehetséges jövőjének kérdésében is korán hallatta szavát. E tárgykörben egy 1952-ben, Győrben megtartott tanácskozás egyik fő elő-

¹⁷ Balassa 2000.

¹⁸ Kresz 1990.

¹⁹ Kresz 1948; továbbá 1957.

²⁰ Kresz 1949; 1960.

²¹ Lásd: Kresz 1969a; 1977b; 1979; 1980; 1981; 1982.

²² Kresz 1976.

²³ Fejős 2000. 969.

²⁴ Lásd: Kresz 1956; 1968.

adója volt.²⁵ Mint több minden másban, ebben a kérdésben is optimista volt. Több mint húsz évvel később, *A népi iparművészet múltja és jövője* című értékeléséből – a csak nehézségeket, problémákat látókkal szemben – ez is kiderül. Ő annak vizsgálatát helyezte előtérbe, hogy az eltelt idő után mi valósult meg abból, amit akkor Győrben csak reméltek az érintettek. A legnagyobb eredménynek azt tartotta, hogy él, virágzik a népi iparművészet, s a tevékenység sok száz, sok ezer embernek kenyeret ad. Úgy látta, hogy az évek során megfigyelhető, egyre több érték jött létre: olyan tárgyak, melyeknek formája jó, díszítése harmonikus, s amelyeken a múzeumi tárgyakon iskolázott, kritikus szemek is megpihenhetnek. Közöttük több olyan, mely semmivel sem marad el a régi népművészet remekműveitől, mert szép, tökéletes, művészi.²⁶ Szemléletét a kézműves örökség és a követendő irányok tekintetében, valamint hitét a jóban, a szépben, a hasznosban, akár napjainkban is példaképnek tekinthetjük.

Városi származása, sőt, világpolgári léte ellenére Kresz Mária kiválóan mozgott a terepen, kitűnő gyűjtő volt. Itt is csak mintegy zárójelben jegyzem meg, hogy Berlinben született, iskoláit Bécsben és Torontóban végezte, ennek következtében anyanyelvi szinten beszélt németül, angolul és magyarul. Mondhatnánk persze, hogy nagyszerű tanítói, mesterei, társai voltak, akiktől sokat és csak jót tanulhatott. Ez valóban igaz, de kellett hozzá az a mentalitás, amellyel Panni néni a legegyszerűbb emberek körében is azonnal feltalálta magát, bele tudott illeszkedni környezetükbe, átérezte sorsuk nehézségeit. Szociális érzékenysége igazi humanizmussal párosult, segítőkészsége minden téren megnyilvánult.

Fel kell idézzem, hogy gyakorló muzeológusként szinte alig tudtam olyan témához nyúlni, aminek kapcsán ne találkoztam volna Kresz Mária nevével, tevékenységével. Kutatóútjai, gyűjtései során figyelme mindenre kiterjedt. Csak három példa.

Lukács Lászlótól tudom, hogy Pázmándon Csurgó Ferenc nagyapja csinált lucaszéket. Történetét 1964-ben Kresz Mária rögzítette magnetofonszalagra: *„Hát az csinált lucaszéket. Pázmándon még senki nem csinált, csak az én nagyapám. Az csinált lucaszéket, de hogy hánba vót, azt nem tudom. Nagyon rígen vót. Az édesanyám még 7-8 éves vót. Aztán mikor elkészült, de azt december 13-án kezdte csinálni, aztán minden este csináta. De tisztán fábul vót, még a szögek is fa. Aztán tizenháromféle fa. Szegény anyám mesélte, hogy elment a szőlőbe, aztán hazahozott egy olyan kishordónak a fenekét. Allett a széeknek a teteje. Aztán mikor ideért az éjféli mise, akkor ement az éjféli misére. Egy zsebkendőbe vitt mákot, beletette a bundának a zsebglyibe, osztán ement az éjféli misére. Aztán mikor a templomba a pap főmutatta a szentséget, akkor fölát a lucaszékre. Mert azt mondták, hogy akkor, akik boszorkányok*

²⁵ Lásd: Kresz 1952.

²⁶ Lásd: Kresz 1980a.

visszafelé néznek, ki a templomajtón. Nem arra néznek az oltár felé, hanem kifelé. Hát aztán így azon mód vissza is hozta a mákot. De hogy mit látott, senkinek soha meg nem mondta. Hogy aztán látott-e valamit, nem látott-e? De a szegény anyám aszonta, hogy annyi amennyi nép ott vót a templomba, az mind az ü udvarukba ment. Mind kíváncsi vót, hogy mit látott. De ez olyan bátor ember vót ám, hogy olyan bátor nem vót a faluba. Mer azt senki se mert csinálni, csak egyedül ü.”²⁷

Magam, amikor a szimmetriának a népművészetben való megjelenésével kapcsolatban értekeztem egy faragott mángorlót vizsgálva,²⁸ találkoztam a ténnyel: a tárgyat Kresz Mária gyűjtötte és írta le. A szerzeményezés dokumentumai szerint a mángorlót Hajós Pál készítette, aki eredendően gazdálkodó ember volt, majd később úgynevezett *erdős* lett, s afféle ezermesterként emlékeztek rá. Egyházasrádócról került Jákra, lehetséges tehát, hogy a tárgyat is már az utóbbi településen faragta. Unokája, Koltai Lajos, akitől azt a múzeum megvásárolta, a készítés helyét nem tudta pontosítani. A tárgyat Kresz Mária vásárolta 1954 szeptemberében a Vas megyei Ják községben. A mángorló, helyi megnevezéssel *lapicka* vagy *dörgölő* egy darab keményfából készült. Kresz Máriának a leírókartonon található meghatározása szerint: „Nyeles, nyele felé elkeskenyedik, nyele végén tulipánszerű faragás, a nyél kezdeténél pedig barokkosan összeszűkül. Véssett díszítésű. Szélesebb vége, kb. a mángorló egyharmada kerettel elválasztott, ebben egy nagy és alatta két kis rozetta. Az elválasztó részben évszám és név: 1853 H A J. Ebből az elválasztó csíkból kinő és a nagyobbik szakaszban foglal helyet egy aszimmetrikusan befelé hajló kis virág, egy nagyobb és egy kisebb virággal és levelekkel. A nyél felől egy nagyobb virág nő ki, két oldalt két-két kisebb elágazással. A keret vésett zezzug vonalból áll. A nyél végének tulipánja középtűt átlukasztott, s ezt is díszíti két kis leveles ág.”

Legutóbb, amikor a céhemlékek műtárgykatalógusának munkálatait végeztem, ismét találkoztam Kresz Mária gyűjtéseivel.²⁹ Először a *céhládákkal* kapcsolatban. A láda gyakran a céh szimbólumaként szerepelt, s azért is volt külsejében díszes és reprezentatív, hogy a testület tekintélyét méltóképpen hirdesse. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a ládában testesült meg a céhszervezet és ezért a *céhládát* megkülönböztetett tisztelet övezte. Ez abban is megnyilvánult, hogy a céhek megszűnése után is igyekeztek megőrizni e tárgyakat a mesterek, illetve leszármazottaik. Így volt ez a velemér-völgyieknél is. A *Veleméri és Gödörházi fazokasok czéh ládája 1868* feliratos láda mára azonban sajnos elveszett, szerencsére fényképünk van róla. Kresz Mária feljegyzése szerint „Az utolsó céhmester, Kalmár István fazekas leszármazottjainál került elő. A láda üresen padláson állt. A fotón Czugh Dezső magyar-

²⁷ Kresz M. 1964.

²⁸ Gráfik 2005; illetve 2008b.

²⁹ Gráfik 2008a.

*szombatfai fazekas és Kós Julis m.szombatfai tanítónő áll, középtűt a láda tulajdonosa. A láda azóta a Czugh Dezső vezetése alatt álló néprajzi szakkörbe került, majd eltűnt.*³⁰

Másodjára a Néprajzi Múzeum temetési céhemlékeivel kapcsolatosan találkoztam gyűjtéseivel. E tárgycsoportban két településről (Csákvár és Győr) és két céhtől (fazekas és ács) származnak a tárgyak. Az egyik – föltehetően szegényebb – céh a Fejér megyei Csákvár fazekas céhe. Innen négy *temetési céhlámpa* található a Szokás- és játékgyűjteményben Kresz Mária gyűjtőmunkája eredményeként.

Csákvárról (Fejér megye) négy egyszerű kivitelű, egyforma darab került a Néprajzi Múzeumba, kisebb-nagyobb hiányokkal. Az 50.17.47–50 ltsz. tárgyak mindegyike bádogból kialakított, forrasztott. Csonka kúp alakú keret, alján és tetején bádoglappal lefedve, a keretek négy oldalon üveglappal kitöltve. Az egyik oldal nyitható, zárás dróttal. Minden csúcsnál egy-egy díszítő ív. Helyzete: felfelé szélesedő, fedele: a bádoglap közepe domború, ezen henger, majd tányér és újabb domborúságon kereszt. Alja hozzáfórasztva hengeres, szintén bádogső nyélhez (ez szolgál gyertyatartóul), mely eredetileg fehér olajfestékkel volt festve.³¹

A *temetési céhlámpák* a szertartás ünnepélyesebbé tételét szolgálták, a halott kísérésének fényét emelték a szó legszorosabb értelmében, ugyanis a lámpákban gyertyák égtek. A csákvári példányok használatára vonatkozóan Kresz Mária a csákvári fazekasokról szóló munkájában a következőket írja: „A temetésből is bejött tetemes összeg. Ha ugyanis Csákváron valaki meghalt, akkor jó pénzért kirendelték a fazekascéhet a temetésre, hogy sok gyászba öltözött férfiú kísérje ki a halottat. A céhnek külön lámpása volt e célra, az ún. dupér.”³²

Kresz Máriának már akkor, amikor ez nem feltétlenül tartozott az – kissé eufémisztikusan fogalmazva – elismerésre méltó viszonyok közé, kiváló kapcsolata volt az antikváriumokkal, a magángyűjtőkkel. Természetesen ismerte és figyelemmel kísérte a korábban kizárólagos Bizományi Áruház Vállalat fiókjainak néprajzi vonatkozású anyagát is. Fölteszem, hogy más kollégáimmal együtt, több, ma neves, működő aukciós ház, galéria tulajdonosával én is az ő révén kerültem szakmailag is hasznos ismeretségbe.

A családi hagyományok, a művészetek iránti érdeklődése, széles körű műveltsége, sokszínű egyénisége nemcsak magánbeszélgetések, személyes kapcsolatok révén tárult fel, hanem írásokban is. Példaként csak kettőt idézek fel a néprajztudományon kívül esők köréből. Mindenekelőtt az édesapjáról (és édesanyjáról) szóló, *Géza de Kresz and Norah Dreweit – The violinist and pianist* című kötetet.³³ Ehhez talán annyit tudni kell, hogy Kresz Géza (dr.

³⁰ Gráfik 2008a. 40. és 45. ábra.

³¹ Gráfik 2008a. 215–216.

³² Kresz 1987. 7.

³³ Király–Kresz 1989.

Kresz Géza orvos, a magyar mentőszolgálat megalapítójának a fia) fiatalon kezdett el hegedülni. Gobbi Alajos, Hubay Jenő, Otakar Ševčík, Eugène Ysaÿe, Albert Lavignac voltak tanárai. Felesége Norah Drewett angol zongoraművésznő volt. Kanada máig legnagyobbnak tartott vonósnégyese, a Hart House String Quartett egyik megalapítója, Maurice Ravel jó barátja, Bartók Béla első vonósnégyesének amerikai bemutatója. A Nemzeti Zenede főigazgatója (1941–1949), a gimnáziumi tagozat elindítója (ma Bartók Béla Zene-művészeti Szakközépiskola és Gimnázium, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem gyakorlóiskolája).

S ha már szóba került dr. Kresz Géza orvos, Kresz Mária nagyapja, akkor megemlítjük, hogy itt is találunk bizonyos latens kapcsolatot az unoka életútjában. Az köztudott, hogy 1887. május 10-én az ő kezdeményezésére alakult meg a Budapesti Önkéntes Mentőegyesület (BÖME), amelynek első igazgatója is ő volt. A mentőegyesületnek nagy szerepe volt az 1892-es budapesti kolera-járvány felszámolásában. Az azonban talán már kevésbé ismert, hogy 1892-ben Kresz Géza javasolta egy Mentőmuzeum létrehozását. Egyébként pedig számos egészségügyi ismertető, felvilágosító könyvet írt. Az orvoslás mellett 1869-ben az ő kezdeményezésére alakult meg a Pesti Korcsolyázó Egylet, amelynek feladata az akkor Magyarországon még ismeretlen korcsolyasport népszerűsítése volt.

Kresz Mária azonban nemcsak külföldön, majd Budapesten élt, hanem a Fejér megyei Kápolnásnyéken is. A kápolnásnyéki évekre utal a *Vörösmarty- emlékek* című kötet.³⁴ Ez utóbbi kapcsán megjegyezzük, hogy már jóval korábban is jelent meg irodalomtörténeti vonatkozású közleménye (*Móricz Zsigmond Kápolnásnyéken*), mégpedig a Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyvében.³⁵

Sajátos, mondhatnám szimbolikus tartalommal bír, legalábbis számomra, hogy kapcsolatom Kresz Máriával nem szakadt meg elhunytja után sem. Amikor a *Vas megye népművészete* című monográfiát készítettem elő,³⁶ rá kellett jöjjek, hogy az agyagművesség fejezetet Kresz Mária egy korábbi közlésénél³⁷ jobban senki sem fogja/tudja megírni. Felvettem tehát ez ügyben a kapcsolatot Angliában élő leányával, Márkus Piroskával és levelezésünk (lásd Melléklet 1–2.) eredményeként, a rendszerváltás után megtorpant Népművészeti Örökségünk című reprezentatív könyvsorozat folytatásaként megjelent monográfiában,³⁸ kis kiegészítésekkel és részletes fénykép-dokumentációval kibővítve ismét olvasható Kresz Mária szakmailag kitűnő és élvezetes tanulmánya.

³⁴ Gelencsér–Kresz–Lukács 1995.

³⁵ Lásd: Kresz 1996, illetve 1969b.

³⁶ Lásd: Gráfik 1992.

³⁷ Kresz 1991.

³⁸ Lásd: Gráfik 1996.

Melléklet 1.

MÁRKUS PIROSKA

L O N D O N

12 Bushfield House

Highbury New Park

N 5 2DD

Kedves Piroska !

Szives megértésedet kérem, hogy levelemmel zavarlak, de telefonon többször is hiába próbálkoztam és nagyon fontos ügyről van szó. Az évekkel ezelőtt indított megyék népművészete sorozatban, ebben az évben Vas megye is meg kívánja jelentetni népművészeti monográfiáját. Az előkészítő munkálatok még az 1980-as évek végén megindultak, de a pénzügyi feltételek mostanra teszik lehetővé a kiadást. Akkoriban mint a Vas megyei kötet tématervének készítője és szerkesztője arra számítottam, hogy a Velemér-völgyi közös gyűjtések alapján édesanyádat meg tudom nyerni a Vas megyei népi fazekasság fejezet megírására.

A sora azonban közbeszólt és most azzal a kéréssel fordulunk Hozzád a megyei múzeumigazgató úr mellékelt levelével együtt, hogy légy szives hozzájárulni egy 1991-ben megjelent irásának változatlan újraközléséhez.

Nekem meggyőződésem, hogy Drága jó Panni néni hivatkozott tanulmányánál szakmailag jobban és stílusában szebben senki nem tudná megírni Vas megye fazekasságának történetét.

Természetesen a kötet jellegénél fogva több illusztrációt és képet használhatunk, ezért István Erzsébettel együtt egy gazdagabb tárgyi anyagot válogatnánk Panni néni szövegének szellemében.

A kötet munkálatai során nem titkolhatom el, hogy többször felidéződött bennem Drága jó Édesanyáddal való Velemér-völgyi közös kutatásunk, gyűjtőmunkánk. A szakmai indokok mellett személyesen is nagyon fontosnak érzem, hogy egyfajta méltó emlékezésésként e reprezentatív kötetbe Panni néni írása megjelenhessen.

Kedves Piroska! Nagyon kérlek, hogy mint jogutód légy szives hozzájárulásodat adni a jelzett tanulmány változatlan újraközléséhez.

Nagyon bizva megértésedben és hozzájárulásodban, válaszod várva;

Sok szives üdvözléssel:

Szombathely, 1996. március 11.

Gráfik Imre

Melléklet 2.

Firoska Markus
12 Bushfield House
Highbury New Park
London N5 2DD

Dr Thuróczy Csaba
Megyei Muzeumigazgató
Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága
9701 Szombathely
Kisfaludy S.u.9

Tisztelt Thuróczy Csaba és Gráfik Imre!

96. Március 11. keltezésű leveleiket sajnos csak április közepén kaptam meg, így elnézést a késői válaszával. Nagyon köszönöm, hogy megtiszteltek azzal, hogy hozzám fordulnak édesanyám 1991-ben a Magyar Kerámiaművészet című kötetben, a Corvina Könyvkiadó által megjelentetett, Vas megyei fazekasművészetről írott összefoglalása újabb kiadása ügyében. Leveleik alapján úgy tűnik, az ujraközlés a megyék népművészete sorozatban, idén történne.

Természetesen, én mint Kresz Mária lánya nagyon örülök, hogy édesanyám irását ujraközlik, és beleegyezek a tanulmány változatlan ujraközléséhez. De jelen pillanatban, a jogutódlás kérdése még nem dőlt el. Édesanyám halála után nővérem, Márkus Zsuzsa vált örökösé, de ő elhunyt 1995 júniusban, és azóta bizonytalan, hogy az ő gyermekei vagy én leszek-e a jogutód. Egy tapasztalt ügyvéd segít a kérvényemben, István Erzsi tájekoztatni tud az ügy állásáról.

Amennyiben, mint egyetlen élő gyermeke Kresz Mariának, a hozzájárulásom jogi erővel bír, a hozzájárulást én 100%-ig megadom, de tudomásom szerint a kérvényezés befejeztéig nem hívhatom magamat jogutódnak. Remélem, a hozzájárulás így is érvényes lesz és az ujraközlés sikeres.

Amennyiben az én hozzájárulásom jogi erővel bír, de e levél formája problémát okoz, legyenek szivesek megint írni, tájekoztatni, hogy milyen formában válaszoljak.

Öszinte tisztelettel

1996. Apr. 20. London

Markus Pirooska

1. Gyűjtőkönyv
1996. máj. 20.
1996. máj. 20.

Végezetül pedig megemlítem: az a megtiszteltetés ért, hogy a Kresz Mária munkásságát és személyének emlékét, alkotó szellemiségét továbbörökítő Dr. Kresz Mária Alapítvány évekkal ezelőtt megkeresett, hogy kuratóriumi tagként vegyek részt tevékenységükben.

Örömmel tettem eleget a megtisztelő felkérésnek, mint ahogy a jelen emlékülésen is örömmel idéztem fel Kresz Mária néprajzkutató, Panni néni feledhetetlen alakját, egyéniségét. Kresz Máriaéé, akinek mindenkihez volt (jó) szava (mondanivalója): a szakmához, a tudományhoz (néprajz, kultúrtörténet, kiállítások); az alkotókhöz, művészekhez (fazekasok, népművészek, iparművészek); a gyermekekhez, fiatalokhoz (Móra Kiadó); a múzeumlátogató közönséghez (múzeumbaráti körök, TIT-előadó); a műgyűjtőkhöz, műkereskedőkhöz (magángyűjtemények, galériák).

Őrizzük meg emlékét!

GRÁFIK IMRE

Irodalom

Balassa Iván

2000 Lábadiné Kedves Klára: Napfény volt a ringatója. *Honismeret* XXVIII. 6. sz. 115–116.

Csupor István

2000 Kerámiagyűjtemény. In Fejös Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. 261–297. Budapest.

Czugh Dezső

1959 Faluzó és vásározó fazekasok Magyarszombatfán és környékén. *Néprajzi Közlemények* IV. 1–2. sz. 136–147.

1972 Gerencsérsekerek nyomában Somogyban, Zalában. In *Göcseji Helikon* (Zalaegerszeg) 4. sz. 127–147.

Fejös Zoltán (főszerk.)

2000 *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest.

Garzuly Ferenc

2008 *Ismeretlen évszak – szabálytalan napló*. Vasszilvágy.

Gelencsér József–Kresz Mária–Lukács László

1995 *Vörösmarty-emlékek*. Székesfehérvár.

Gonda György–Kresz Mária–Gráfik Imre–Kós Károly

1986 *Az alsó-örségi gerencsérség*. Szombathely. (Különlenyomat a *Vasi Szemle* 1986. 3. számából)

Gráfik Imre

1972a „Velemér völgyi gerencsére” – A Néprajzi Múzeum kiállítása. *Ethnographia* LXXXIII. 1. sz. 163.

1972b A tulajdont jelölő jelek rendszere a népi műveltségben. *Néprajzi Értesítő* LIV. 69–105.

- 1974 Az udvar és a ház mozgásvilága. *Néprajzi Értesítő* LVI. 87–105.
- 1975a A családon belüli tulajdonjelek. In Voigt Vilmos–Szépe György–Szerdahelyi István (szerk.): *Jel és közösség*. 67–81. Budapest.
- 1975b Property Sign examination trough entropy analysis. *Semiotica* 14. 3. sz. 197–221.
- 1976 The Motion Pattern of the Courtyard and the House. *Acta Ethnographica* 25. 1–2. sz. 51–74.
- 1986 Velemér völgyi gerencserek. *Vasi Szemle* 40. 3. sz. 381–388.
- 1992 Gondolatok Vas megye népművészeti örökségéről. *Vasi Szemle* 46. 1. sz. 1–10.
- 2004 Gondolatok a tanyákról – egy el nem készült néprajzi dokumentumfilm kapcsán. In Bárh Dániel–Laczkó János (szerk.): *Hal-mok és havasok. Tanulmányok a hatvanesztendős Bárh János tiszteletére*. 71–84. Kecskemét.
- 2005 A népművészet alkotói szabadsága. A szimmetria elvének érvényesüléséről. In Bárh Dániel (szerk.): *Ünneplő. Írások Verebélyi Kincső születésnapjára*. 487–510. Budapest.
- 2008a Céhemlékek. *Guild Relics. A Néprajzi Múzeum műtárgykatalógusai* 12. *Catalogi Musei Ethnographiae* 12. Budapest.
- 2008b Vasi Néprajzi Tár I. Faragott mángorló. Szimmetria a népművészetben. *Vasi Szemle* LXII. 1. sz. 105–117.
- Gráfik Imre (szerk.)
- 1996 *Vas megye népművészete*. Szombathely.
- Király Péter–Kresz Mária
- 1989 *Géza de Kresz and Norah Dreweit. The violinist and pianist. Their life and music on two continents*. Toronto.
- Kresz Mária
- 1964 *Vegyes néprajzi gyűjtés. Pázmánd. Kézirat. EA 7305*.
- 1948 *A magyar gyermekjáték-kutatás*. Budapest.
- 1949 *A hagyományokba való belenevelődés egy parasztfaluban. Néprajzi Tanulmányok*. Budapest.
- 1952 Népi díszítőművészetünk fejlődésének útjai. *Ethnographia* LXIII. 10–43.
- 1956 *Magyar parasztviselet (1820–1867). I–II*. Budapest.
- 1957 Útmutató a falusi fiúk játékaik gyűjtéséhez. *Adattári Értesítő* 66–68.
- 1960 A fiatalság társas élete a kalotaszegi Nyárszón. *Néprajzi Közlemények* V. 1. sz. 220–259.
- 1968 A magyar népművészet felfedezése. *Ethnographia* LXXIX. 1–36.
- 1969a *Négy testvér egymást kergeti. Népi mondókák, találós kérdések*. Budapest.

- 1969b Móricz Zsigmond Kápolnásnyéken. In Baróti Dezső (szerk.): *A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyvei 1969–70.* 217–220.
- 1975a Nyíljegyek Nyárszón. Tulajdonjegyek és a földközösség emléke egy kalotaszegi faluban. *Néprajzi Értesítő* LVII. 139–153.
- 1975b Marks in a village of Kalotaszeg. *Acta Ethnographica* XXIV. 2–4. sz. 415–430.
- 1976 *Butella Bálint és Pörső Örzse lakodalma.* Budapest.
- 1977a A Néprajzi Múzeum Kerámiagyűjteménye. A kutatás és gyűjtés története, 1872–1972. Der Keramiksammmlungdes Ethnographischen Museums. Die Geschichte der Forschung und Sammlung, 1872–1972. *Néprajzi Értesítő* LIX. 17–89.
- 1977b *Tejjel ettem a kását.* Budapest.
- 1979 *Szabad-e locsolni?* Budapest.
- 1980 *Egyedem, begyedem, kendertánc.* Budapest.
- 1980a A népi iparművészet múltja és jövője. In *Népi iparművészetünk időszerű kérdései 1. rész. A Népi Iparművészeti Tanács és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Néprajzi Választmányának országos konferenciáján a Kossuth Klubban, 1978. június 14–15-én elhangzott előadások, korreferátumok és hozzászólások.* Budapest. 34–40.
- 1981 *Hinta-palinta tíz aranyalma.* Budapest.
- 1982 *Húzzad, húzzad magadat.* Budapest.
- 1986 Bevezető. In Gonda György–Kresz Mária–Gráfik Imre–Kós Károly: *Az alsó-örségi gerencsérség.* 3–5. Szombathely.
- 1987 *A csákvári fazekasság. Teh pottery of Csákvár.* Az István Király Múzeum Közleményei D. 106. Székesfehérvár.
- 1990 *Találós kérdések könyve.* Budapest.
- 1991 *Magyar fazekasművészet.* Budapest.
- 1996 Gerencsérek a nyugati határvidéken. In Gráfik Imre (szerk.): *Vas megye népművészete.* 228–243. Szombathely.

Kardos László

- 1943 *Az Örség népi táplálkozása.* Budapest.

Kós Károly

- 1944 A züricvölgyi gerencsérség. *Dunántúli Szemle* XI. 118–131., 208–218.

Moldován Domokos

- 1979 Magyar fazekasok. Színes rövidfilm forgatókönyve. *Tiszatáj* XXXIII. 3. 100–108.

Nagy Zoltán

- 2001 *Dunántúli cseréppipa készítő műhelyek és termékeik a XIX. században.* Fontes Castriferriensis No. 1. Szombathely.

Kresz Mária első tárgya: a játék

Kresz Máriáról, a vibráló egyéniségű kutatóról kevéssé ismert, hogy pályájának első szakaszát a változásban lévő társadalom és azon belül is a paraszti gyermekkor érzékeny világával és az ifjúság társadalmi életének tanulmányozásával töltötte. Munkásságának e szelete azért is maradhatott homályban, mert a pedagógusoknak és az érdeklődő nagyközönségnek szóló egyik nagy példányszámú és többször is megjelentetett játékgyűjtemény¹ sajnos meg sem említi őt, valamint korszakos írásait. Pedig nem eldugott helyen jelentek meg vagy csupán a szűk szakmai köröknek szóltak alapos, tömör és mégis élvezetes adatközlései, melyek például a tőle, a huszonegy éves kutatótól már két dolgozatot is közlő sárközi tanulmánygyűjteményben olvashatók.² Közel hét évtized távolából elmondhatjuk, hogy olyan megfigyeléseket tett, s kutatási irányokat jelölt ki, amelyek napjainkig feladatot adnak a játékkultúrával foglalkozó gyűjtőknek, s pedagógusoknak. „A gyermek önálló, a felnőttekétől független világa két területen figyelhető meg leginkább: közösségi életében, ahol a maga kis társadalmát a felnőttekétől függetlenül rendezi be, és a játékban.” Persze – tehetjük hozzá – „egyik sem választható el éles határvonallal a családtól vagy az iskolától – ezek mind összefonódnak” – írta az egyik sárközi példatárában, illetve annak elemző részében.

A magyar népi gyermekélet, játék és játszás, valamint a serdülőkor néprajza iránt érdeklődők mindegyike föllelheti a pontosságra törekvő bibliográfiákban Kresz Mária ilyen irányú írásainak sorozatát 1943 és 1960 között. Ám tudományszakunk emlékezete immár alig tartja számon, hogy e kisebb-nagyobb közlemények egy és ugyanazon kutatói teljesítmény lényegi, de mégiscsak szeletekben porciózott egészéből valók! Három intenzív gyűjtő esztendő eredményeként 1944-ben elkészült Kresz Mária doktori disszertációja *A gyermekkor és ifjúkor néprajza egy kalotaszegi faluban* címmel. Ebből előzetesen két szemelvény már megjelent a *Néprajzi Értesítő*³ és az *Ethnographia*⁴ hasábjain, s úgy tűnt, remény van annak teljes terjedelmében való kiadására is. Sajnos a tudományos pályát indító – első – disszertáció anyaga ma is kéziratban hever, de abból 1960-ig hét, illetve kilenc jelentősebb egység látott napvilágot. A záró tanulmányt A fiatalság társas élete a kalotaszegi Nyárszón

¹ Lázár Katalin: *Népi játékok*. Jelenlévő Múlt. Planétás Kiadó, Bp., 1997.

² *Gyermekélet és játék Sárpilisén; Játékok*. In Mády Zoltán (szerk): *Tanulmányok egy sárközi falu társadalmáról*. Bp., 1942.

³ A pályázat Nyárszón. *Néprajzi Értesítő* XXXV. (1943) 3–4. sz. 173–175.

⁴ A gyermekkor és az ifjúkor néprajza egy kalotaszegi faluban. *Ethnographia* LV. (1946) 143–147.

címmel jelentette meg.⁵ Ez a munka irányadó volt az akkortájt ismét meginduló magyarországi társadalomnéprajz újabb hullámát alkotó szakemberek újabb nemzedéke számára is (pl. Ruitz Izabella, Németh Imre, Szabó László).

A legendás disszertáció után nem sokkal jelent meg egy, a témánk szempontjából szintén lényeges tudománytörténeti műve, *A magyar gyermekjátékkutatás* (1948) című, amely a Magyar Népkutatás Kézikönyvében szereplő tematikus összegzések egyik jeles darabja. Nemcsak esszenciális áttekintés, hanem elemzés, kritika és feladat kijelölő munka; itt-ott a tudományos esszé stílusában megfogalmazva az akkor még csak a húszas éveiben járó, de már jelentős terepi gyakorlattal rendelkező embertől.⁶

A mai Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus elődjének, a Népművelési Intézetnek kiemelt hagyománygyűjtő és népszerűsítő tevékenysége volt az 1950-es években a népi/falusi játékok bevonása a közösségi művelődés erőteljes átalakulásban lévő szokásrendszerébe. A néptáncosok mellett a nyitottabb néprajzosok (pl. Lajos Árpád, Hajdu Gyula, V. Igaz Mária) lettek a játék és játszás lelkes népszerűsítői. A mozgalommá terebélyesedő falusi és kisvárosi gyűjtőhálózat és önkéntes pedagógusi, szakköri kezdeményezések számára állította össze és jelentette meg az *Útmutató a falusi fiúk játékeinak gyűjtéséhez* című kis jegyzetét.⁷

A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára őrzi annak a rádióelőadásnak a kéziratát, amely az Ortutay-féle ismeretterjesztő sorozatok egyikeként hangzott el, ám publikálásra nem került.⁸ Kiss Áron 1891-es, hatalmas és szintén programadó kötetéből, de nemcsak gyűjteményének variánsaiból, hanem az egy-egy kis tanulmánnyal is felérő jegyzeteiből, azok alapján fogalmazza meg élvezetes szövegét.

Kresz Mária-nak a magyar népi gyermekélet és játékkultúra kutatásában elért eredményei példaként szolgáltak néhányunk számára és segítettek bennünket a játék és játszás helyének mindennapi életünkben való kijelölésében. E szellemi talapzaton ott áll Gazda Klára korszakos munkája, a *Gyermekvilág Esztelneken* (Kriterion, Bukarest, 1980) is. Az éppen három évtizeddel ezelőtt hazánkban is számos konferencia, ülészak, kiadvány, kiállítás keretében megült és nem csak ünnepelt (!) Gyermekek Nemzetközi Éve sokszor merített a Kresz Mária-i gondolatokból és megállapításokból, így például a Voigt Vilmos szerkesztette *Hagyomány és kreativitás* című nemzetközi konferencia és kötetei.

⁵ *Néprajzi Közlemények* V. 1. sz. 93–121.

⁶ Itt jegyezzük meg felvetésként: nagyon kívánatos volna e nem egészen két nyomdai ív terjedelmű tanulmányt reprint vagy kísérő tanulmánnyal ellátott formában megjelentetni! A füzet egyik ritka példányának becses darabját Váczi Mária, a kecskeméti Szórákaténusz Játékmúzeum és Műhely szociológus munkatársa bocsátotta rendelkezésünkre, amit ezúton köszönünk meg.

⁷ *Néprajzi Múzeum Adattári Értesítő* 1–4. sz. 66–68.; Bp., 1957–1958.

⁸ Kresz Mária: *Népi gyermekjátékaink*. 6 p. 1947 körül. EA 4448.

Nem sokkal a Szórataténusz Játékmúzeum és Műhely megnyitása (1981), valamint a Kiss Áron Magyar Játék Társaság megalakulása (1986) után Panni néni – mert így hívtuk, hívhattuk számosan – gyakran töltött hosszú napokat Kecskeméten, „amúgy átutazóban”. Hallgathattuk jellegzetes hangján és lendülettel előadott történeteit, fanyarkás humorral fűszerezett megjegyzéseit, tapasztalhattuk kifogyhatatlan érdeklődését és értékesíthettük apró javaslatait, „csakúgy”-ötleteit. Az ő felvetésére jelent meg „a Szóraka” gondozásában Porzsolt Lajos,⁹ majd József Dezső¹⁰ és Bellosics Bálint¹¹ immár ritkaságszámba menő, csaknem elérhetetlen műveinek hasonmásaira alapuló sorozata.

Váratlan halála, eltávozása itthon, s főként Erdély számos tudományos műhelyében és adatnyújtó falusi közösségében egyaránt sokakat elkésérített – még tán azokat is, akik személyiségének pengeéles egyenességét nem kedvelték. Alig múlt el néhány év, s a Szolnokon összegyűlt gyermekvilág-kutatók közép-európai sereglete többször is kikerülhetetlennek nevezte meg Kresz Mária játékkal kapcsolatos életművét.¹² Magam előbb a Bács-Kiskun megyei muzeológusok szokásos éves konferenciáján,¹³ majd nem sokkal később az említett szolnoki találkozón¹⁴ mondtam méltatást róla. Amikor ezeket az emlékülésre készülve polcaim külön (játékos) rekeszeiből elővéve fellapoztam és néhány percre elgondolkodhattam, borzongtam bele: Kresz Mária testi valójában bizony már két évtizede nincs velünk. De esztelneki kisbojtárjának meleg adó kisködmöne mellől üzen: sem az élet, sem a játék nem lustulhat el, dolgunk nekünk van még itt bőven!

KRISTON VÍZI JÓZSEF

⁹ *Magyar labdajátékok könyve*. Bp., 1885.

¹⁰ *A Nyikó-menti gyermek magakészítette játékszerei*. Kolozsvár, 1943.

¹¹ *A gyermek a magyar néphitben*. Baja, 1909.

¹² T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Gyermekvilág a régi magyar falun*. I–II. Szolnok, 1995.

¹³ Kriston Vízi József: Kresz Mária (1919–1989) jelentősége a magyar gyermekjáték kutatásban. In Wicker Erika (szerk.): *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében*, 1994. Kecskemét, 1995. 77–86.

¹⁴ Kriston Vízi József: Játék, munka, gyermekélet. In T. Bereczki Ibolya i. m. 775–788.

Kresz Mária, a „kerámiakutató”

Bevezető gondolatok

Kresz Mária munkásságának jelentősége – halála után húsz évvel – nemhogy halványodna, hanem inkább felértékelődik. Bár személyesen már régóta nincsen közöttünk, tudományos kutatásaival, megállapításaival, észrevételeivel és az általa megfogalmazott gondolatokkal olyan irányt jelölt ki, amelynek aktualitását napjainkban még inkább érezzük. Úgy vélem, az ő munkásságát méltóképpen úgy lehet folytatni, ha – nyitott és folyamatosan vizsgálódó személységére emlékezve – kibontjuk az általa kijelölt témákat, behatolunk az általa felrajzolt kutatási területekbe és olyan új frontokat is nyitunk, amelyeket ő még nem látott, vagy nem érzett igazán fontosnak. Ott és akkor. A halála óta eltelt húsz évben azért sok fontos, új eredmény született és ezek miatt életműve csak úgy kerül valóban méltó helyre, ha mindvégig kritikusan (képletesen) vele vitázva, néha (az új eredmények tükrében) éppen az ő megállapításait cáfolva kutatunk tovább. Határozott meggyőződése, hogy ezt ő is így szeretete volna.

Kresz Mária a 20. század egyik legjelentősebb néprajzkutatója volt, aki igazi múzeumi emberként sem feledte soha, hogy önmagukban a tárgyak nem fognak „megszólalni”, és legtöbbször alapos kutatásra, kérdések sorára van szükség ahhoz, hogy egy-egy darabot megfelelő kontextusba lehessen helyezni. Generációjának több más kutatójához hasonlóan ő is vallotta, hogy a tárgyak értéke jórészt a terepmunka során dől el, azaz a használók, egykori tulajdonosok kikérdezése nélkül éppen a legfontosabb és legértékesebb adatok veszhetnek el, amelyeket utólag már nem lehet pótolni. Alapos és szinte minden területre kiterjedő gyűjtései révén próbálta használhatóbbá tenni a múzeumi műtárgyállományt, és életműve ennek megfelelően rendkívül összetett. Nem ragadt le egyetlen témánál, sok minden érdekelt, és amibe belefogott, azt csak úgy végezte, hogy benne volt a teljes ember. Ilyen kvalitású kutató nem egy volt a kortársai között, de néhány tulajdonsága föléjük emelte őt: *széleskörű műveltsége, szalmi igényessége és hitelessége*, valamint a *tudományról vallott komplex nézete*. Érdemes volna ezeket a tulajdonságokat egyenként is megvizsgálni, *pontosan mit is mit is jelentenek*, hiszen Kresz Mária szakmai munkája ezek nélkül sok szempontból érthetetlen volna.

Alapvetően tehát három tulajdonságot, képességet emelnék ki adottságai közül, amelyek mindenképpen meghatározók voltak az egész életmű szempontjából. Az első: *széles körű műveltsége, tájékozottsága*, a második: *szakmai igényessége*, a harmadik pedig az a koncepció, amelynek révén ő sohasem elégedett meg a pusztá adatrögzítéssel, a kutatással, *a vizsgálódás eredményeit mindig szerette volna közvetlenül felhasználni*, mintegy visszainjekciózni a mindennapi életbe. Ezek a tulajdonságok emelték őt a 20. század legkiemel-

kedőbb etnográfusai közé, és ezek nem engedték, hogy népszerű, ugyanakkor tudományosan nem hiteles megoldásokat támogasson, vagy azokhoz a nevét adja.

Érdemes a fentieket figyelembe véve vázlatosan áttekinteni életútját!

Életútja, munkássága

Kresz Mária egyike volt a magyar néprajztudomány európai léptékű kutatóinak, akinek „európaiságát” már a családi háttér is biztosította. A Svájcban származó, eredetileg német ajkú család csak három generációval korábban települt le Magyarországon, de már ideérkezésük után letették a névjegyüket a közügyek terén. A nagyapa, dr. Kresz Géza orvos volt, aki az országos mentőszolgálat alapítójaként vált ismertté, apja, Kresz Géza pedig hegedűművészként járta a világot. Mivel édesapját, Kresz Gézát és édesanyját, Norah Drewett angol zongoraművésznőt a hivatása éppen Berlinbe szólította, Kresz Mária is ott született. Szüleinek művészi pályája (a koncertek) miatt kis gyermekként Svájcban nevelkedett, majd iskoláit is Magyarországtól távol, Bécsben és Torontóban végezte, ahová szüleit a pályájuk szólította. Ennek következtében anyanyelvi szinten beszélt németül, angolul és magyarul, ami nemcsak az ezeken a nyelveken történő olvasást tette számára lehetővé, de később az írást is.

Felsőbb tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte, ahol történelmet, régészetet és néprajtot hallgatott. Az utóbbit olyan professzoroktól, mint Györffy István vagy Viski Károly. Utóbbi javaslatára a kalotaszegi Nyárszón kezdett gyűjteni az 1940-es években, és bár később más tudományterületek felé fordult, a gyermekéletről, a belenevelődéssel kapcsolatos kutatásai, a szociális érzékenység élete végéig meghatározók maradtak.¹ Talán éppen emiatt nevezték őt a „magyar Margareth Mead”-nek. Igaz, ebben biztosan közrejátszott, hogy nyárszói kutatásainak egy részét az 1970-es években Chicagóban megjelentették angol nyelven is egy kötetben, amely a hagyományos neveléssel foglalkozott. Ebben a válogatásban Európát egyedül Kresz Mária képviselte.²

1943-tól dolgozott a Néprajzi Múzeumban, amelyhez 46 éven keresztül hű maradt. 1989-ben bekövetkező haláláig itt volt alkalmazásban, még nyugdíjba vonulása – 1981 – után is, ekkor már tudományos főmunkatársként. Kezdetben a népviseletek iránt érdeklődött, ennek eredményeként jelent meg első, komoly szakmai feltűnést jelentő könyve, a *Magyar parasztviselet (1820–1867)*, magyar és német nyelven, a 19. század első feléből származó metszetekkel.³ Természetesen később sem szakadt el a népviselet témájától,

¹ Kresz 1944, vö. 1948, 1949, 1960a.

² Kresz 1976f.

³ Kresz 1956.

hiszen a palóc ködmönökről,⁴ a börmunkákról vagy a népi szücsmunkáról írt értekezései és könyvei⁵ mindmáig a téma legforgatottabb összefoglalásai, de kutatásai más irányban teljesedtek ki.

Az 1940-es évek végén a Néprajzi Múzeum Kerámiagyűjteményének vezetésével bízták meg. Ettől kezdve a korábban megkezdett kutatásai (a magyar népművészet történeti rétegei, kialakulása – vö. Kresz 1952, 1980) mellett egyre inkább a fazekasság kérdései kezdtek izgatni, és a gyűjtemény rendszerezése és feldolgozása közben a fáradhatatlan gyűjtésre és az írásra is maradt ideje. Az 1960-ban megjelent *Fazekas, korsós, tálás* című cikke a fazekasságnak a nyersanyagokkal való összefüggései révén újszerű kérdésfelvetésével, a technológia fokozott fókuszba emelésével szemléletváltást eredményezett a népi kerámia kutatásában, miként az Igaz Máriával együtt írt, 1965-ös, *A népi cserépedények szakterminológiája* című munkája is kitörölhetetlen nyomot hagyott a néprajzi muzeológiában.⁶ (Ugyanakkor érdemes megjegyeznünk, hogy ennek a rendkívül fontos, kikerülhetetlen cikknek az eredményeit és főleg a tárgymegnevezéseket napjainkban is sajnálatosan kevés intézményben használják.)

Számtalan nagy jelentőségű kiállítása eredményeit is felhasználta az 1978-ban megvédett, *A magyarországi fazekasság* című kandidátusi értekezésében, amelynek csupán a gyűjtés történetét összefoglaló fejezete került kiadásra a *Néprajzi Értesítő* 1979-ben megjelent számában, amely az addigi, legfontosabb munkáinak jegyzékét is tartalmazza.⁷ Legfontosabb műveit ma is haszonnal forgathatjuk.⁸

A megjelent szakkikkek és szakkönyvek mellett Kresz Mária muzeológiai munkája is egyértelműen korszakos jelentőségű, hiszen a számtalan népművészeti és a fazekasság emlékanyagából rendezett kiállítás mellett a Néprajzi Múzeum Kerámiagyűjteményének későbbi rendjét, a népi kerámiák korszerű tárolási módját is ő alakította ki. Ez a rendszer abszolút időtállóan bizonyult, és legfeljebb apróbb módosításokat kellett végeznünk rajta, mégpedig a közben beérkező új tárgyak és a raktár alapterületének változásai miatt. A jól átgondolt tárolási rend is kiállta az idő próbáját.

Ugyanakkor nemcsak a múzeumban összegyűlt anyag feldolgozásában volt fáradhatatlan, hanem a néprajzi terepmunkában, a helyszíni gyűjtésekben is. Az 1980-as évekre mintegy megháromszorozódott a második világháború előtt itt őrzött tárgyak száma, s az akkor több mint 20 ezer műtárgyból álló Kerámiagyűjtemény anyagának közel kétharmada az ő gyűjtéseinek és vásárlásainak eredményeként került be a múzeumi kollekcióba. Pótolhatatlan az a sok ezer helyszíni fényképfelvétele is, amelyet a Néprajzi Múzeum Fénykép-

⁴ Kresz 1976e.

⁵ Kresz 1979a, 1979b, 1979c, 1991a.

⁶ Kresz 1960, Igaz–Kresz 1965.

⁷ Kresz 1977b. A teljes mű mindmáig kiadatlan.

⁸ Kresz 1956, 1979a, 1979b, 1979c, 1979d, 1991b.

gyűjteménye őriz. (Ezzel együtt aktív munkássága során kevés szakmai elismerésben lehetett része. Nyugdíjba vonulásakor kapta meg a *Munka Érdemrend* arany fokozatát, 1985-ben pedig sokoldalú, eredményekben gazdag tudományos tevékenységéért a Magyar Néprajzi Társaság a *Györffy István- emlékéremmel* tüntette ki.)

Életének utolsó befejezett és kiadott munkája a szüleinek életpályáját felvázoló, családi indíttatású, angol nyelvű könyv Kresz Gézáról és Norah Drewettről.⁹ Életművének mintegy lezárásaként jelent meg – már halála után – a fazekasságról írt fejezet a Magyar Néprajz könyvsorozat harmadik kötetében, a *Kézművesség-kötetben*, illetve *A magyar fazekasművészet* című könyve, a Kárpát-medence fazekasságának egyik legalapvetőbb összefoglalása.¹⁰

Szakmai műveltsége

Kresz Mária szakmai műveltsége elsősorban azzal emelkedett kortársainak többsége fölé, hogy nem csupán a szűkebb értelemben vett népművészet, népi kultúra területén volt jártas, de azokat nemzetközi összefüggéseiben is látta. Széles körű műveltségében helyet kapott a művészettörténet, a történelem, a régészet, sőt, még a kultúrtörténet és a vallástörténet is. Nem volt egyetlen részlet sem, ami elkerülte volna a figyelmét, és mi, tanítványai számtalanszor megtapasztalhattuk ezt a nyitottságot, ezt az őszinte kíváncsiságot, amellyel az újdonságok felé fordult. Sohasem felejttem el azokat a délutánokat, amikor egy-egy új felfedezését osztotta meg velünk, mintegy ellenőrizve, kipróbálva elméleteit a gyakorlatban is. Egyszer például az Iparművészeti Főiskola hallgatói számára állított össze egy jegyzetet a népművészet motívumkincséről. Maga a legépelte kézirat egyébként halála után előkerült, de a tömondatokban megfogalmazott szöveg gyakorlatilag csak emlékeztető, vezető volt a számára, valójában nem fejtette ki az egyes részleteket. Ugyanakkor az egyik előadása előtt az egyik kedvenc témájáról, a körről és a négyszögről hosszú monológot kezdeményezett, amelynek során a Kerámiagyűjteményben futkosva mutatta az összefüggéseket, az egyes tárgyak díszítményeinek részleteit, hozzáfűzve, hogy ez hol fordul még elő, illetve ott milyen jelentéstartalommal bír. Ezekben a beszélgetésekben – valószínű, hogy némi eufemizmussal merhetjük ezt párbeszédnek nevezni, hiszen ő beszélt, mi hallgattuk, és próbáltunk minél többet befogadni ezekből az előadásokból – nem csupán a magyar vagy az európai kultúra sajátos jelenségeit vette sorra, de kitért az archaikus civilizációkra éppúgy, mint a világ különböző részeinek kulturális jelenségeire. Emlegette a buddhizmus jelrendszerét, a kínai jin és jang fogalompárt, az iszlám vallás jelenségeit, sőt, a zúfi műveltséget is, egymással is összevetve az egyes motívumokat. (Sajnálatos, hogy ez a rendkívül érdekes témakör – a

⁹ Kresz 1989.

¹⁰ Kresz 1991b.

rendkívül szűkszavú jegyzetanyag miatt – gyakorlatilag elveszett, a szöveg felfejthetetlen, hiszen a teljes anyag csak a fejében volt meg...)

Sokat olvasott, még hozzá három nyelven: magyarul, németül és angolul. Igyekezett úgy alakítani útjait, hogy minden fontos dolognak utána tudjon nézni, így kanadai látogatásain számtalan kiállítást látott, és számára fontos szakkönyveket olvasott el, jegyzetelt ki, vagy vásárolt meg. Ezeket ráadásul gyakran a Néprajzi Múzeum könyvtárának adta, hogy a szakma is használni tudja. Folyamatos konzultációban volt (részben személyesen, részben levelezés útján) a néprajzkutatás kiemelkedő hazai és külföldi személyiségeivel, de kapcsolatban állt régészekkel, irodalomtörténészekkel, művészettörténészekkel, sőt, kézművesekkel is. Nem egy adata származott az alkotókkal fenntartott kapcsolataiból, és több fontos kérdést éppen a gyakorlati oldalról közelítve sikerült megoldania.

Nem sablonokban gondolkodott és mint egy óriási kirakójáték esetében, minden apró részletnek próbálta megtalálni a helyét. Sokat olvasott, mégpedig nagyon széles skálát felölelve: volt közöttük szakmai leírás, monografikus összefoglalás, az etnológia témakörét érintő munka, de ugyanilyen szívesen olvasott irodalmi alkotásokat is. Minden érdekelte: egy-egy kérdés kapcsán szívesen kalandozott át más szakterületekre, ám igyekezett az ottani szaktekintélyekkel konzultálni, hogy megértse a leírtakat. Nemegyszer tett látogatást a híres angliai múzeumokban, a British Museum kiállításain, vagy a Victoria and Albert Museumban, ha módja nyílt rá – hogy személyesen is megnézhesse azokat a tárgyakat, amelyeket kiadványokból már ismert. Gyakran nem volt megelégedve a közlések színvonalával, néha a mondandójukban is problémákat érzett, ilyenkor különösen erősen érezte szükségét az adatok ellenőrzésének.

Könyvtárának gazdagsága messze nem adja vissza érdeklődésének sokrétűségét, hiszen nem minden könyvet, cikket tudott megszerezni, megvenni azok közül, amelyekre szüksége lehetett munkája során. Ennek ellenére a székesfehérvári Szent István Király Múzeumba bekerült könyvek listája így is széles területre terjed ki és mindenképpen tanulságos egybevetni a hagyatékából korábban a Kresz Mária Alapítványnak a jogutódok által átadott, kifejezetten fazekassággal foglalkozó könyvekkel. Kresz Máriának határozott véleményvel rendelkezett és egyetlen szerzőt sem volt hajlandó csak azért félretenni, mert munkássága felett eljárt az idő, vagy mert eleve bizonytalan területen mozgott kutatásai során. Panni néni – ahogy sokan nevezték Kresz Máriát – úgy gondolta, mindenkinek lehetnek jó gondolatai, helytálló észrevételei, még akkor is, ha a kutatásának egésze nem is állja meg a helyét. Sokakkal ellentétben kifejezetten becsülte – sőt, nemegyszer fel is használta, még ha kritikával is – például Malonyay Dezső munkásságát, vagy sokszor emlegette, hogy egyszer vissza kéne adni Huszka József becsületét. A fejében ugyanis – mint a már emlegetett, hatalmas kirakó – összeálltak az egymástól elütő részletek és ez a teljesség az egész olvasottságára jellemző volt: a részletek meg-

ragadásának készsége és az az elengedhetetlen kombinációs képesség, amelynek révén a látszólag széteső elemekből rekonstruálni tudta a teljes képet.

Szakmai igényessége

Személyiségének a másik, legalább ilyen fontosnak tartott jellemzője a szakmai igényesség volt, amellyel az életmű szinte minden részletében találkozhatunk. Nem ismert félmegoldást: egy-egy kérdés az összes részletével együtt izgatta és ha nem tudta a választ, bizony inkább lemondott a kiadás, a publikálás lehetőségéről, amíg a problémás pontokat is tisztázni nem tudta. Nemegyszer tanúi lehettünk más szakmák nagyjaival történt beszélgetéseinek, amikor szenvedélyesen érvelve fejtette ki álláspontját, sok adattal alátámasztva azt. De ugyanilyen hamar volt képes álláspontot változtatni, ha a tények megkövetelték. Nem ragaszkodott mereven a kialakított ötletekhez, a tényekhez igazítva sokszor úgy vélte, a briliáns elméletek sem érnek annyit, hogy tudománytalanul ragaszkodjon olyan tézisekhez, amelyeket az adatok nem támasztanak alá. Sikerült elkerülnie a prekoncepciókat, noha mindig volt kutatási terve, elképzelése, de az adatok fényében – mint egy gumiszoba falain – mindig hajlandó volt tágítani és az újabb és újabb információk mindig otthagyták lenyomatukat kutatásaiban. Szünetlenül érdeklődött az etnográfiaival akár csak a legkisebb mértékben összefüggő kérdések iránt is és figyelemmel kísért olyan szakterületeket, amelyeknek bármilyen hozadéka lehetett az ő kutatásait tekintve.

Kiadott munkáinak teljes listáját azért nem könnyű összeállítani, mert bizony sok helyen publikált és nem egy fontos eredményét eldugott helyeken, sokszor ifjúsági lapokban közölte elsőre. Nem ismert kompromisszumot: szakmailag teljesen mindegy volt számára, hogy éppen egy nemzetközileg jól ismert szaklap, vagy esetleg mondjuk a *Fiúk Lapja* számára írt meg valamit. Azt vallotta, hogy nem lehet az eredmények, a közölt információk igazságtartalmában különbség ezek között, csupán az fontos, hogy a fiataloknak más nyelvezettel és főleg: talán kevesebb részlettel megvilágítva kell megírni egy-egy kérdést. De a mondanivaló lényegében nem lehetnek eltérések.

Kimondhatjuk, hogy Kresz Mária – széles körű műveltsége révén – viszonylag kevés adat alapján is gyakran pontosan válaszolt meg bizonytalan kérdéseket és az utókor, az utólagos vizsgálatok gyakran őt igazolták. Ez egyfajta ösztönösség, beleérzőképesség volt, de mindig világosan, egyértelműen igyekezett feltevéseit elkülöníteni a tények által támogatott megállapításoktól. Persze nem minden feltevése nyert bizonyítást, voltak olyan kérdések is, amelyeknél az azóta elvégzett kutatások megcáfolták ezeket, de – tegyük hozzá – ezekből sokkal kevesebbet tudunk felsorolni, mint a megerősített adatok közül.

Szakmai tevékenységének egyik fő műve lett volna az 1977-ben született kandidátusi értekezése. Ez a munka – a hazai néprajztudomány egyik nagy

adósságaként – mind ez ideig kiadatlan.¹¹ Publikálását egykoron az Akadémiai Kiadó vette tervbe, ám Csilléry Klára és Klaniczay Tibor lektori véleménye alapján nem az eredeti kézirattal, hanem annak bővített, kiegészített változatával számoltak. Kresz Mária élete utolsó éveiben is ezen a munkán dolgozott, ám váratlan halála végül megakadályozta őt a kézirat teljes befejezésében. Évtizedeken keresztül azt sem lehetett tudni, pontosan mennyi készült el ebből a műből, és mekkora a hiány?

2008-ban egyetemisták segítségével sikerült a kézirat jelenlegi állapotát pontosan felmérnem és ennek alapján kijelenthető: a kézirat gyakorlatilag kilentized részben készen van, csak egytizede nincs teljesen befejezve. Ebbe az egytizedbe olyan területek is beletartoznak, mint például a tudománytörténeti fejezet, amelynek újragondolása szükséges. Már Kresz Mária is úgy képzelte, hogy a korábban a *Néprajzi Értesítő*ben már megjelent fejezetből mintegy tízoldalas, jelentősen rövidített anyagot kéne kiadni, ám az időközben jelen tanulmány szerzőjének a *Néprajzi Múzeum gyűjteményei* című kötetben megjelent gyűjteménysmertetőjével együtt ezekre inkább csak hivatkozni volna szükséges, az eredetileg tervbe vett tíz oldalt csökkenteni lehetne.¹²

Mivel a könyvet Kresz Mária és az Akadémiai Kiadó egyaránt két kötetre tervezte, méghozzá a tárgyformák alapján nagyon részletes ismertetésekkel, a hiányok is elsősorban ezek között jelentkeznek. A könyv több ezer műtárgy fényképét közölné, táblázatos formában. A képszerkesztés gyakorlatilag elkészült, a képaláírások esetleges hiányosságai pedig könnyen pótolhatók a képek alapján. A hiányt főleg a tárgytipusokra vonatkozó leírásokban találjuk meg, itt néha ugyanis nem áll rendelkezésünkre újraírt, javított, bővített szöveg, vagy legalábbis annak Kresz Mária által véglegesített változata. Az eredeti kandidátusi disszertációban ugyanakkor minden tárgytipus rövid ismertetése megtörtént és gyakran ott van a feldolgozandó nyersanyagban Kresz Mária egy-egy korábbi szövegváltozata is – eldöntendő a hiánypótlás technikája, a kiegészítések jelzésének módja stb.

A *magyarországi fazekasság* hatalmas munka eredményeképp született meg 1977-ben és a kéziratot nagyon fontos volna sajtó alá rendezni. Úgy vélem, ennyivel mindenképpen tartozunk Kresz Máriának, hiszen nem is kevesen vagyunk, akik hihetetlenül sokat tanultunk tőle, így ennek a kötetnek a következő évek során mindenképpen napvilágot kell látnia. Kresz Máriának az említett szakmai igényessége azon is lemérhető, hogy nem elégedett volna meg az értekezés egyszerű, javítások nélküli kiadásával, hanem – élve a lehetőséggel – beledolgozta volna legújabb eredményeit is. Jól mutatja ezt a tö-

¹¹ Kresz 1977b.

¹² Vö. Csupor 2000. 261–297.

rekvést a harmadik fejezet, A cserépedények formakincse¹³: a terv szerint az első ötven tárgyformát ismertetné, azok elterjedését térképen is bemutatva.

Összegezve a szakmai igényességéről mondottakat, ki kell emelnünk, hogy még a megírt, befejezett munkái esetében sem elégedett meg a lezárt kéziratral és az utolsó lehetséges pillanatig alakítgatta azt. Emlékszem, nemegyszer láttam őt dolgozni. Mivel gyorsan és világosan fogalmazott, egyből írógépbe írta a szöveget, amelynek lendületét nem akarta megszakítani, hogy egyes részleteknek utánanézzon. Így maradhattak hiányosságok a kézírataiban – tárgyak leltári száma, a rajta lévő szöveg pontosítása stb. –, de a gondolati ív talán sohasem tört meg. Tudományos nyelven is úgy írt, hogy az a szélesebb olvasó rétegnek is élvezetet okoz, világos és olvasmányos maradt – a nemegyszer nagy fajsúlyú, egyáltalán nem könnyen megfogalmazható szakmai kérdések ellenére is.

Csak egy dolog miatt kesergett élete vége felé. A nemzetközi kerámiaku-
tatásban, az európai szimpóziumokon – amelynek egyik életre hívója és lelkes szervezője volt – akár a harmadik világból érkező kutatók is gazdag film-
anyagot, videót, sőt, számítógépes módszereket használtak előadásaikhoz. Úgy érezte, hogy bár nálunk nagyon is volna még mit rögzíteni, valahogy technológiai kérdésekben el vagyunk maradva és nem látta ennek bővítési lehetőségeit. Mindezzel együtt az általa életre hívott rendszerek – például a népi cserépedények szakterminológiája¹⁴ – nagyon jól működtek mindvégig, olyan kérdésekre is választ adva, amelyekre tőlünk nyugatra nem is figyeltek kellőképpen (például a funkcióra).

A kézművesség támogatása

Kresz Mária nem csupán tudósként, kutatóként, hanem a népművészeti és népi iparművészeti mozgalom fáradhatatlan szervezőjeként is ismert volt. Könnyen és jól írt, ezt számtalan szacikke mellett az ismeretterjesztés terén végzett munkássága is bizonyítja. Úgy vélte, hogy nem elég a múlt emlékeit összegyűjteni és megőrizni, ennek csak akkor van értelme, ha ezzel közvetlen célokat is szolgál. Az 1950-es évek elején egyik legfőbb szervezője volt a Népművészeti és Háziipari Szövetkezetnek, amely az akkor még dolgozó kézműves mesterek felkutatásával és támogatásával vívott ki magának kétségtelen rangot, és ebben Kresz Máriának rendkívül hangsúlyos szerepe volt. Nem véletlenül nevezték őt „a fazekasok nagyasszonyá”-nak. A *Népművészet Mestere* cím létrehozásában is aktívan közreműködött. Már az 1952. november 6-8. között Győrben megrendezett konferencián is kiemelkedő előadásban fogalmazta meg a népi iparművészet lényegét. „Összefoglalva a népi

¹³ A kandidátusi értekezésben még Technika és formakincs címen szerepel (Kresz 1977b. 168–334.).

¹⁴ Igaz–Kresz 1965.

fazekasművészetnél elért eredményeket, azt kell mondanunk, hogy egy év alatt valamennyi fontosabb fazekasközpontot sikerült feltámasztani, a polgári gicsces ízléstől mentes, már pusztulásnak hitt népi művészetet sikerült elővarázsolni, és a mai termékek vetekednek a legszebb régi múzeumi darabokkal” – írta 1952-ben.¹⁵ Hogy ez valójában mit is jelentett, érdemes végignézni a fazekastanfolyamok hatására kialakult stílusban fogant, 1930-as évekbeli munkákat és az 1950-es évek elejének alkotásait, amelyeknél a fazekasok (nem utolsósorban éppen Kresz Mária tanácsára, sugallatára) nem a korábban járt utat folytatták, hanem visszafordultak a bartóki tiszta forráshoz, a klasszikus néprajzi tárgyakhoz.

Maga a népi iparművészet elnevezés is tőle származik. Ugyanakkor azt is fontosnak érezte, hogy a fazekasság terén az alkotók úgy próbálják megújítani a mesterséget, hogy a régi idők tökéletes arányú és tiszta stílusú munkáiból induljanak ki. Ehhez Kresz Mária nem elégedett meg a tárgyaknak kiállításon történő bemutatásával, hanem biztosította, hogy a kézműveseknek legyen módja a régebbi fazekasmunkákat kézbe venni, tanulmányozni, a rajtuk lévő motívumokat felhasználni. Emiatt többször is fogadott a Néprajzi Múzeum régi, Könyves Kálmán körüli épületében kézműveseket, így például a mezőtúri fazekasok képviselőit.¹⁶

Érdeklődése a kézművesség iránt egyre alaposabb ismeretanyagot eredményezett, és egyre nagyobb számú technológiai részletre figyelt fel. Terepmunkái során is igyekezett az elméleti és gyakorlati ismeretanyagot ötvözni, ami nagyon sok új észrevételt segített megfogalmazni. Azt vallotta, hogy egyetlen elmélet sem ér semmit, ha annak a gyakorlatban nem lesz lenyomata, így igyekezett segíteni a tárgyalkotó művészeket a gyökerek alaposabb megismerésében.¹⁷

Ebből a szemlélethől fakadóan szívesen írt gyermekeknek szóló, mondókákat közreadó könyveket (*Találós kérdések könyve; Húzzad, húzzad magad; Butella Bálint és Pörső Örzse lakodalma stb.*).¹⁸ Mindvégig izgatta a népművészet motívumkincse, ennek eredményeképpen állította össze a *Virág és népművészet* című kis könyvét, amely 1976-ban jelent meg.¹⁹

Összegzés

Úgy vélem, sokat tanulhatunk Kresz Máriától, hiszen szerteágazó tudományos tevékenysége szinte az élet minden területét felölelte, a gyermekélettől a legelvontabb tudományos témáig. Egész életműve szerves egészet alkot, amelyben mindennek megvolt a pontos helye. Mint egy kirakójátékban: minden

¹⁵ Kresz 1952. 37.

¹⁶ Kresz 1950, 1952.

¹⁷ Vö. Kresz 1952, 1970b, 1976c, 1978b, 1980a.

¹⁸ Kresz 1946, 1969, 1977c, 1978a, 1981, 1982.

¹⁹ Kresz 1976f.

érdekelte, bár nem mindig tudta előre, hogy hol és mire fogja felhasználni. De sokoldalúsága, alapos műveltsége révén mindig mindent be tudott illeszteni az ismeretei közé. Mindennek ösztönösen tudta a helyét, ugyanakkor minden új információ változtatta a korábbi elképzelések határait. Mint egy gumiszoba fala, a kialakított tudományos kép számára bármikor és bármeddig tágítható volt, az adatok függvényében képest volt percekben belül lemondani jól hangzó, de nem megalapozott elképzelésekről és rövid időn belül már az új ismeretekről beszélt hasonló lelkesedéssel.

Ha valamit igazán tanulhattunk tőle, akkor az éppen a nyitottság, a mindenre kíváncsi elme, az összefüggéseket kereső tudós szemlélete volt. Azt hiszem, azzal tudunk leginkább tisztelni Kresz Mária emléke előtt, ha – a magunk, sokszor az övéiből táplálkozó, azokkal szervesen összefonódó sajtó kutatásaink mellett – az életmű egyik, torzóban maradt darabját, *A magyarországi fazekasságot* megpróbáljuk sajtó alá rendezni, hogy az életmű még teljesebb lehessen!

CSUPOR ISTVÁN

Irodalom

Csupor István

2000 Kerámiagyűjtemény. In Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. 261–297. Budapest.

Igaz Mária–Kresz Mária

1965 A népi cserépedények szakterminológiája. *Néprajzi Értesítő* XLVII. 87–132.

Kresz Mária

1944 A gyermekkor és az ifjúkor néprajza egy kalotaszegi faluban. *Ethnographia* LV. 143–147.

1946 *Találós kérdések könyve*. Budapest.

1948 *A magyar gyermekjáték-kutatás*. Budapest.

1949a *A hagyományokba való belenevelődés egy parasztfaluban*. Néprajzi Tanulmányok. Budapest.

1949b Magyar népi fazekasművészet. *Szabad Művészet* 11–12. sz.

1950 A Néprajzi Múzeum magyar kerámiagyűjteményének raktára. *Ethnographia* LXI. 117–118.

1952 Népi díszítőművészetünk fejlődésének útjai. *Ethnographia* LXIII. 10–43.

1954 Évszámos hódmezővásárhelyi cserépedények a Néprajzi Múzeumban. *Néprajzi Értesítő* XXXVI. 127–147.

1956 *Magyar parasztviselet (1820–1867). I–II*. Budapest.

1958 Az angol fazekasság irodalmából. *Index Ethnographicus* III. 113–119.

- 1960a A fiatalság társas élete a kalotaszegi Nyárszón. *Néprajzi Közlemények* V. 1. sz. 220–259.
- 1960b Ceramica popolare ungherese. *Faenza* XLVI. No 5. 115–120.
- 1960c Eine Ausstellung von Ungarischer Volkskeramik im Ethnographischen Museum in Budapest. *Ethnographica* (Brno) II. 286–290.
- 1960d Fazekas, korsós, tálás. (Néhány szempont fazekasközpontjaink kutatásához és összehasonlításához). *Ethnographia* LXXI. 267–379.
- 1960e Újonnan szerzett mezőcsáti cserépedények. *Néprajzi Értesítő* XLII. 161–180.
- 1961a *Hungarian Peasant Pottery. The New Hungarian Quarterly* II.
- 1961b Magyar népi cserépedények. Kiállítás a Néprajzi Múzeumban. *Néprajzi Értesítő* XLIII. 141–170.
- 1963 A Néprajzi Múzeum kiállítása a Műcsarnokban: „Magyar népművészet”. *Múzeumi Közlemények* IV. 37–54.
- 1965 Maksa Mihály tálás (1851–1908). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1964/65.* 115–151.
- 1966 Wartha Vince-féle kerámiagyűjtemény. Néprajzi anyag. *Építőanyag* 3. 117–119.
- 1968 A magyar népművészet felfedezése. *Ethnographia* LXXIX. 1–36.
- 1969 *Négy testvér egymást kergeti. Népi mondókák, találós kérdések.* Budapest.
- 1970a Historical Background and Character of Hungarian Popular Pottery. *VII^m Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnographiques, Moscou (3. Aout – 10. Aout, 1964).* Vol. VII. Section 14. Arts Populaires. 166–168. Moscow.
- 1970b Kántor Sándor. *Népművészet–Háziipar* 2. sz.
- 1970c Népi kerámia kiállítás a Nemzeti Galériában. *Néprajzi Értesítő* LII. 181–184.
- 1971a A baranyai népi fazekasság hagyományai és a Zsolnay gyár. In Hárs Éva–Mándoki László (szerk.): *100 éves a Pécsi Porcelángyár.* 45–54. Pécs.
- 1971b Egy mohácsi fazekasműhely termelése (1904–1912). *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* XVI. 257–271.
- 1971c Emberkorsók. Adatok az antropomorf korsók funkcióihoz. *Néprajzi Értesítő* LIII. 2–32.
- 1971d Hungarian Popular Pottery: Three Important Events. *Bulletin of the International Museum for Ceramics in Faenza.* 49–55. Faenza.
- 1971e Magyar népművészet. *Műzsák – Múzeumi Magazin* 1. sz.
- 1971f „Népművészetünk története”. A Néprajzi Múzeum kiállítása. *Néprajzi Értesítő* LIV. 143–153.

- 1972a A Borsod megyei fazekasság. A *Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* II. 157–166.
- 1972b A dél-dunántúli kerámia helye a magyar és európai kerámiaművességben. *Baranyai Művelődés* 4. 36–60.
- 1972c Illusztrációk az erdélyi fazekasság történetéhez, különös tekintettel a késő-habán kerámiára. *Ethnographia* LXXXIII. 219–249.
- 1973 A népművészet felfedezése. Tanulmányok a népművészetről és iparművészetéről 1875–1899. *Documentatio Ethnographica* 4. Budapest–Szolnok.
- 1974a Magyarországi fazekascéhek. In Nagybákay Péter (szerk.): *Kézműipartörténeti Szimpózium referátumai és hozzászólásai*. 27–45. Veszprém.
- 1974b Viski Károly népművészeti kutatásainak eredményei (különös tekintettel a kerámiakutatásra). *Ethnographia* LXXXV. 164–168.
- 1976a *Butella Bálint és Pörső Örzse lakodalma*. Budapest.
- 1976b Cserépedényformák a Néprajzi Múzeum kerámiagyűjteményében. In Varga Marianna (szerk.): *Népművészeti Akadémia I. Néprajzi előadások*.
- 1976c Népi és népies törekvések a mezőtúri fazekasság történetében. In Andrásfalvy Bertalan–Sipos Zsuzsanna (szerk.): *A népművészet tegnap és ma*. 15–29. Budapest.
- 1976d *Palóc ködmönök*. Budapest.
- 1976e The community of young people in a Transylvanian village. In: *Youth in a changing world*. 207–210. Hauge.
- 1976f *Virág és népművészet*. Budapest.
- 1977a *A magyarországi fazekasság*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Budapest. Akadémiai Könyvtár, ltsz: X44827/1–2.
- 1977b A Néprajzi Múzeum Kerámiagyűjteménye. A kutatás és gyűjtés története, 1872–1972. Der Keramiksammlung des Ethnographischen Museums. Die Geschichte der Forschung und Sammlung, 1872–1972. *Néprajzi Értesítő* LIX. 17–89.
- 1977c *Kerekecske, gombocska*. Budapest.
- 1978a *Gólya bácsi, gólya*. Budapest.
- 1978b Merre tart Mezőtúr fazekassága? *Jászkunság* 24. 3–4.
- 1979a *Népi szücsmunka*. Budapest.
- 1979b *L'art des fourreurs Hongrois*. Budapest.
- 1979c *The Art of the Hungarian Furriers*. Budapest.
- 1979d *Volkstümliche ungarische Kürschnerarbeiten*. Budapest.
- 1980 A népi iparművészet múltja és jövője. In *Népi iparművészetünk időszerű kérdései, 1. rész*. A Népi Iparművészeti Tanács és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Néprajzi Választmányának országos konferenciáján a Kossuth Klubban, 1978. június 14–15.

- én elhangzott előadások korreferátumok és hozzászólások. 34–40. Budapest.*
- 1981 *Hinta-palinta tíz aranyalma. Budapest.*
- 1982 *Húzzad húzzad magadat. Budapest.*
- 1983a *Magyar népi cserépedények. Budapest.*
- 1983b Die Verbreitung der Spät-Habaner Fayance des 18. Jahrhunderts in Ungarn – dargest. Am Material des Ethnografisches Museum in Budapest. In *Keramik Freunde der Schweiz. Mitteilungsblatt* Nr. 98. 1–12.
- 1985 Pottery in the Carpathian Basin. In Hála József (ed.): *Neogene Mineral Resources in the Carpathian Basin*. 479–501. Budapest.
- 1989 *The violinist and pianist Géza Kresz and Norah Drewett. Toronto.*
- 1991a Agyagművesség. In Domokos Ottó (főszerk.): *Magyar néprajz III. Kézművesség*. 524–600. Budapest.
- 1991b *Magyar fazekas-művészet. Budapest–Novi Sad.*

IN MEMORIAM

Búcsú Tóth Margittól*
(1920–2009)

Eltávozott közülünk a komolyan is mindig mosolygós, derűs, halk szavú Tóth Margit, azon kevesek egyike, akit sok ember szeretett. Nevét a fiatalabb generációk elsősorban a legutóbbi időkből, a számára nemzetközi elismertséget is jelentő kopt kutatásai révén ismerik. Négy évtizeddel ezelőtt, 1968-ban fogadta el az Egyiptomból érkezett felkérést, hogy az ortodox egyiptomi kopt keresztények készülő liturgikus énekeit tartalmazó kötete számára kutatásokat folytasson, melynek köszönhetően hosszú éveket töltött Kairóban. Meghívója az a Ragheb Moftah volt, aki fiatalon Bartók Bélához fordult hasonló kéréssel 1935-ben, ám Bartók akkor nem tudta vállalni a munkát. A már idős ember évtizedekkel később az UNESCO-n keresztül Kodályhoz fordult, aki azonban már nem vállalhatta a munkát, így egykori kiváló tanítványa utazott ki Kairóba. Kezdetben csatlakozott hozzá Borsai Ilona, akivel a témához kapcsolódó első közös tanulmányokat is írták (*Variations ornementales dans l'interprétation d'un hymne copte. Studia Musicologica XI. 1–4. Bp., 1969; Melody Types of Egyptian Wedding Songs. Acta Ethnographica 19. Bp., 1970*).

Tóth Margit nevét a széles nagyközönség a Bartha Dénes főszerkesztésében 1965-ben megjelent *Zenei Lexikon* – a zenei szakmában röviden csak „Bartha–Tóth”-ként emlegetett lexikon – szerkesztőjeként ismeri. Lexikoncikként írójaként is találkozunk nevével a német *New German Music Encyclopaedia* (Leipzig) 1960-as kötetében, Újfalussy József társszerzőjeként pedig a *Musik in Geschichte und Gegenwart* zenei lexikon (Kassel) 1974-es kötetében.

Bár a kopt kutatás (eredménye: *The Coptic Orthodox liturgy of St. Basil: with complete musical transcription. Coptic Orthodox Patriarchate. Compiled by Ragheb Moftah, music transcription by Margit Tóth, text edited by Martha Roy. American University in Cairo Press, Cairo, 1998*) látszatra rácáfol, Tóth Margitot nem annyira vonzotta az önálló eredmény létrehozása. Sokkal inkább a mások mellett szeretetteljes figyelemmel, odaadó precizitással való munkálkodás jellemezte.

* Elhangzott Tóth Margit gyászmise keretében tartott temetésén 2009. december 10-én, a budapest–kelenföldi Szent Gellért-templomban.

*Sisák Imre polgármester köszönti a Pásztón 2006-ban megrendezett
Rajeczky Benjamin-emlékülés résztvevőit*

Balról jobbra: Tari Lujza, Tóth Margit, Sisák Imre, Szende László történész és Kerekes
Károly nyugalmazott zirci apát

Az apácai alázat, szolgálat is oka, hogy írásban sajnálatosan kevészer nyilatkozott meg. Hogy kitűnő munkákat hagyhatott volna hátra, azt jól mutatja a Bartók egykori énekese, Ambrus Sándorné Márton Kata előadói stílusának szentelt tanulmánya (*Egy népi énekes dallamainak változása Bartók óta*. In *Magyar zenetörténeti tanulmányok Szabolcsi Bence 70. születésnapjára*. Szerk.: Bónis Ferenc, Bp., 1969). Annak is kevészer adta jelét, hogy a hazai lejegyzési iskola egyik kimagasló képviselője, melyről vele dolgozva többször meggyőződhettem. A liturgikus hagyomány részeként szinte titokban, kizárólag szájhagyományos technikákkal fenntartott, az európai fül számára intonációban és ritmikában egyaránt idegen, lejegyzés és megtanulás szempontjából nehéz, sajátos kopt zene megismerésében és dallamainak lejegyzési technikája finomításában eleinte azonban még neki is segítségre volt szüksége. E segítséget Rajeczky Benjamtól kapta meg.

Az 1920. június 20-án Budapesten született Tóth Margit zongoristaként kezdte pályafutását, rendkívül jó zenei és technikai adottságokkal. Útja a Zeneakadémiára vezetett, ahol a kiváló Dohnányi-növendék, Faragó György volt a tanára. Ragyogó előadóművészi karrier előtt állt, amikor – mint többször mesélte – megérintette egy hívás és elhagyva a zenei pályát, belépett a ciszterciek női szerzetesrendjébe. A szerzetesrendek feloszlata után, 1951-ben

tért vissza a Zeneakadémiára, de akkor már a Kodály Zoltán által vezetett, akkor indított népzene tudományi szakra, ahol 1956-ban szerezte meg diplomáját. Kiváló zenei felkészültségének és szerénységének köszönhetően állandó tagja lett Kodály legendás kis házi kórusának. 1951-től egyben Lajtha László mellett kezdett dolgozni a Néprajzi Múzeum Zenei Osztályán. A népzene kutatás iránt érdeklődők leginkább innen, a Lajtha-csoport tagjaként ismerik a nevét. Számos népzene gyűjtőúton vett részt Lajthával és Erdélyi Zsuzsannával, főként a Dunántúlon. Gyűjtött önállóan és Sárosi Bálinttal is. Lajtha László halála után természetes volt, hogy 1964-től ő lett a Néprajzi Múzeum Zenei Osztályának vezetője, nyugdíjba vonulásáig. A Néprajzi Múzeumban nagy körültekintéssel ügyelt a muzeális felvételekre, a támlapokra és hangszerekre, miközben jó kapcsolatot alakított ki az intézmény többi osztályával és az MTA Népzene kutató Csoportjával. A múzeum anyagából az 1960-as évek legvégén Sztanó Pállal hanglemezt szerkesztett (*A Néprajzi Múzeum Népzenei Gyűjteménye I., é. n.*), hangszerkiállítás létrehozásában segédkezett.

A Lajtha utáni múzeumi korszaknak már én is szemtanúja voltam. Életrajzi adatait felsorolva nehéz is száraz tényszerűséggel folytatni érdemeinek felsorolását. Hiszen hogyan jutna eszembe, amikor 1968 tavaszán, első éves zeneakadémistaként, még messze a népzenei mozgalomtól, először találkozhattam vele a múzeumban! Rajeczky tanár úr küldött ki hozzá a Könyves Kálmán körútra egy doboz bonbonnal, névnapra köszöntéssel, mert neki külföldi konferenciára kellett utaznia, de szeretett barátai felköszöntéséről a világegért sem feledkezett volna meg! Én lelkesen elmondtam, hogy kerülök ide, pásztóiként mi a kapcsolat a Rajeczky családdal és Béni bácsival, mit tanulok a Zeneakadémián, s hogy Budapestre kerülve egyik első gondom volt, hogy eljőjsek a múzeumba megnézni a népi hangszereket, valamint hogy nem rég is jártam ott, a nemzetközi anyagot is bemutató kiállítás megtekintése céljából. Elmondtam, hogy érettségi után a nyári szünetben a népzene gyűjtésbe is belekóstoltam. Elköszöntem, kiléptem az ajtón, becsuktam, ő pedig kifutott utánam és angyali hangon utánam szól: nem lenne-e kedvem segédkezni mellette az osztály munkájában? A következő héttől hosszú estékbe nyúlóan ott voltam, s az ő szárnyai alatt kezdeztem meg közelről bepillantani a népzene tudományi munkába, tanulhattam bele a zenei muzeológiába, sok kitűnőséget megismerve jelenből és múltból. (Bár tevékenységemet önzetlennül, ingyen végeztem, eredményét látva, a tanév végén a nyári szünet alatt, kis fizetéssel járó otthon végzendő munkát kaptam tőle: a kottás formában még meg nem lévő fonográffelvételek lejegyzését, főleg Lajtha Udvarhely megyei és dunántúli gyűjtéseiből.) A múltból „Laci bácsi” élő valóságként élt: Tóth Margit és Erdélyi Zsuzsanna a múzeumi szobában egymás közt és az időnként odalátogatókkal (Gábor Éva, Avasi Béla, Pesovár Ernő, Sárosi Bálint) a jelenbe hozták vissza Lajtha Lászlót, de olykor akár Bartókot, Kodályt, sőt, akár Vikár Bélát is. Szerette a régi múzeumi épületet, nem zavarta a hangfelvételek

tárolására szolgáló belső kis szoba sötétsége, poros levegője. A Könyves Kálmán körüti régi épület elhagyása, a múzeum átköltözése nagyon megviselte, különösen amikor azt tapasztalta, hogy a hangszerek pakolását nem kellő hozzáértéssel végezték. Már az új épületben elkeseredve mutatta, hogy egyes fúvós hangszerek (főleg tárogatók, klarinétok) alkatrészeit csomagoláskor más-más helyre rakták, nem lehet őket megtalálni és összerakni. Ott az új közegben, sok régi kollégájától kényszerűen megválva, a politikailag a korábbinál még szorosabb új vezetés alatt már nem találta a helyét. Nyugdíjba vonulása után rövid ideig bedolgozott a Zenetudományi Intézetbe, majd következett Kairó. Nem volt könnyű nyugdíjasként egy idegen muzulmán országban nőként, helyi nyelvismeret nélkül, az ösztöndíjas időszak lejárta után meglehetősen szűkös anyagi viszonyok között új életet kezdenie. Szerény eltökéltséggel mégis vállalta, kintléte alatt önként rendbe téve a kopt egyház könyvtárát és vállalva az ott élő magyar gyerekek zenére tanítását is.

Az egyedül élő, de hitében szilárd, vallását gyakorló, barátainak segíteni mindig kész, háztartásában rendszeresen főző, sőt, befőző, idegen nyelveken is szellemesen társalgó népzene kutatót nem ismerhetjük meg a kevés írott népzene tudományi munkája alapján. Hálás vagyok a sorsnak, hogy az elveiben következetes Tóth Margitot emberként és segítő jó barátként is közelről megismerhettem! Mert a drága Margit volt az, aki Kairóba kiutazván, 1975-ben önzetlenül átadta lakását első gyerekünk megszületése után a rossz körülmények közt albérlésben lakó, önálló lakással még nem rendelkező kis családnak! Így aztán jó pár évig az a furcsa helyzet állt elő, hogy itthonlétekor saját lakásában mi láthattuk őt vendégül kedves barátaival, Béni bácsival, az egykor szintén ciszterci szerzetes Alberttel, azaz Bárdos Kornéllal együtt!

Tóth Margit tudományos munkássága elismeréseként 2001-ben még Kairóban vehette át kitüntetését, *A Magyar Köztársasági Érdemrend Tiszti Keresztjét*. Egyiptomból való hazatérte után több vele készült szakmai interjú jelent meg. Nyolcvanötödik születésnapján, 2005-ben köszönhettem a *Hagyományra hangolva* című rádióműsorban, 2006-ban pedig sikerült megnyernem egy Rajeczky Benjamin emlékére Pásztón rendezett konferencián való szereplésre is. 2007-ben még hallhattuk a Magyar Kodály Társaság konferenciáján, amelyen a Ragheb Moftahtól Kodálynak szóló felkérés körülményeiről számolt be. Amíg tehette, hűségesen részt vett a Ciszterci Diákszövetség öszszejevetelein, a Budai Ciszterci Gimnázium Rajeczky emlékére rendezett gregorián- és népdaléneklési versenyein, szorgalmasan eljárta kis vallási közösségébe, tartotta a kapcsolatot régi itthoni és Kairóban szerzett barátaival. Az öregség betegségei azonban őt is legyőzték. Munkájának eredménye és emléke azonban köztünk marad.

Nyugodjon békében!

MINDENFÉLE

Az Európai Folklór Központért Egyesület és az Európai Folklór Intézet története (1994–2009)*

Európai Folklór Intézet

European Folklore Institute

Tizenöt évvel ezelőtt alakult meg az Európai Folklór Központért Egyesület azzal a céllal, hogy a folklór megmentését célzó UNESCO-határozatok végrehajtásának intézménye legyen. A konkrét feladatokat ennek a civil szerveződének a végrehajtó irodája, az Európai Folklór Intézet (EFI) látja el. Az intézet alapvető feladata a folklórral kapcsolatos különböző területek, a kutatás, a revival mozgalom és az oktatás közötti közvetítés, amelyet az európai hagyományos, etnikai és kisebbségi kultúrák meghatározása, dokumentálása, védelme, megőrzése, terjesztése (kutatás, oktatás, művészet, revitalizáció), a nemzetközi együttműködés, a fenti témákkal foglalkozó intézmények ismertetése, a hagyományos kultúra számára szélesebb nyilvánosság és hivatalos, kormányzati elismerés, a hagyományos kultúrával foglalkozó területeken a szakmai színvonal és a hitelesség fejlesztése, a hagyományos kultúra széles körű elismertségének és megbecsülésének fejlesztése, ezáltal az életminőség javítása, a személyes identitás és önbecsülés növelése, amelyeket az etnikai csoportok közti kölcsönös tisztelet elősegítése révén kíván megvalósítani.

Rövid történeti áttekintés

1992 júniusában Hoppál Mihályt felkereste N. Balogh Anikó (Magyarország UNESCO-hoz akkreditált nagykövete), aki párizsi előzetes tájékozódása alapján azt javasolta, hogy készüljön egy néhány oldalas tervezet egy nemzetközi (európai) folklór központ megalapításának lehetőségeiről és felépítéséről. A szeptemberre elkészült részletes megvalósíthatósági tanulmány a skandináv országokban megismert és jól működő északi példáról, amely a tudósok

* Készült az *EFI Communicationes 2. (Európai Folklór Intézet. Célok, feladatok, előtörténet*. Szerk.: Hoppál Mihály, Csonka-Takács Eszter. Budapest, 1999) és 14. (Csonka-Takács Eszter: *Az Európai Folklór Intézet története (1995–2005)*. Budapest, 2005.) számának felhasználásával.

együttműködésében a magas szintű a „népi diplomácia” megvalósulását képzelte el, ezzel is példát mutatva a nemzetközi–európai–regionális együttműködésre. Az elképzelés először az volt, hogy a Nordic Institute of Folklore mintájára egy közép-európai intézményt lehetne/kellene létrehozni. Andrásfalvy Bertalannak, aki akkor a kultusztárcát irányította, azonban már kész tervezete volt. Ő egy gyakorlati feladatokat ellátó intézmény létrehozását vizionálta, valami olyasmit, mint ami aztán később a Hagyományok Háza tevékenységében megvalósult. Ezt a feladatot az 1992 márciusában létrehozott Magyar Művelődési Intézethez delegálta. A Halász Péter vezette intézményben újabb és újabb „megvalósíthatósági tanulmányok” születtek – így például Halmos Béla és Hoppál Mihály, majd később Nagy Ilona és Voigt Vilmos közreműködésével. A Magyar Művelődési Intézetben kijelölték a központ szobáit és így elkezdődhetett az érdemi munka.

1994 januárjában a magyar Művelődési és Közoktatási Minisztérium egy előkészítő irodát hozott létre, amelynek vezetésére Felföldi László kapott megbízást, és amelynek két munkatársa adatbázist állított össze Európa egész területéről a hagyományos kultúrával, etnikai és kisebbségi témakörökkel foglalkozó intézmények, szervezetek és személyek adataival, akik a tervek szerint később együttműködő partnerei lehetnek az Európai Folklór Központnak.

Mivel az akkori magyarországi jogi szabályok értelmében a központ nem lehetett önálló intézmény, 1994. november 21-én megalakult az Európai Folklór Központért Egyesület, amely aztán saját operatív szerveként alapította meg a központot (a későbbi intézetet). Az egyesület célkitűzései és feladatai megegyeznek az intézetével, azaz tudományos tevékenységet és kutatómunkát kíván folytatni a kulturális örökség megóvásáért. Az egyesület nem folytat közvetlen politikai tevékenységet, szervezete pártoktól független és azoknak anyagi támogatást nem nyújt, nem veszi igénybe politikai pártok támogatását. A civil szervezetként működő egyesület (előkészítő irodája) egy végrehajtó, állandó iroda létrehozására 1995 márciusában nemzetközi szakértői tanácskozást rendezett 31 külföldi, 15 magyar szakember és két UNESCO-kiküldött részvételével, amelyen az Európai Folklór Központ megvalósíthatósági tervét vitatták meg. Ugyanitt választották meg azt a Nemzetközi Tanácsadó Testületet is, amely az intézmény fő irányelveinek meghatározásában jelentős szerepet játszott, és amelynek mandátuma két évre szólt. Az első kétéves ciklusban tagjai a következők voltak: Egil Bakka (Norvégia), Robin Gwyndaf (Wales), Alan Jabbour (Amerikai Egyesült Államok), Konrad Köstlin (Ausztria), Jean Roche (Franciaország), Anna-Leena Siikala (Finnország), Voigt Vilmos (Magyarország).

Az Európai Folklór Intézet 1996. január 1-én kezdte meg tényleges működését, két állandó munkatárssal, Kürti László igazgatóval és Verebélyi Kincső igazgatóhelyetttel. 1997 elején az egyesület elnöke Hoppál Mihály lett, míg a korábbi elnök, Felföldi László vállalta egy esztendőre az igazgatói teendőket ellátását. Az egyesület elnökségének tagjaként 1998-tól Andrásfalvy

Bertalan, Barna Gábor, Felföldi László, Héra Éva, Voigt Vilmos felügyelte a központ operatív munkáját.

A közgyűlés határozatának értelmében 1998 januárjától az Európai Folklór Központ igazgatója Hoppál Mihály lett, az egyesület elnöke pedig Felföldi László. 1999-ben a közgyűlés a központ nevét Európai Folklór Intézetre (rövidítése EFI) változtatta. Ez évtől az intézetben új munkatársak kezdtek meg tevékenységüket. Szeptembertől a szakmai munkába Csonka-Takács Eszter kapcsolódott be tudományos munkatársként, 2000 januárjától a kiadványokkal kapcsolatos teendőket Fazekas Zsuzsa látja el. Az intézet e változások közben új helyen (Budapest, I. Szilágyi Dezső tér 6.), tágasabb irodában folytatta munkáját. Kialakította egységes és egyedi megjelenési arculatát (Kasza Móni munkája), megújította honlapját, új könyvsorozatokat, folyóiratot indított. Megújította szakmai és intézményes kapcsolatait.

2004 januárjában Hoppál Mihály öt évre kapott megbízást az igazgatói teendők ellátására, ezt a munkát félállásban végezte és végzi. Ugyanezen a közgyűlésen a következő elnökségi tagokat választotta meg az egyesület tagsága: Felföldi László, Héra Éva, Voigt Vilmos, Bartha Elek, Gráfik Imre, Küllös Imola és Tari János. Tiszteletbeli elnöknek választották a már korábban az elnöki tisztet betöltő Vargyas Lajos mellé Andrásfalvy Bertalant.

2008 végén Hoppál Mihály újabb négy esztendőre (2012 végéig) kapott megbízást az intézet igazgatására a közgyűlés tagjaitól.

2000-ben az Európai Folklór Intézet megalapította az *Európai Folklór Érem* elnevezésű kitüntetést, melyet általában évente egy alkalommal ítél oda olyan kutatóknak, akik kiemelkedő jelentőségű munkásságukkal hozzájárulnak a magyar és az európai folklór kutatásához. Az évek során úgy alakult, hogy a kitüntetettek éppen kerek évfordulót ünnepeltek és ebből az alkalomból kapták meg az Európai Folklór Intézet elismerését: 2000-ben Paczolay Gyula, 2001-ben Erdélyi Zsuzsanna, 2002-ben Ujváry Zoltán, 2003-ban Voigt Vilmos, 2004-ben Kriza Ildikó, 2006-ban Kallós Zoltán, 2007-ben pedig Héra Éva és Felföldi László kaphatta meg az érmet.

Az Európai Folklór Intézet szakmai tevékenysége

Az intézet alapvető feladata a folklórral kapcsolatos különböző területek, a kutatás, a revival mozgalom és az oktatás közötti közvetítés. Fontos feladatának tartja továbbá az európai folklór értékeinek propagálását: a tudományos vizsgálatokkal, publikálásukkal, felhasználásukkal, megőrzésükkel kapcsolatos problémák felvetését; javaslatok, programok megfogalmazását; a problémamegoldás támogatását és a feladatok koordinálását.

1. Intézményes kapcsolatok

E fenti célkitűzések eléréséhez nélkülözhetetlen a szoros kapcsolattartás és együttműködés más hasonló hazai és külföldi intézményekkel. Az EFI alapi-

tási célkitűzéseiből adódóan néhány év alatt a hazai és a közép-európai korszerűbb hagyományszemlélet és folklórkutatás kialakításának egyik vezető intézményévé vált.

Az intézet elsősorban a néprajzzal foglalkozó alapintézményekkel kezdeményezte az együttműködést. Felvette a kapcsolatot a hazai egyetemi folklór tanszékekkel, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetével, a Néprajzi Múzeummal, a Hagyományok Házával, a Magyar Néprajzi Társasággal és az MTA Zenetudományi Intézetével. Kapcsolatba került továbbá más kulturális intézményekkel, mint például a Balassi Intézet. A szakmai kapcsolatfelvétel a határon túli magyar kulturális szervezetekre is kiterjedt. Az intézet együttműködik a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékével, a Kriza János Néprajzi Társasággal, a komáromi Etnológiai Központtal és más intézményekkel. Az említett szervezetekkel az együttműködés közös kiadványok, programok, konferenciák megvalósításában és kiadványcsere útján valósult meg. Ezekkel az intézményekkel és szakemberekkel azért is szükséges együttműködni, mert a lokális hagyományok életét, túlélési lehetőségeit közvetlen közelről ismerik, ezért éppen az Európai Folklór Intézet lehet segítségükre abban, hogy bekapcsolódjanak egy határok nélküli Európa kulturális vérkeringésébe.

2002 és 2004 között az Európai Folklór Intézet társszervezőként bekapcsolódott egy a *Culture 2000* keretprogramhoz tartozó Európai Unió programjába, amelynek kezdeményezője a finnországi Folk Arts Centre és az ITE-Museum of Contemporary Folk Art volt. A *Contemporary Folk Art in Europe – Equal Rights to Creativity* (Kortárs népművészet Európában – Egyenlő jogok az alkotáshoz) elnevezésű nemzetközi programsorozat célja az volt, hogy feltérképezze és dokumentálja Európában azokat a folyamatokat, amelyek a népművészet terén bekövetkezett változásokból adódnak. A résztvevő országok (Anglia, Franciaország, Finnország, Olaszország, Észtország) kiállítások és konferenciák rendezésével járultak hozzá a nemzetközi párbeszédhez, amelyeken a szakemberek bemutatták tapasztalataikat és az egyes országokra jellemző sajátos, megújuló-újító jellegű népművészeti törekvéseket. A program részeként Magyarországon az Európai Folklór Intézet rendezte meg a kortárs népművészeti jelenségeket bemutató kiállítását *Fából vaskarika – Nem-mindennapi kreativitás* címmel és az ehhez kapcsolódó nemzetközi konferenciát. Ezzel a tematikával 2004-ben az intézet később csatlakozott a Néprajzi Múzeum MADOK-programjához, melynek célja a kortárs kulturális jelenségekkel foglalkozó intézmények összefogása.

Az UNESCO közgyűlésére terveztük felterjeszteni 2005-ben a *Folklór Világnapját* (*World Folklore Day*), melyre a javaslatot Voigt Vilmos fogalmazta meg, és melynek időpontját szeptember 13-ra tette. Sajnos felterjesztésünket nem koronázta siker. Az UNESCO Párizsban tartott közgyűlésén adminisztratív okok miatt nem került be javaslatunk a megtárgyalandó határozata-

tok közé, így nem is szavazhattak róla a delegátusok, holott a már meglévő több mint száz világnap közé ezt is megszavazták volna!

2005 elején kezdődött az a nagyszabású munka, amely a 2006-os Bartók-évhez kapcsolódott. Az UNESCO Magyarországi Bizottságának megbízásából az EFI volt a fő szervezője annak a kiadási tevékenységnek, melynek során Bartók Béla 1914-es algériai gyűjtése és az ahhoz kapcsolódó dokumentumok multimédiás CD-ROM-on jelenhettek meg. A munkában részt vett az MTA Zenetudományi Intézete, de az EFI fogta össze a résztvevő szakemberek és más munkatársak tevékenységét és szervezte a kiadással kapcsolatos minden egyéb (jogok, gyártás, grafika stb.) feladatvégzését és koordinációját. A CD-ROM kiadásával az Intézet kapcsolatba került az algériai kulturális minisztériummal és az arab zenetörténettel foglalkozó külföldi szakemberekkel. A CD-ROM szakmai bemutatójára 2006. októberben került sor az MTA Zenetudományi Intézetében nemzetközi szakértők részvételével.

2. Konferenciák

Az elmúlt másfél évtized során az intézethez több hazai és nemzetközi konferencia megrendezése kötődött. 1996-ban a kalocsai Dunamenti Folklór Fesztiválhoz kapcsolódóan *A hagyományok szerepe az internetikus kapcsolatokban* címmel nemzetközi tudományos konferenciát szervezett az UNESCO anyagi támogatásával. A konferencián tizennyolc ország szakemberei vettek részt, akik adatgyűjtéssel és feldolgozással, valamint a folklór internetikus hatásaival foglalkoznak. A nemzetközi konferencia témája a hagyományoknak Közép-, Kelet- és Délkelet-Európában az internetikus kapcsolatokban betöltött szerepe volt. A tanácskozás nemcsak nemzetközi volt, hanem témájából adódóan multidiszciplináris is; a meghívott szakértők között nyelvészek, etnomuzikológusok, etnológusok, folkloristák, szociológusok és a kulturális antropológia kutatói egyaránt szerepeltek. A konferencia címében szereplő „hagyományok” kifejezést természetesen korántsem konvencionális értelemben használták. A szervezők és a résztvevők fontosnak érezték, hogy a kisebbségi nyelvek, intézmények, valamint az UNESCO 1989-es *Ajánlásában* (magyarul lásd az *EFI Communicationes* 1-es számában) megfogalmazott és elfogadott kulturális hagyatékok számottevően hozzájáruljanak a kisebbség és többség, valamint a nemzetek közötti kapcsolatok hatékonyabb kiépítéséhez, közeledésük elősegítéséhez. Erről a témáról nemigen esett még szó sem az UNESCO által támogatott programok keretein belül, sem a magyarországi konferenciák folyamán. Ezt a hiányt pótolta az intézet (akkor még központ) első nemzetközi konferenciája.

1998-ban került sor Jászberényben a *Sokszínű Európa: Illúzió vagy valóság* című konferenciára, amely a nemzeti kisebbségek hagyományos kultúrájával foglalkozott. A rendezvény célja az volt, hogy lehetőséget biztosítson a tudomány, a kultúra és az oktatás szakemberei számára a találkozásra, és az európai, nemzeti, vallási, etnikai kisebbségek hagyományos kultúrájával fog-

lalkozó eszmecserére. A találkozó gondolata abból a felismerésből fakadt, hogy a kisebbségek kultúrájának szerves részét képező hagyományos kultúra szerte Európában veszélyben van. A politikai, gazdasági változások és a világméretű globalizálódás pozitív hatásai csak ritkán ellensúlyozzák azokat a negatív hatásokat, amelyek a hagyományos kultúra elemeinek eltűnését, ápolásuk ellehetetlenülését okozzák. A konferencián elhangzott előadásokból az intézet *Multicultural Europe: Illusion or Reality* címmel angol nyelvű tanulmánykötetet jelentetett meg.

1999-ben, ismét a Dunamenti Folklór Fesztiválhoz kapcsolódva, az intézet részt vett egy újabb nemzetközi konferencia előkészítésében és megszervezésében, melynek címe *Hitelesség: kié a hagyomány?* (*Authenticity: Who's Tradition*), melynek előadásai egy angol nyelvű kötetben jelentek meg.

2002-ben Szekszárdon rendezte meg az intézet az *UNESCO Proclamation of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity* (A hagyományos kultúra állami és nemzetközi elismeréséről) című nemzetközi konferenciáját. A tanácskozás alap gondolata az UNESCO *Living Human Treasures* elnevezésű programja volt (magyarul lásd az intézet *EFI Communicationes* sorozatának 5. számában), amely 1996-ban újra ráirányította a figyelmet az élő emberi értékek veszélyeztetettségének problémájára. Ennek szellemében szükségesnek látszott az akkori helyzet fölmérésére, a korábban már létező állami, kormányzati elismerési formák újjáélesztésére és az UNESCO által ajánlott nemzetközi rendszer megismerésére és alkalmazására való figyelemfelhívás. Ezért lehetőséget kellett teremteni azoknak a kultúrpolitikusoknak és szakembereknek a nemzetközi szintű találkozójára, akik e területtel közvetlenül foglalkoznak.

2003 májusában a Hagyományok Háza Népművészeti Főosztályával közösen rendezett az intézet konferenciát *A hagyományról* címmel. A tanácskozáson több külföldi szakember is részt vett és igen magas színvonalú előadások hangzottak el.

2004 májusában az *EFI Köz-művészet – Egyenlő jogok az alkotáshoz* címmel szimpóziumot rendezett az Európai Unió *Contemporary Folk Art in Europe – Equal Rights to Creativity* nemzetközi program részeként. A tudományos tanácskozás célja az volt, hogy a külföldi és hazai szakemberek megvitathassák a kortárs népművészet helyzetét és összevethessék az egyes országok új művészeti törekvéseit. A szakmai találkozó néhány alapvető kérdésre kereste a választ: hol húzódnak a művészet határai; van-e átjárhatóság a művészeti ágak között; mit nevezhetünk mai népművészetnek, amatőr, illetve naiv művészetnek; az egyes országok, régiók milyen hagyománnyal rendelkeznek a nem hivatásos művészeti tevékenységek területén; van-e intézményes keretek között folyó feltárás, kutatás, gyűjtés, megőrzés; milyen a nem képzett alkotók megítélése, helye a művésztsadalomban; van-e lehetőség a bemutatkozásra?

2005 májusában ünnepelte az intézet fennállásának 10. évfordulóját. Az ebből az alkalomból szervezett egynapos megbeszélésen az EFI tízéves tevékenysége került bemutatásra és ezen az EFKE tagságán kívül a társintézetek és az együttműködő szervezetek képviselői, néprajzi szakemberek, valamint az EFI-vel munkakapcsolatban álló munkatársak is részt vettek. Az előadók az intézethez kapcsolódó nemzetközi kezdeményezésekről és a nemzetközi programokban való részvételről és ezek EFI általi hazai képviseletéről beszéltek.

2007-ben két nagyrendezvény is zajlott. A március 30.–április 1. között megrendezett konferencia a *Nemzetközi megemlékezés a népzene kutatás megindulásának 100. évfordulójáról (Bartók és Kodály népzene kutató tevékenysége)* címet kapta. A konferencia célkitűzése szerint külföldi szakemberek részvételével emlékezett meg a modern európai népzene kutatás megindulásának 100 éves évfordulójáról, amely Bartók Béla, Kodály Zoltán és munkatársaik kezdeményezése révén indult el és nemzetközi jelentőségű eredményeket hozott. A magyar és a külföldi résztvevők megtárgyalták a népzene kutatás jövő feladatait a nemzetközi összehasonlító kutatás területén a közép- és kelet-európai térségben.

2007. szeptember 17–20. között zajlott a nemzetközi konferencia a szellemi kulturális örökség védelméről és a helyi önkormányzatok vezetőinek és képviselőinek nemzetközi fóruma, *A szellemi kulturális örökségvédelem és a hálózatépítés*. A konferencia célja volt áttekinteni az egyezményhez való csatlakozásból adódó állami feladatokat, továbbá a kutatókra, a kulturális és oktatási intézményekre, civil szervezetekre, valamint a helyi közösségekre váró tennivalókat. A pécsi nemzetközi konferencia előadásából 2008-ban az intézet tanulmánykötetet is megjelentetett.

3. Publikációs tevékenység, kiadványok

Az Európai Folklór Intézet alapfeladatának megfelelően kiemelt figyelmet fordít a kulturális örökség megóvására és a szellemi örökség védelmére. Az intézet a magas színvonalú és gyakran hiánypótló publikációk kiadásával a néprajz és folklór iránt érdeklődő szakmai és laikus közönséget kívánja ellátni. Három magyar nyelvű (Örökség, Folklór, A népművészet mesterei) és egy angol nyelvű könyvsorozat (Bibliotheca Traditiones Europae) mellett a 2009-től A világ eposzai sorozat kiadása kapcsolódik az intézethez. Továbbá *Hungarian Heritage* címmel angol nyelvű folyóiratot és *EFI Communicationes* címmel füzetsorozatot tart fenn, illetve sorozaton kívüli, önálló kötetek, filmek és népzenei CD-k kiadását végzi.

Az intézet Örökség című, 1999-ben az Osiris Kiadóval közösen indított könyvsorozatának köteteiben színvonalas, hiánypótló tanulmányok, monográfiák láttak napvilágot. Az EFI ezzel igyekszik segíteni a kevés publikálási lehetőséghez jutó kutatókat, illetve kiemelkedő jelentőségű és régóta hiányzó alapmunkákat, gyűjteményes köteteket ad közre (konferencia-előadások, kivá-

ló néprajzkutatók tiszteletére írt tanulmányok). 2002-től a sorozat a Gondolat Kiadóval közösen jelenik meg. Eddig 18 kötet került kiadásra.

A 2000-ben indult Folklór sorozatot a L'Harmattan Kiadóval közösen jelenteti meg az intézet. Fontos feladata a helyi tudás, folklór, szó hagyomány, ének, tánc, zene és mesterségek hagyományainak megmentésére való figyelemfelhívás és azok közkinccsá tétele. Ezért a sorozat célja a hagyományos kultúra és folklór emlékeinek közzététele és terjesztése, valamint a folklór területén végzett gyűjtések, hiteles népi szövegek felkutatása, eredeti gyűjtések megjelentetése. Különösen, ha maga a műfaj, vagy a feldolgozás eltér a megszokottól. Ilyen lehet egy alapos szöveggyűjtemény, amely témáját vagy a gyűjtés helyét – esetleg idejét – tekintve unikális. Eddig a sorozatban 13 kötet látott napvilágot.

A szellemi örökség védelmének leghatékonyabb módja, a kultúra elemeinek összegyűjtése, archiválása, mely által megőrizhetők nemcsak a kutatás, hanem a művészetek számára is. Ezt a célt szem előtt tartva, a hagyomány hordozóit ismertté és hivatalosan elismertté kell tenni, ezért számos országban változatos formákat alakítottak ki arra, hogy elismerjék a tehetséges népi alkotókat. A népművészet mesterei sorozat azért jött létre, hogy tematikusan sorra véve az egyes folklór- és népművészeti ágazatokat, a hazai és nemzetközi érdeklődők számára is bemutassa a hagyományos kultúra kiváló előadó egyéniségeinek, alkotóinak sorát, mely egyben a magyar példa ismertetése is. A sorozat jelenleg a 3. kötetnél tart.

A Bibliotheca Traditionis Europae című, angol nyelvű könyvsorozatban hazai szerzők nemzetközi érdeklődésre számot tartó munkái, vagy az intézet által szervezett nemzetközi konferenciákon elhangzott előadások megszerkesztett változatai jelennek meg, eddig 4 kötet látott napvilágot. A sorozat társkiadója az Akadémiai Kiadó.

A hősepika a költői folklór kitüntetett része azoknál a népeknél, amelyek megőrizték szóbeli hagyományaikat. A múlt század hetvenes éveiben már volt egy eposz-sorozata a magyar könyvkiadásnak. Az Európa Könyvkiadó egymás után jelentette meg a különböző híres epikus költeményeket, így a kirgiz *Manasz* eposz részleteit, egy mordvin epikus költeményt, a mongol Geszer kán történetét és a burját hősepeket, az észti *Kalevipoeg*et, valamint az óizlandi *Edda* fordítását is. Ezek a kötetek ma már könyvritkaságnak számítanak. Ezért is kell most újbóli kiadásukon gondolkodni, kiegészítve az akkor megjelent néhány kötetet újabb, most készült fordításokkal. Ezzel kívánunk hozzájárulni az UNESCO által meghirdetett „kultúrák közötti párbeszéd” programhoz. Az Európai Folklór Intézet és a L'Harmattan Kiadó 2008-ban közösen indított A világ eposzai című könyvsorozatával sorra közölni kívánja e költői mesterműveket. A könyvsorozat szerkesztője Hoppál Mihály, a kötetek szövegeinek gondozója Fazekas Zsuzsa. A 2008-ban indított könyvsorozat 4. kötete áll már kiadás alatt.

Az *EFI Communicationes* füzet sorozatban rövidebb tanulmányok, valamint az intézet tevékenységéhez szorosabban kapcsolódó UNESCO-határozatok, illetve ajánlások látnak napvilágot. Ennek alsorozataként, *Varia Bibliographica* címen jelennek meg jeles néprajzkutatók életmű-bibliográfiái, illetve néprajzi tanszékek szakdolgozati és disszertáció-jegyzékei. 2009-ben a sorozat a 21. füzetet jegyzi.

A *Hungarian Heritage* folyóirat megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap-program Népművészeti Kollégiuma támogatja. A folyóirat célja, hogy átfogó képet adjon a tradicionális magyar kultúra és a megújuló folklórhagyományok jelenségeiről. Miután a kulturális örökség megőrzése kiemelten fontos feladattá vált, ezért a folyóiratban megjelennek hosszabb, rövidebb tanulmányok, elméleti cikkek és esszék a hagyomány természetéről, a hagyományörzés bartóki modelljéről. Állandó rovatában a hagyományos kultúrával foglalkozó jelentősebb műhelyek munkáiról szóló beszámolók jelennek meg. Továbbá könyvismertetések, kiállításbemutatók, film- és CD-ismertetések kapnak helyet a folyóiratban, amelynek szakmai előkészítését tíztagú szerkesztőbizottság segíti, főszerkesztő: Hoppál Mihály. Eddig 10 szám látott napvilágot.

Az intézet nevéhez hét, sorozaton kívüli kötetet is fűződik. A legutóbbi a 2009 őszén az erdélyi Mentor Kiadóval közösen, *Erdélyi néphagyományok* címmel megjelentetett vaskos könyv, mely Szabó Sámuelnek és gyűjtői körének több mint száz éven át kiadatlanul kallódó, forrásértékű néprajzi hagyatékának gyűjteménye. Szintén a 2009-es év folyamán egy másik kivételes gyűjteményt is jegyzett az intézet: az Arcanum Kiadó készítette DVD-ROM adatbázist, mely magában foglalja az elmúlt másfél évtized összes EFI publikációját, mint ahogy azt címe is jelzi: *15 év kiadványai – Európai Folklor Intézet* (DVD-ROM). Ez több mint 70 kötetet jelent, több ezer oldal terjedelemben, valamint két filmet és 12 órányi hangfelvételt.

4. A szellemi kulturális világörökség program képvisellete

A nem anyagi természetű (a továbbiakban az egyszerűség kedvéért „szellemi”) örökség arra érdemesnek talált „mesterművei” 2001 tavaszától minden második évben felkerülhetnek az UNESCO szellemi örökség listájára (*Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity*). Az elismerés a népi és hagyományos kifejezésformákhoz, illetve kulturális terekhez kapcsolódik. A lista fő feladata az volna, hogy az UNESCO által biztosított nyilvánosság erejével a kulturális sokszínűséget fenyegető veszélyekre irányítsa a figyelmet. A sokszínűség fenntartásában a szellemi örökség kulcsfontosságú szerepet játszik: biztosítja a kulturális identitás megőrzésének és a kreativitás kibontakozásának feltételeit, s ezen túlmenően a nemzetek, kultúrák közötti harmonikus viszony, a kölcsönös tolerancia zálogaként is szolgál. A globalizációs folyamat felgyorsulása miatt a kultúra uniformizálódása, az iparosodás, a turizmus, a fegyveres konfliktusok, a falvak elnéptelenedése és a

természeti környezet károsodása egyre gyorsabb ütemben szürkíti el a világ egykor oly változatos kulturális térképét.

Az Európai Folklór Intézet egyik, az alapításkor deklarált alapfeladata szerint a hagyományos, etnikai és kisebbségi kultúrák dokumentálására, védelmére, megőrzésére hívja fel a figyelmet, s ennek érdekében készített előterjesztéseket a szellemi örökség listára. Az UNESCO e programjában Magyarországot eddig az Európai Folklór Intézet képviselte a pályázatok és cselekvési tervek elkészítésével. Az intézetben működött az a szakmai bizottság, amely javaslatot tett a magyarországi „mesterművek” világörökség listáján való jelölésére. Első alkalommal 2002-ben a bukovinai székelység körében élő néphagyomány, a *csobánolás*, a betlehemezés e sajátos változatának megmentése érdekében született pályázat és cselekvési terv, mely a nagyobb, nemzetközi nyilvánosság megszerzése felé tett fontos lépés volt. 2004-ben a kalocsai régió sajátos és még élő népi kultúrája (a hímzés, viselet, pingálás formájában megnyilvánuló népművészet, a gasztronómia és a természeti környezet szerves összefüggésében) került jelölésre a szellemi örökség listáján. 2008-ra elkészítettük a Magyar Szellemi Kulturális Örökség listát a Nemzeti Bizottság számára és elkészítettük az első nemzetközi felterjesztést is: a mohácsi *busójárás*ét, melynek a 2009 októberében Abu Dhabiban tartott UNESCO-közgyűlésen be is jelentették a jegyzékbe való fölvételét. Ez volt az Európai Folklór Intézet eddigi legnagyobb sikere, munkánk és erőfeszítéseink igazi elismerése.

Az UNESCO-közgyűléseken az Európai Folklór Intézet, személy szerint Felföldi László egyesületi elnök és Hoppál Mihály, az intézet igazgatója, illetve az egyesület vezetőségének egy-egy tagja rendszeresen képviselte Magyarországot a szellemi kulturális örökség (Intangible Heritage) és az élő szellemi értékek (Living Human Treasures) megóvásával kapcsolatos tanácskozáson, az ajánlásainak megfogalmazásakor és a nemzetközi programok meghatározásánál.

Az EFI 1995-ös megalakulása óta, mert ez volt az alapítás egyik indoka, mindig az UNESCO-határozatok hazai végrehajtója volt. Ezért is javasolta 2008-as budapesti látogatása alkalmával Koichiro Matsuura, az UNESCO akkori főigazgatója, hogy „*Magyarországon is legyen egy a konvenció megvalósításával foglalkozó, kettes kategóriájú UNESCO intézet.*” (Természetesen az Európai Folklór Intézetre gondolt!)

Összegzés és tervek

Az eddigiekből is kitűnik, hogy az EFI az utóbbi években egyértelműen a Szellemi Kulturális Örökséggel kapcsolatos törvény (és az UNESCO) által meghatározott feladatok megoldását végezte, sokszor emberfeletti munkával. Éppen ezért érte váratlanul az intézet kollektíváját és a 2008 decemberében megtartott EFKE-közgyűlést az a hír, amelyet egy államtitkári levél tartalma-

zott, miszerint az Oktatási és Kulturális Minisztérium nem az EFI-t bízta meg az SZKÖ-vel kapcsolatos ügyek magyarországi intézésével. Annál is inkább furcsa ez a döntés, mert az EFI elvégezte mindazokat a részfeladatokat, amelyekre alapozva tovább lehet lépni a hazai szellemi kulturális örökség megmentése terén. Ez méltó közfeladat lett volna az EFI számára, annál is inkább, mert jó tíz éve éppen ezt a munkát végeztük a szakmai közvélemény (az egyesületet támogató minisztérium és az EFKE-közgyűlésének) egyértelmű megelégedésére. A feladatokat megkapó szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban 2009-ben SZKÖ Igazgatóságot alapítottak, melynek élére a skanzen igazgatója Csonka-Takács Esztert, az EFI igazgatóhelyettesét kérte fel.

Az Európai Folklor Intézet annak idején azért jött létre, és ma továbbra is az a feladata, hogy az európai kulturális hagyományban felmutassa a magyar szellemi kulturális örökség különleges, megkülönböztethető jegyeit. Az intézet emiatt továbbra is feladatának tekinti az SZKÖ-vel kapcsolatos nemzetközi feladatok ellátását, a legjobb külföldi példák ismertetését és közvetítését a hazai SZKÖ-lista összeállításával megbízott igazgatóság felé. Magyarországon eddig az intézet adta közre *EFI Communicationes* című magyar nyelvű kiadványsorozata által a hagyományos kultúrával kapcsolatos UNESCO-határozatokat. Ezt a jövőben is folytatni kívánja, például a faroi egyezmény magyar szövegének és az ahhoz fűzött kiegészítéseknek a publikálásával, melyről már 2009-ben megindultak a tárgyalások a Nemzeti Kulturális Örökség Hivatal illetékeseivel. A *Kultúrák közötti párbeszéd* (UNESCO-program) keretében folytatni kívánjuk a világ eposzainak kiadását (három újabb kötet van előkészítés alatt) és természetesen többi kötet sorozatunkat, periodikáink megjelentetését is. Az SZKÖ nemzetközi listáinak, a legjobb példáknak a megismertetését szolgálja az a konferencia, amelyet 2010 áprilisában tervezzük megrendezni *Sustainable Heritage – Élhető örökség* címmel, mely a helyi kultúrák által létrehozott értékek védelmét célul kitűző szervezetek, közösségek tapasztalatainak szintetizálásával a hazai és nemzetközi szakmai párbeszédet kívánja segíteni.

Többféle elképzelésünk van az EFI jövőjét illetően – másfél évtizedes sikeres működés után kár lenne, ha megszűnne –, hiszen a tárgyi- és szellemi örökség-mentés területén sokféle feladat van, mely több intézmény számára ad munkát egy értelmes munkamegosztás keretei között.

HALÁK EMESE
HOPPÁL MIHÁLY

NÉPRAJZI HÍREK / ETHNOGRAPHISCHE NACHRICHTEN
Informationsheft der Ungarischen Ethnographischen
Gesellschaft

Schriftleiter:
JÓZSEF HÁLA, GYÖRGY MÁTÉ
H-1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 12.
Ungarn

Die Zeitschrift informiert Sie über das Programm
der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft,
die ethnographischen Forschungen,
Forscher und Ausstellungen,
volkskundliche Dokumentationen,
angewandte Volkskunde in Ungarn.